

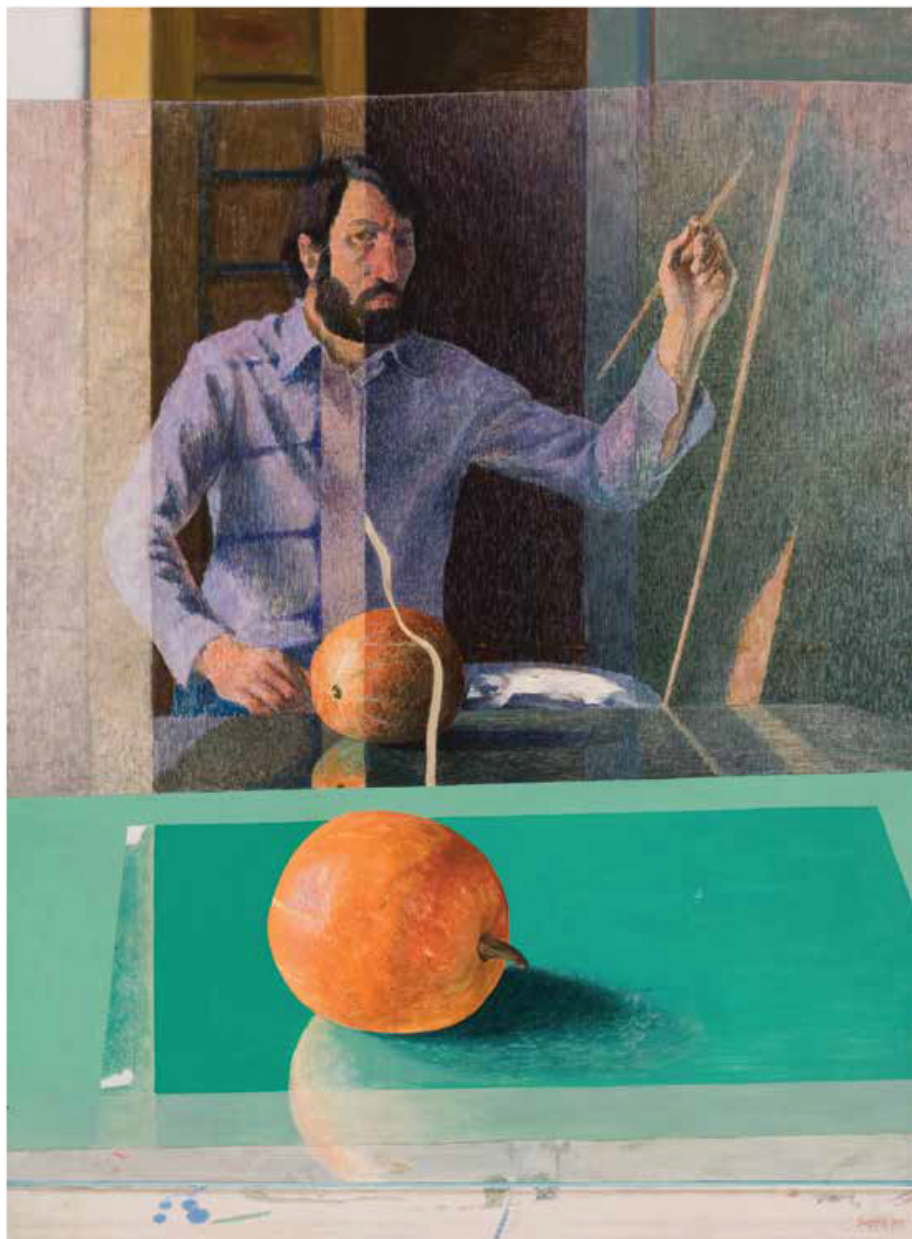
KULTŪROS BARAI

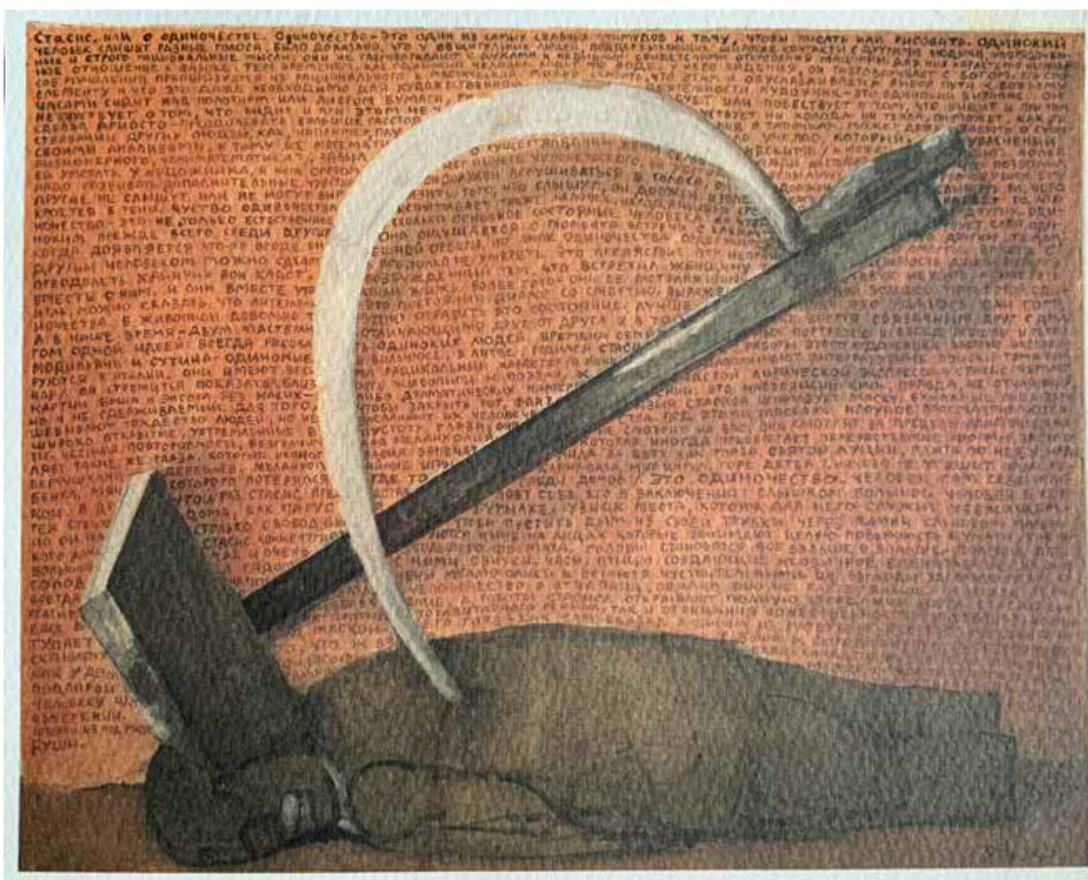
ISSN 0134-3106

2021

3

Kultūros ir meno mėnesinis žurnalas. eurozine.com, kulturosbarai.lt

Stasys EIDRIGEVČIUS. Klouno mirtis. 1991

„Galerijoje *Spicchi dell'Est* (lietuviškai būtų „Truputis Rytų“) 1992 m. surengtoje parodoje „Žmogus žmogui vilkas“ apsilankęs kažkoks amerikietis susidomėjo mano paveikslu „Klouno mirtis“, tą drobę nupirko ir... padovanojo Vatikano muziejui. Išgirdęs tą naujieną net aikeleėjau – Vatikane atsidūrė paveikslas, metaforiškai įamžinantis žmonių kančias sovietmečiu.“

Kultūros ir meno
žurnalas.
Eina nuo 1965 m.

Vyriausioji redaktorė
Laima KANOPKIENĖ 8 652 32034

Rengia

Almantas SAMALAVIČIUS
(kultūrologija, architektūra) 2 62 38 61
Rūta GAIDAMAVIČIŪTĖ
(muzika) 2 62 38 61
Monika MEILUTYTĖ
(teatras) 8 614 12855
Tadas GINDRĖNAS
(dizaineris) 2 61 05 38
Romana RAČKAITYTĖ-ČEPAITENĖ
(kompiuterinė) 2 61 05 38
Asta DEKSNYTĖ
(korektorė)
Irena ŽAGANEVIČIENĖ
(buhalterė) 2 62 31 04

Redakcinė kolegija

Alfredas BUMBLAUSKAS
Pietro U. DINI (Italija)
Stasys EIDRIGEVIČIUS
Carl Henrik FREDRIKSSON (eurozine)
Vita GRUODYTĖ (Prancūzija)
Algis MICKŪNAS (JAV)
Aušra Marija SLUCKAITĖ-JURAŠIENĖ
Giedrius SUBAČIUS (JAV)
Antanas ŠILEIKA (Kanada)
Vygantas VAREIKIS
Kazys VARNELIS jr. (JAV)

Redakcijos adresas

Latako g. 3, 01125 Vilnius
el. paštas: info@kulturosbarai.lt,
kulturosbarai@gmail.com
Faksas: 2 62 38 61

© Leidėjas – VšĮ „Kultūros barų“ leidykla. SL 101

Redakcija nereikalauja, kad spausdinamų
straipsnių mintys atitiktų jos nuomonę

Kultūros barai yra Eurozine the netmagazine
partneris. www.eurozine.com

KULTŪROS BARAI

Rūpesčiai ir lūkesčiai

Tomas KAVALIAUSKAS. Kremliaus monarcho amžinasis laikinumas / 2

Problemų ir idėjų

Algis MICKŪNAS. Demokratijos etosas / 8

Pažinti naujaip

Ivan ILLICH. Karas prieš egzistenciją / 14

Nuomonės apie nuomones

Simonas KAIRYS. Bėgimas dūmų labirintu / 25

Kūryba ir kūrėjai

Vytautas LANDSBERGIS. Eilėraščiai / 26

Arvydas ŠALTENIS. Paskutinis laiškas Algimantui Švėgždai / 30

Jarosław SAWIC. Muzikinis palimpsestas. *Apie lietuvišką džiazą* / 39

Jolita MIEŽELAITIENĖ. Rožiniu kilimu lyg stiklo šukėmis / 46

Aloyzas STASIULEVIČIUS. Aleksandro Vozbino varšos / 48

Stasys EIDRIGEVIČIUS. Pinių istorijų triptikas / 50

Saulėnė PUČILIAUSKAITĖ. Šiuolaikinio šventojo portretas. *Reminiscencijos serialo „Jaunasis popiežius“ temomis* / 55

Paveldas ir paminklai

Liliana NARKOWICZ. Dėl Tiškevičių rūmų Trakų Vokėje spalvų autentiškumo / 64

Darius LEVICKI. Dar kartą apie prarastą architektūros kūrinį / 70

Apie knygas

Je žemaitis osėspėrs – ər i dėbėsi ispėrs. *Su kalbininku Juozu PABRĖŽA kalbasi Mindaugas PELECKIS* / 77

Astrida PETRAITYTĖ. Lietuvos sesė Latvija / 80

Visai neuokingi skaitiniai

Krescencija ŠURKUTĖ. Circulus vitiosus / 93

Viršelio 1 p.: Algimantas ŠVĖGŽDA. Autoportretas su moliūgu. 1977. Kartonas, tempera; 115 x 87. Lietuvos dailės muziejus

4 p.: Teklė Ūla PUŽAUSKAITĖ. Autoportretas. 2020. Keramika, molis, angobas, galzūra; 25 x 23 x 20

KREMLIAUS MONARCHO AMŽINASIS LAIKINUMAS

Rusijos televizijos kanalas *RTR Planeta* beveik kiekvieną vakarą transliuoja žinias, pavadintas „Maskva. Kremlius. Putinas.“ Įsivaizduokime, koks kiltų triukšmas, jei Lietuvoje būtų rodoma laida: „Vilnius. Prezidentūra. Nausėda“... Šios vadinamosios žinios Rusijos prezidentą liaupsina, vis išradingiau įrodo, kaip išmintingai jis valdo valstybę. Laidoje ne visuomet viskas dėstoma rimtai, būna ir politiškai nuotaikingų reportažų. Pavyzdžiui, Vladimiras Vladimirovičius stovi be kepurės šaltyje, nors visi aplink su kepurėmis. O jau kitame reportaže, po kurio laiko, nuotoliniu būdu „iš bunkerio“ prezidentas draugiškai ragina: „*Užsidėkite kepurės, juk šalta.*“ Netrukus parodomas visos kepurės, kokias jis dėvėjo įvairiomis progomis, tarkime, glėbesčiuodamasis su Berlusconi'u, kai tas atvyko į Maskvą išgerti degtinės.

Tam tikrais atvejais prezidentas įsijaučia ir į premjero vaidmenį. Antai stalą apsikrovęs dokumentais prieš keletą savaitių nuotoliniu būdu kalbėjosi su medicinos darbuotojomis. Pasak reportažo autorių, norėjo asmeniškai išklausti nusiskundimus dėl pernelyg mažų atlyginimų, nors Finansų ministerijai buvo davęs griežtą nurodymą nedelsiant juos padidinti. Suglumęs, ausis susklaudęs, nuotoliniu būdu aiškinosi ir finansų ministras, turėjęs išklausti rūsčius kaltinimus korupcija. Dievagojosi viską padaręs kaip liepta, algas pakėlęs visiems medikams, bet štai, pasirodo, tą pakėlimą

patyrė tik „kai kas“, o kitiems, kad nereikėtų mokėti daugiau, užrašoma mažiau darbo valandų.

Putinas tėviškai ėmėsi spręsti tą klausimą, matant žiūrovams, – šis darbinis susitikimas buvo transliuojamas *online*. Atskaitęs moralą finansų ministrui, priminęs, kad valdžios elgesys turi būti skaidrus kaip krištolas, vengiant net menkiausių dviprasmybių, pažadėjo, kad problemą žaibiškai išspręs. O jeigu atlyginimai vis tiek nepadidės, patarė medikams, kad skambintų tiesiai į Kremliaus administraciją, tada prie telefono bus pakviestas pats prezidentas.

Šis reportažas parodytas 2021-ųjų vasario 14 d., kai Aleksejus Navalnas buvo nuteistas kalėti, o rusai masiškai išėjo į gatves protestuoti prieš tokį susidorojimą su valdžios kritiku, internete parodžiusiu dokumentinį videofilmą apie „*didžiausią Putino kyšį*“, t. y. įslaptintus prezidento rūmus Juodosios jūros rytinės pakrantės iškyšulyje prie Gelendžiko miestelio. Kitaip tariant, vos rusams išdrįsus cyptelėti prieš visais atžvilgiais korumpuotą, dešimtmečius užsitęsusį Putino režimą, propagandinė Kremliaus televizija iškart nutarė rūpestingo, paprastų žmonių bėdoms neapsakomai jautraus prezidento paveikslą.

Įvaizdis anaipol nenaugas, bet papildytas nauju siužetu. Šiuo atveju svarbų vaidmenį nepriekaištingai suvaidino medicinos darbuotoja Anastasija Proškuriņa. Iškart po prezidento, įsijautusio į „eilinių“ žmonių

problemas, artistiško pasirodymo ir dalykiškų pasisakymų per žinias „Maskva. Kremlius. Putinas“, prabilo sunkioji propagandinė artilerija – prasidėjo irgi beveik kasdieninė laida „Vakaras su Vladimiru Solovjovu“, minėtą „antikorupcinį“ reportažą pavertusi *superiniu* įvykiu. Solovjovas atkreipė žiūrovų dėmesį, neva slaptos kameros atsitiktinai nufilmavo, kaip per pokalbį su prezidentu greta Anastasijos sėdinti kolegė iš medicinos personalo perduoda jai raštelį su žodžiais: „Kokia tu šaunuolė!“ Supraskime, toji Proškurina yra bebaimė kovotoja, nebijanti rėžti tiesos į akis pačiam Putinui, ką jau kalbėti apie finansų ministrą... Tos kolegės, neva visiškai slaptai parašiusios pagiriamąjį raštelį, pavadė Poter. Solovjovas, gimnazistiškai džiugiai išvelgęs sutapimą su Hario Poterio nuotykiiais, pamokomai pasakė: jeigu kreipiamasi pagalbos tiesiai ten, kur reikia, neišvengiamai įvyksta stebuklas (suprask, užtikrinamas socialinis teisingumas).

Kai Proškurina TV eteryje drąsiai, ryžtingai kovėsi su korupcija, demaskuodama valstybinio lygmens schemą, kur dingsta „Putino pervesti pinigai“, ekrano apačioje pasirodė tos drąsiosios pristatymas: Citologijos ir genetikos instituto RAN vyriausioji mokslinė darbuotoja, Rusijos Federacijos Prezidento premijos, skirtos jauniems mokslininkams, laureatė mokslo ir inovacijų srityse. Pagal Kremliaus ideologų konstruktą Anastasija geriausiai tiko pilietiškai atsakingos herojės vaidmeniui. Ji, panašiai kaip sovietmečio šaunuolės komjaunuolės, draugiškai sugyvena su valdančiąja partija, kuri mainais leidžia kritiškai kalbėti, be baimės viešai ir narsiai kautis už savo ir visos šalies gerovę.

Taigi netrukus po to, kai Kremlius nuteisė kalėti Navalną, bandytą net nunuodyti *Novičiok* preparatu, kad daugiau „negadintų nervų“ Vladimirui Vladimirovičiui, drumsdamas krikščioninio skaidrumo įvaizdį, ideologinis Putino padlaižių choras apdainavo alternatyvią heroję, esą daug efektyviau kovojančią su „vis dar pasitaikančiomis negerovėmis“, ir iškėlė ją kaip sektingą pavyzdį. Žinutė paprasta: susidūrei su korupcija, kreipkis į Kremlių, bendradarbiauk, tada viskas bus gerai. Nebendradarbiausi, kritikuosi – atsidursi

už grotų. Putinas, komentuodamas po Navalno arešto dar labiau pašlijusius tarptautinius santykius, piktindamasis sankcijomis, pritaikytomis keliems jo bičiuliams oligarchams, priminė, kad Rusija tebėra galiną, turi atominį ginklą, išspėdamas net prabilo sovietų animacinio filmuko veikėjo katino Leopoldo žodžiais: „*Vaikinai, gyvenkime draugiškai.*“

2021-ųjų kovo 8-osios vakare vienas iš nuolatinųjų minėtos Solovjovo laidos dalyvių samprotavo, kokie naivūs ir kvaili tie, kurie protestuoja prieš dabartinę Kremliaus valdžią, nes įsivaizduoja galintys ją pakeisti. Atseit dabar valdantys asmenys yra blogi, todėl siūlo išrinkti gerus. O iš kur atsiras tų gerų? Iš kur tie kritikai žino, kad kiti nebus dar blogesni? Tokios demagogijos finale, visus protestuotojus išvadinęs autistais, etatinis oratorius rekomendavo jiems kreiptis į psichiatrą. Šioje laidoje psichikos ligų diagnozės dalijamos dosniai ir reguliariai. Antai 2020-aisiais Minske prasidėjus taktiniam moterų pasipriešinimui dėl Lukašenkos režimo suklustotų prezidento rinkimų, Solovjovas nusitvėrė tokį siužetą: viena praeivė, pritarianti diktatoriui, tas demonstrantes, apsijuosusias balta / raudona vėliava, ėmė plūsti, sakydama, kad jų veiksmai griauja šalies prestižą, stabilumą, trukdo eismui, kiršina visuomenę, rodo blogą pavyzdį. Retoriškai klausė, kaip joms negėda, juk suaugusios moterys, o taip neatsakingai valkiojasi gatvėmis, užuot ėjusios namo prižiūrėti vaikų, grįžusių iš mokyklos! Protestuotojos atsakydamos ėmė vieningai skanduoti: „Pro-vo-ka-to-rė! Pro-vo-ka-to-rė! Pro-vo-ka-to-rė!“

Filmuotą medžiagą parodęs Solovjovas piktdžiugiškai pakomentavo, atseit Lukašenkos priešininkės isteriškai rėkia, nemoka civilizuotai elgtis, nepriima kritikos, akivaizdu, kad yra psichiškai nestabilios... Joms reikia psichiatro. Esą čia pasireiškia dar ir minios sindromas – susidorojama su moteriške, kuri toms rėksnėms išdrožė tiesą į akis. *Ergo*, tie, kurie priešinasi Lukašenkos režimui arba protestuoja prieš Putiną, yra psichiškai nesveiki. Ciniškai agresyvi retorika, režimo priešininkus kaltinanti psichikos sutrikimais, labai priimena KGB metodus – sovietmečiu politiniai kaliniai neretai atsidurdavo būtent psichiatrijos ligoninėse. Juk

būdamas psichiškai sveikas, argi kovosi prieš komunistinį rojų žemėje? 2021-aisiais tokiais protiniais atsilikėliais laikomi tie, kurie priešinasi Putino diktatūrai.

Kitas Solovjovo laidos dalyvis plėtojo mintį, esą protestų užsakovai tūno JAV, o Vašingtonas ne šiaip nori pakeisti Putino režimą, siekiama sukelti anarchiją, išardyti valstybės pamatus. Neva toks yra Jungtinių Valstijų tikslas. Esą pagaliau amerikiečiai suprato, kad rusų pakeisti neįmanoma, bet, užuot su tuo susitaukę, iš visų jėgų stengiasi išmušti jiems žemę iš po kojų. Bando destabilizuoti padėtį Rusijos viduje, kad vieni kovotų prieš kitus, kad visos šalies mastu vyktų tai, kas dėjosi per Čėčėnijos karą 1990-aisiais.

Anot Kremliaus propagandos, Vakarai vylėsi, kad Sovietų Sąjungos griūtis reikš imperinės galios pabaigą, bet Putino pastangomis Rusija ganėtinai greitai vėl tapo globalios politikos aktyvia žaidėja. Tai siutina Baltuosius rūmus, netinka naujajai Joe Bideno administracijai, nes jis yra užkietėjęs ideologinis Maskvos priešas, skirtingai nuo draugiško Donaldo Trumpo.

Kadangi Sovietų Sąjungos žlugimas traktuojamas kaip JAV pergalė Šaltajame kare ir Vakarų ideologinis triumfas, matant nusilpusią Rytų supervalstybę, atrodytų logiška, jei Kremliaus propagandistai šiuolaikinę kapitalistinę, neva ir demokratinę (juk vyksta „rinkimai“, „referendumai“) Rusiją traktuočiau kaip visiškai nesusijusią su komunistine praeitimi. Didžioji Rytų kapituliacija prieš liberalias Vakarų vertybes ir laisvės idealą tokia gėdinga, kad Kremlius lyg ir turėtų iš visų jėgų įrodinėti, neva šiandieninė Rusija niekaip nesusijusi su žlugusios Sovietų Sąjungos politika ir centralizuotu valdymu, lėmusiu ekonominį kolapsą. Galėtų tvirtinti, neva šiandieninė Rusija *de jure* yra visai kita valstybė, neatsakinga nei už stalinistinius trėmimus, nei už kaimyninių šalių okupaciją, vadinasi, dėl žalos atlyginimo joms reikėtų kreiptis į Sovietų Sąjungą, kurios jau nebėra.

Išsisukinėjant nuo žalos, pavyzdžiui, Lietuvai atlyginimo, pastarieji argumentai kartais išnyra, bet pasigirsta tik fragmentiškai, labai trumpam, nes Rusija neišsižada Sovietų Sąjungos paveldėtojos statuso, vadina save *vienintele* fašistinio blogio nugalėtoja, Rytų Euro-

pos išvaduotoja. Kremliaus ideologai propagandinėse laidose labai aiškiai pabrėžia istorinį Rusijos vientisumą. Sovietų Sąjungos laikotarpis nėra kažkokia nesėkmės atkarpa, nuo kurios derėtų atsiriboti. Anaipatol. Šiandieninė Rusija nelaiko savęs nauja valstybe, kažkokiu neišnešiotu neoliberalizmo kūdikiu su vos trisdešimties metų istorija, prasidėjusia 1991-aisiais. O dėl Sovietų Sąjungos griūties kaltas ne pats išsikovęs totalitarinis režimas, bet liberalūs Vakarai, kurie, norėdami sunaikinti pagrindinę savo konkurentę, klastingai apgavo Michailą Gorbačiovą. Taip Dmitrius Kiseliovas tvirtino propagandinėje laidoje „Savaitės naujienos“. Kovo 7 d. apžvelgdamas svarbiausius įvykius, ypatingą dėmesį skyrė Gorbačiovo 92-ajam gimtadieniui. Trumpame interviu buvęs generalinis sekretorius, „perestrojkos“ architektas, guodėsi: „*Sovietų Sąjungos griūtis – tai mano gyvenimo drama.*“ Kiseliovas tuos žodžius interpretavo kaip gero ir sąžiningo šalies lyderio vidinę graužatį. Esą jis dėjęs visas pastangas, kad užmegztų dialogą su JAV ir NATO, siekdamas sumažinti abipusę įtampą, kurti saugesnį, geresnį pasaulį. Bet buvo įžūliai apmulkintas. Neva pasinaudota Gorbačiovo naivumu ir patiklumu.

Anot Kiseliovo, iš pradžių Vakarų lyderiai įkalbinėjo Gorbačiovą net nusiginkluoti, prisiekinėdami, kad NATO nesiartins prie Rusijos sienų. Bet pasiėlgė visiškai atvirkščiai. Čia derėtų pridurti: nei SSRS, nei Rusija juk nenusiginklavo, natūralu, kad NATO išsiplėtė. Juk matome, kaip Rusija plėšo į gabalus Ukrainą, neturinčią tarptautinio gynybinio skėčio... Na, bet Kremliaus ideologai niekada nepripažins, kad Rusija savo karinėmis puolamojo pobūdžio pratybomis kelia nuolatinę grėsmę Baltijos šalių ir Lenkijos nacionaliniam saugumui. Svarbiausia patiems rusams įkalėti į galvas, kad yra skriaudžiami, iš visų pusių apsupti priešų, iš kurių aršiausi amerikiečiai, pasibaigus Šaltajam karui norėję ne bendradarbiavimo, bet visiško Sovietijos sunaikinimo.

Mintį, kad JAV dabar nori sutriptyti Rusijos valstybingumą, kaip kadaise sužlugdė Sovietų Sąjungą, pratęsę jau minėtas Solovjovas, kovo 8-ąją džiugiai konstatavęs, kad šįkart Vakarams neišdegs, nes im-

perinė šalies potenciala atgimsta, o politinė valia ir karinė galia vis labiau auga. O Margarita Simonian, televizijos kanalo *Russia Today* redaktorė (ta pati, kuri po Baltarusijos prezidento 2020-aisiais rinkimų vyko į Minską konsultuoti Lukašenkai palankių žurnalistų), ragino kuo griežčiau atsakyti Jungtinėms Valstijoms kol kas diplomatiniam kare, nes Rusija pagal karinę galią šiandien yra tokia pajėgi, kad gali ir netgi privalo tą sau leisti. Rusijos misija, anot Solovjovo laidos propagandistų, yra atremti agresorių kėslus visame pasaulyje. Traktuodami Joe Bideną kaip ideologinį priešą, ragino rusus, kad būtų budrūs, suvoktų, kas rezga intrigas, kursto protestus visoje šalyje, kas finansuoja sociologinius tyrimus, kad išsiaiškintų Rusijos gyventojų nuotaikas ir politines pažiūras. Tvirtinama, esą blogis iš Vakarų skverbiasi į Rusiją net per sociologiją. Tai įtartinas mokslas, kuris turėtų būti uždraustas, nes Jungtinės Valstijos tomis apklausomis bando demonstruoti savo „minkštąją galią“.

Tokiame kontekste, kai didžioji tautos dalis jau priegąsdinta, kad XXI a. aplink Rusiją telkiasi priešai, nuolat įvedinėjantys sankcijas, įkvėpimo ir drąsos siūloma semtis iš pergalės Antrajame pasauliniame kare. Matyt, todėl rusų žalieji žmogėnai, įsiveržę į Ukrainos teritoriją Donecko ir Lugansko regionuose, ant tankų buvo užsirašę: „Iki Kijevo“, „Iki Berlyno“, „Iki Briuselio“.

Nežinia, ar tuos šūkius perskaiatė, o jei taip, tai ar teisingai juos suprato Berlynas ir Briuselis, nes toliau flirtuoja su Rusija, pirmenybę teikdami ekonominei diplomatijai. Matyt, Reichstagui nesvarbu, ką Rusija daro okupuotose Rytų Ukrainos teritorijose, labiau rūpi, kad kuo greičiau atsirastų *Nord Stream 2* vokiečių ekonominės gerovės labui. Tuo tarpu paraleliniame politiniame diskurse girdime, kaip narsiai Berlynas gina žmogaus teises, reikalauja paleisti iš kalėjimo Aleksejų Navalną (dėl jo

apnuodijimo ir įkalinimo Europos Sąjunga įvedė sankcijas... keturiems Rusijos pareigūnams, o tai daugiau negu juokinga). Kol ši politiškai korektiška vokiečių retorika šauda tuščiais šoviniais, Rusija Rytų Ukrainoje pliekia iš tikrų kovinių pabūklų, o šalies viduje sodina už grotų Putino politinius oponentus, žiauriai susidoroja su juos palaikančiais protestuotojais, užtat sparčiai tiesia tokį geidžiamą dujotiekį *Nord Stream 2*.

Kremliaus propagandistams be paliovos tvirtinant, esą liberalių Vakarų tikslas – sugriauti šiandieninės Rusijos valstybingumą, kaip sugriovė Sovietų Sąjungą, nejausdami deramo dėkingumo, kad būtent Maskva išplėšė pergalę Antrajame pasauliniame kare, – vis labiau ryškėja už Putino nugaros stūksantis Stalino šešėlis. Ne kažin kiek skirtumų ir nuo „tautų tėvo“ Josifo metodikos (Nemcovas nušautas, Navalną bandyta nunuodyti). Per stebuklą ar atsitiktinumą likęs gyvas, Kremliaus nekenčiamas disidentas grįžo tiesiai savo žudikams į nagus, tarsi primindamas, kad vis dar egzistuoja ir garbė, ir sąžinė. Bet Maskva tokiomis kategorijomis seniai nesivadovauja ir kitiems nepataria vadovautis, jeigu nenori paragauti politinių kalinių duonos. Režimas ne tik neigia savo nuolat rengiamas žiaurias egzekucijas, bet ir šaiposi iš tų, kurie užsimena apie jo nusikaltimus,

Donbasas

Sausio 13-oji

Andriaus Petrulevičiaus archyvinė nuotrauka

taigi toliau daro savo, nes ekonomiškai Rusija tebėra Vakarams strategiškai patraukli partnerė. Juo labiau kad jos užnugaryje – Kinija.

Kremlius jau anksčiau aiškiai pareiškė Europos Sąjungai, kad nebus jokio tyrimo dėl Navalno apnuodijimo preparatu *Novičiok*. Neigimą lydėjo ciniškos patyčios, antai Solovjovas vis kartojo, kad į Rusiją grįžo „*Berlyno pacientas*“. Anot ideologo, blogiausia, kad sugrįžėlis atstovauja interesams tų, kurie nori ne šiaip nuversti Putiną, o iš vidaus sugriauti valstybę, kad Rusija taptų amžiniais pilietinio karo griuvėsiais. Kai tokie kliesdėsiai su apokaliptiniais vaizdais kartojami kiekvieną mielą vakarą, nekeista, kad tam tikrai Rusijos visuomenės daliai visur vaidenasi agresoriai, nuo kurių apginti pajėgs nebent bebaimis, imperinių ambicijų neslepiančias prezidentas, tikrai neleidantis sužlugdyti „deržavos“.

Kremliaus ideologai puikiai moka plauti piliečių smegenis, klastodami tikrąsias priežastis, maskuodami oligarchinę mafijinę Kremliaus politinio elito schemą. Kas nors gal sakys, kad JAV irgi egzistuoja tokios oligarchinės politinio elito schemas, tačiau ten vyksta laisvi rinkimai, politinis elitas keičiasi, bent jau yra rotuojamas. O Rusijoje demaskuoti net akivaizdų melą nėra kam.

Nesenų laikų istorija byloja, kad Gorbačiovas, matydamas, kaip žlunga sovietų imperija, ėmė flirtuoti su Vakara. Jis nebuvo Vakarų apgautas, jį pastatė

į vietą Lietuva, paskelbusi nepriklausomybę 1990 m. Kovo 11-ąją. Jeigu Sovietų Sąjungos griūtis yra vidinė jo drama, kaip tvirtina buvęs SSKP CK generalinis sekretorius, ar į tos dramos veiksmą patenka ir sovietų tankų siautėjimas 1991-ųjų Sausio 13-ąją? Įdomu, kodėl Kiseliovas nepaklausė, ką Nobelio taikos premijos laureatas veikė tą naktį, kai jo pavaldiniai surengė žudynes Vilniuje?

Beje, ir tai labai svarbu, Jungtinės Valstijos toli gražu neskubėjo pripažinti Lietuvos nepriklausomybės. Kodėl? Kad įtiktų Gorbačioviui, su kuriuo siejo ir tai, kad neliko Geležinės uždangos, ir tai, kad Vokietija susivienijo. Vakara kaip velnias kryžiaus bijojo Sovietų Sąjungos

griūties. Austrai išsigando, kad, vos iširus Geležinei uždangai, pas juos subėgs visi vengrai. Helmutas Kohlis, it koks Algirdas Brazauskas, ragino, kad sovietų okupuotos respublikos neskubėtų skelbti nepriklausomybės, nes pakenks Gorbiui... Kremlius nutyli anuometinį Vakarų konformizmą, klastoja istoriją, nes iki šiol niekaip negali patikėti, kad Sovietų Sąjungai mirtiną smūgį sudavė ne jie, o Lenkijos *Solidarność* ir Lietuvos Sąjūdis kartu su Latvijos ir Estijos liaudies frontais.

Václavas Havelas 1978-aisiais parašytoje garsiojoje esė „Begalių galybė“ aptarė ir savitą sovietinės ideologijos veikimą. Koks gi tas savitumas? Kiekvienas pilietis privalo apsimesti, kad tiki komunizmo ideologija. Tikėti gal ir nebūtina, bet apsimesti privaloma. Bendrame komunistinei ideologijai palankiame fone – tarp raudonų vėliavų su lozungais „Visų šalių proletarai, vienykitės!“, tarp Lenino ir Marxo biustų – tai daryti nebuvo sunku. Todėl valdžia apstulbo, pamačiusi, kiek daug atsirado nebeapsimetinėjančių. Kai čekų disidentai ir lenkų *Solidarność* 1989-aisiais privertė komunistus sėsti prie derybų stalo, Gorbačiovas nedrįso pakartoti kruvino susidorojimo kaip 1968-aisiais Prahoje – juk dėjos esąs demokratas, bijojo, kad sužlugdys jo, paskelbusio *glasnost*, dialogą, atvirumą, socializmo persitvarkymą, įvaizdis. Bet vos po dvejų metų, 1991-aisiais, jau išdrįso tankus išvesti į Vilniaus gatves. Putinas žudikišką savo drąsą dabar irgi demonstruoja

kur kas atviriau negu per pirmąją kadenciją, kai dar vaidino demokratą.

Klastoti istoriją Kremliaus ideologams būtina. Antraip tektų paaiškinti, kodėl lenkų, čekų, estų, lietuvių ir kitų „begalių“ antisovietinis pasipriešinimas suaktyvėjo, vos tik Gorbačiovas sušvelnino režimą? Kodėl patys Maskvos gyventojai 1991-aisiais išėjo į gatves, kad palaikytų Jelciną? Kodėl sovietų kariuomenė perėjo laisvės gynėjų pusėn? Tokie klausimai labai nepatogūs, nes rodo, kad Sovietų Sąjunga subyrėjo iš vidaus, o ne dėl Vakarų „klastos“. 9-ojo dešimtmečio pabaigoje Kremliaus elitas, sovietinės imperijos centras, buvo jau toks išskydęs, kad nebepajėgė kontroliuoti, kas vyksta.

Karenas Šachnazarovas (režisierius, Rusijos liaudies artistas) minėtoje Solovjovo laidoje kovo 8-ąją visam „rusakalbių pasauliui“ išaiškino, kad neįmanoma valdyti imperijos, jei nėra stiprios centrinės valdžios. Tai tiesiog istorinis dėsnis. Anot Šachnazarovo, tai, kas šiandien dedasi JAV, yra SSRS byrėjimo veidrodinis atspindys. *„Kai Sovietų Sąjungos vadovu buvo išrinktas senukas Černenko, visi tarpusavyje kalbėjom – kas čia vyksta, na, ką jie ten, Kremliuje, daro. Černenko buvo geras žmogus, bet dėl amžiaus nepajėgus valdyti imperijos.“* Šachnazarovo teigimu, Bidenas yra amerikiečių Černenko, o vykstantys socialiniai procesai, susiskaldymas liudija gilia JAV transformaciją. Kas bus po jos, matysime, – mįslingai tvirtino režisierius.

Bet štai begalinę politinę Kremliaus aroganciją supurtė vienui vienas Joe Bideno žodis. Amerikos prezidentas, paklaustas, ar laiko Rusijos prezidentą žudiku, atsakė: „Taip.“ Šis Polišinelio paslapties atskleidimas sukėlė didžiulį diplomatinį skandalą, prabilti net apie naujo Šaltojo karo pradžią, o dauguma rusų priėmė tai kaip jų visų asmeninį įžeidimą, juk Rusija – tai Putinas.

Pastarąjį dešimtmetį Vladimiras Vladimirovičius akivaizdžiai mėgavosi savuoju kaip komiksų superherojaus, verčiančio drebėti visą pasaulį, įvaizdžiu. Dabar tas komiškas šaržas, abstraktaus Blogio įsikūnijimas įgavo konkretų ir labai aiškų įvardijimą. Matysime, kas toliau dėsisi Rusijoje – gal visi dar labiau susitelks aplinkui galios centrą, o gal pereis į kokią

nors naują raidos stadiją. Tam tikru Putino valdymo eros riboženkliu tapo Navalnas. Tai simbolizuoja, kad režimas jau apimtas nerimo, todėl karštingai skuba susidoroti su oponentais.

Kremliaus ideologas Solovjovas, tvirtinantis, kad jo laidoje užtikrinama absoliuti žodžio laisvė, nes kiekvienas gali tiesiai šviesiai sakyti tai, kuo iš tikrųjų tiki ir ką galvoja, jau sutelkė glaudžias kietakakčių, tikinčių šventuoju Putinu, gretas. Stebimasi, kodėl tyli Kremliaus „draugai“ – Emmanuelis Macronas ir Angela Merkel. O Bidenas kaltinamas net indėnų suvartymu į rezervacijas, esą, kuo pats kvepia, tuo Putiną tepa... Laidos konstrukcija visada tokia pati – kviečiami režimui lojalūs politologai, istorikai, Dūmos deputatai, propagandinės spaudos redaktoriai. Sudaromas įspūdis, neva jie karštai diskutuoja, nesutaria, tačiau ginčijamasi ne dėl kokių nors režimo kritikos krypčių, o tik dėl to, kokia antiamerikietiška, antivakarietiška politika būtų efektyvesnė. Jie visi iš esmės bendraminčiai, o šnekučiuojasi rusišku stiliumi, kaip virtuvėje prie butelio – apsikabinę gali ir įžeisti vienas kitą, bet lieka idėjiniais draugais.

Įdomus niuansas: Kremliaus ideologai eterijoje visada kaunasi stačiomis (Solovjovo laidoje visi kalbėtojai stovi, Kiseliovas irgi neprisėda, – suprask, demonstruoja gerą kovinę parengtį). O kartu tai išduoda ir psichologinę jų būklę, nes yra atsidūrę ant tos pačios parako statinės – tai Putino režimo *amžinasis laikinumas*. Kovodami už amžiną jo prezidentavimą, visi supranta, kaip viskas laikina. Kremliaus ruporai, gaudami puikius honorarus (Nevzorovo teigimu, Solovjovui sumokama po milijoną JAV dolerių kas mėnesį), turi tinkamai atsidėkoti už tokią valdžios malonę. Tai nereiškia, kad jie netiki tuo, kuo kalba. Šiuo atveju Putino dujų pinigai tik sustiprina jo ideologų tikėjimą diktatūros būtinybe Rusijos imperijai. Tose laidose nesvarstoma, kas kaltas, kad šalis skursta, kieno rūmai to skurdo fone statomi gelendžikuose, ką bandyta, o ką dar bus bandoma nunuodyti preparatu *Novičiok*, kieno tankai traiško kaimyninę Ukrainą ir kokiomis kryptimis, į kokias šalis ketinama žygiuoti ateityje... ■

DEMOKRATIJOS ETOSAS

Pramoninėje eroje įstatymų kūrimą dažniausiai lemdavo galios struktūros. Kad būtų to išvengta, modernios demokratinės valstybės valdymo praktiką grindžia išskirtinai teisine baze. Čia ir atsiranda tam tikra konkurencija, susijusi su socialiniu piliečių statusu, politinėmis teisėmis, laisvėmis bei pareigomis. Stiprus polinkis viešojoje erdvėje demonstruoti socialines galias kartu su tokiais iracionalumais kaip interesai arba „būtinybės“ yra dabartinės demokratijos Achilo kulnas, todėl nepavyksta išvengti klaidų. Išrinktieji valstybės vyrai ir moterys, o kartu su jais net patys piliečiai pradeda manyti, kad „paprastiems“ žmonėms į politiką neverta kištis. Tačiau neužmirškime, kad kiekvienas iš mūsų, keldamas klausimus apie viešuosius reikalus, daro tiesioginę įtaką politikai. Net kai kalbamės gatvėje apie mokslo reformas, apie gamtos taršą, apie sveikatos apsaugą, nebijodami, kad tą pokalbį kas nors išgirs ar suniekins, tampame politikais.

Klasikiniai graikų dialogai vykdavo atvirose arenose. Galios akivaizdoje buvo diskutuojama, kaip tinkamiausiai apriboti, bent jau sušvelninti galios naudojimą. Taigi pirmiausia aptarkime svarbiausius principus, užtikrinančius, kad tokia atvira arena arba viešoji erdvė atsirastų ir produktyviai funkcionuotų. Jei viešosios dialogo erdvės nėra arba ji apsiriboja tik privačiais reikalais ir (arba) trumpalaikiais socialiniais tikslais, bendruomenė pradeda

skaidytis, atsiranda begalė individualių grupelių, kurios paiso tik savų interesų ir siekia juos apginti, pasitelkdamos galią. Tad norėdami užtikrinti demokratiją, pirmiausia turime įsteigti viešąją erdvę, nes demokratijai negana vien konstitucijos, kurią vykdo vyriausybės institucijos. Demokratija reikalauja kur kas daugiau. Čia aptarsime svarbiausius jos principus. Tačiau ši užduotis pirmiausia reikalauja suprasti politinę visuomenės prigimtį, politinį etosą (gr. *ethos* – paprotys, įprotis, būdas), mat šiam nusilpus, išyra visuma tų tam tikros socialinės grupės priimtų normų, kurios reguliuoja jos narių elgesį. O tada galutinius sprendimus primeta nevaldoma ir nemąstanti galia.

Kaip apriboti politinę galią? Vienas iš tokios kontrolės variantų yra politinis etosas. Kadaise Periklis jį apibrėžė, tvirtindamas, kad politinė valdžia pirmiausia susijusi su valstybės įteisintomis piliečių laisvėmis, dėl kurių šie pasirengę atiduoti net gyvybę. Galią apribojantis politinis etosas apibrėžia ir standartus, kurie užtikrina visiems piliečiams galimybes patenkinti savo poreikius. Politinio etoso panaikinimas arba jo sunykimas leidžia įsivyrėti iškreiptai galios logikai, pagal kurią ydingai eskaluojama „būtinybė“ plėsti turimą valdžią, nepaisant jokių apribojimų. Etosą praradę piliečiai tampa valdžios savivalės aukomis. Nusilpęs etosas neįstengia apsaugoti nei nuo politinių klaidų, nei nuo korupcijos, socialinius orientyrus pamynusi politika virsta

nevaržomu galios demonstravimu. Politinė mintis pradeda prieštarauti pačiai sau. Ką tai reiškia? Jei siekiama vien išlaikyti valdžią, netoleruojamas piliečių kišimasis į valdančiųjų veiksmus, politika vis labiau darosi savitiksle, tampa priešingybe tam, kas buvo žadėta iš pradžių. Svarstymai, kaip apriboti tokio pobūdžio galią, netenka prasmės, nes į juos nereaguojama, o galios troškimas darosi vis labiau nepasotinamas.

Galėtų pasirodyti, kad provokuoju konfrontaciją tarp valdžios ir visuomenės, tačiau tiesiog noriu priminti seną tiesą – demokratija įmanoma, tik derinant valstybės politiką su politiniu etosu.

Filosofijos etosas

Ar politinio etoso atsisakymas yra neteisinga politika? Gal įmanoma įsivaizduoti situaciją, kai galios primetimas yra netgi naudingas tam tikrai bendruomenei? Tokius klausimus reikėtų panagrinėti atidžiau, politinio etoso idėjas aptarti istoriniame kontekste, aprėpiant ir šiuolaikinį amžių, gal net pirmiausia jį. Tai nereiškia, kad ankstesniais laikais niekas nebandė primesti politikos, paremtos galia ir prievarta, veikiau mūsų amžius apsimeta nebesidomintis galios technologijomis. Kodėl šiuolaikinė anglų ir amerikiečių filosofija taip atkakliai vengia diskutuoti apie galią? Ar tai reiškia, kad tikrovė radikaliai pakito? Šiaip ar taip, tiesioginis suvokimas, kas esame ir ką darome, dažniausiai yra visų klaidingiausias būtent dėl savo tiesiogiškumo. Dairydami po pasaulį, nekreipiame dėmesio į akinius, pro kuriuos žiūrime, todėl nesuvokiame, kad pasaulio atspalviai priklauso nuo mūsų akinių.

Šiuolaikiniai debatai dažniausiai skiriami demokratizacijos procesams aptarti, kitaip tariant, demokratija apibrėžiama tarsi per jos neigimą, remiantis tuo, kas ji nėra. Tačiau tokios nuostatos kyla anaip tol ne iš pirmąkart demokratijos etoso. Dabartinė situacija veikiau atskleidžia galios santykį su mąstymu, o dar tiksliau – tai, kad galia tarnauja konkrečioms grupėms, tenkindama egois-

tinius jų interesus. Taip nutiko todėl, kad nusilpo politinis etosas.

Prisiminkime, kaip šis fenomenas susiklostė Atėnuose. Būtent atėniečiai pirmieji suprato, kad polis galėtų užtikrinti laisves visiems gyventojams, jos nelaikytinos vien valdančiųjų privilegija. Todėl įstatymai turi būti bendri visiems, o kiekvienas lygus prieš įstatymą. Piliečiai turi vienodas teises dalyvauti viešajame gyvenime. Bendruomenės pagarba asmeniui, jo vieta bendruomenėje priklauso ne nuo gimimo aplinkybių, ne nuo kilmės ar priklausymo tam tikrai grupei, o nuo jo indėlio į visų gerovę. Užtikrinamas laisvas tiek privatus, tiek viešasis gyvenimas, tačiau atsižvelgiama, ar vienu piliečių laisvė nesikerta su kitų laisve. Galimybės tenkinti privačius interesus, dalyvauti viešajame gyvenime nevaržomos. Joks socialinis pranašumas – nei kilmė, nei ekonominė padėtis – nelemia viešojo vaidmens, kitaip tariant, pasaulis vienodai atviras visiems. Nereikalaujama konformistiškai prisitaikyti, nedraudžiama elgtis net ir atvirkščiai – būti antiatėniečiu.

Tiems, kurie pripratę pavydžiai ar įtariai vertinti socialinius skirtumus, užimamas pareigas, šeimos ar etninę kilmę, gali pasirodyti, esą Atėnų polis slepia kažką nepaprasto, net pavojingo – tokia laisvė kelia grėsmę sukelti anarchiją. Tada visuomenės likimą, kalbant šiuolaikiniais terminais, lemtų kerštas, bandant nuslopinti viską, kas prieštarauja egalitarizmo dvasiai, įsivyratų chaosas. Būtent tokie aiškinimai būdingi psychologizuotoms, biologizuotoms ir fiziologizuotoms asmenybėms. Atėniečiams tokie požiūriai bei nuogastavimai irgi nebuvo svetimi, tačiau gebėta juos suvaldyti, pasitelkiant kontrargumentus. Periklis pabrėžė, kad laisvas gyvenimas visada priklauso tiek nuo sutartinai nusišaltųjų įstatymų laikymosi, nuo pagarbos kitiems, nepaisant socialinės jų padėties ir statuso, tiek nuo tų asmenų, kuriems piliečiai patiki tvarkyti bendrus reikalus. Būtent viešoji erdvė, garantuojanti visiems vienodas teises – praėjus šimtmečiams tą pabrėžė ir Kantas, – yra politinės teisinės valstybės pagrindas. Vienodas laisves įmanoma užtikrinti,

jeigu jas įteisina įstatymas, kurio griežtai laikomasi. Kad ir kaip atrodytų paradoksalu, tačiau laisvas gyvenimas ir griežtas įstatymų laikymasis yra dvi to paties medalio pusės. Įstatymai saugo ir palaiko laisvę, o laisvė savo ruožtu suteikia galimybę gyventi savarankiškai.

Laisva yra ne ta visuomenė, kuri (ap)gina individualius ar grupinius interesus. Laisva gali būti tik politinė visuomenė, kuri tiek privačius, tiek grupinius reikalus suderina, aptardama juos viešojoje erdvėje. Tad terminą *polis* vartojame, kalbėdami apie tokią visuomenę, kuri sukuria visiems atvirą viešąją erdvę. Polis yra filosofinis tuo atžvilgiu, kad nesiorientuoja į valdžią, nekeliaklupsčiauja prieš galią. Neleidžia, kad tiesos paieškas varžytų asmeniniai interesai. Taigi atėniečiams polio laisvė kartu reiškė ir atvirumą pasauliui. Atėnai buvo atviri ne tik prekiaudami – užsieniečius įsileisdavo į miestą laisvai, netikrindavo dokumentų, kad nustatytų atvykėlių kilmę ar net apskritai teisę egzistuoti, nebuvo slapčių grupelių, sekančių, ką veikia kiti piliečiai. Polis visais atžvilgiais atviras visiems. Periklis pabrėžė, kad tvarką polyje užtikrina ne prievarta, kai tvyro nepasitikėjimas, todėl stropiai saugomos paslaptys, o kiekvieno piliečio ryžtas ir drąsa veikti.

Atėniečių drąsa atrodė nerūpestinga, nes niekas nejautė jokio pavojaus ar nerimo dėl ateities. Tai buvo neįprasta, tokios drąsos bijojo, net nekenė kitos to meto valstybės. Mat puikiai suprato, kad išorinis nerūpestingumas, esant būtinybei, beregint dings, o laisvės energija taps konkrečiais veiksmais. Kildamas iš laisvės, toks veiksmas grindžiamas ne tik išskirtiniu ryžtu, bet ir yra nenusipėjamas, jo negalima racionaliai pasverti. Toks žmonių nerūpestingumas ir drąsa būti laisviems pasireiškia įvairiais būdais. Kiekvienas pilietis yra savarankiškas, gali pats įprasmingi savo gyvenimą. Nerūpestingumas skatina meilę ne tik grožiui, bet ir žinioms. Periklis, aptardamas Graikijos klasicizmą, šiuo klausimu kalba labai poetiškai: mėgstame grožį, nevengdami paprastumo, vertiname išmintį, išlikdami supratingi (Thucydides 1994). Būtent nerūpestingumas

leido atėniečiams atsiverti aplinkiniam pasauliui. O šis atsivėrimas lėmė atėniečių pasaulėjautą. Vadinasi, mąstymas čia tiesiogiai atveria pačią būtį, netrikdomą jokių pragmatinių užuominų. Atėniečių išmintis išreiškė laisvą pasaulio nerūpestingumą. Tai ir paaiškina, kodėl žinios čia netapdavo ginklu, jėgos demonstravimu ar kokia nors kita savignyos forma. Trumpai tariant, tai neturi nieko bendra su šiuolaikine *reprezentacine epistemologija*. Būtent nerūpestingai išmintingas žvilgsnis atveria turtinę pasaulio įvairovę ir pačią Būtį.

Atskleistas pasaulio grožis, įgyta išmintis teikia pilnatvės džiaugsmą. Tačiau tam būtina visiška laisvė kurti ir diskutuoti. Vis dėlto net spontaniška laisvė, regis, laikosi tam tikrų taisyklių. Paradoksalu, bet būtent jos atspindėjo atėniečių supratimą apie demokratiją ir pagarbą pasaulio įvairovei. Taigi laisvę galima išsaugoti, jei laikomasi laisvai nusistatytų įstatymų ir taisyklių, o išmintis visų pirma turi gerbti pasaulio esinių suverenumą. Tas pats išreiškiamas ir graikų mene. Tačiau darymas bet ko, kas tik šauna į galvą, anaipol nėra nei laisvė, nei kūryba. Savivalė nėra laisvės atitikmuo. Puikiai žinome, kad ji eskaluoja galią ir skatina smurtą. Tai išreiškia nefilosofiniai ar net antifilosofiniai graikų mitai. Tokia paviršutiniška laisvė nesiremia racionalia išmintimi. O modernumo pagrindas yra būtent savivalė. Atėnų klasicizmas puoselėjo visai kitokio pobūdžio laisvę, kurios spontaniškumą stiprino gerai išplėtos estetinės taisyklės, ne tik neapribojančios kūrybiškumo, bet priešingai – užtikrinančios įvairovę. Todėl Graikijos menas atrodo toks „lengvas“, „šokantis“, tarsi besvoris. Tik tobulas meistriškumas suteikia menui lengvumo. Tas pat pasakytina ir apie jų žinias, kurioms irgi nestigo „žaismės“. Net didelius iššūkius atėniečiai visuomet drąsiai sutikdavo ir tinkamai suvaldydavo.

Nors viešojo gyvenimo ir filosofijos etosas yra atviras, o kiekvienas pilietis turi teisę ir net pareigą pagrįstai, nešališkai diskutuoti visais klausimais, tačiau tai nereiškia savivalės. Atėnė reikalauja, kad bet koks klausimas, sprendžiamas viešai, atitiktų

aptariamų dalykų esmę ir padėtį. Čia nesakoma, kad „žmogus yra visų dalykų matas“, netikima stebuklais, kad galima bet ką paversti bet kuo, pasitelkiant žodinius užkalbėjimus, įsakymus ar dieviškus apreiškimus. Taigi nagrinėjama ontologija, atveriami pagrindiniai gamtos principai. Tai ir buvo didžioji graikų filosofų diskusija. Tačiau, išskyrus tam tikras išimtis, jie suvokė, kad kiekviena būtybė turi savo rūšies nulemtas ribas (*peras*), kurių negalima peržengti, nesvarbu, ar tai susiję su vieta, ar su idėja, ar su daiktiškumu. Savo ruožtu būtybės esmę išreiškia tikslas, kurio ji siekia. Štai jos alfa ir omega.

Tačiau moderni reprezentacinė epistemologija ne tik atitrūksta nuo dalykų esmės, bet ir nepaiso jų ribų. Modernus pažinimas žvelgia tik į save ir, susižavėjęs spekuliatyviais žaidimais, apsiriboja pragmatiškais tikslais. Modernybė pamiršta šaltinį, iš kurio atsirado. Netekusi drąsos, nebeprisiimdama pareigos kurti ir palaikyti ontologinę polio būtį, ji prarado ir laisvę. Žinios vaisingos tik tol, kol prisimenamas šaltinis, iš kurio jos kilo. Tol, kol žinojimas suvokia esminį savo šaltinį, pats žinių siekimas nereikalauja, kad nuolatos būtų primenama viešojo piliečių pareiga. Tad pačios žinios tampa motyvu puoselėti laisvę, o grėsmės atveju ją ginti. Čia pirmiausia siekiama išsaugoti pažinimo laisvę. Vadinasi, Atėnų pažinimo aistra ir iš jos kylančios teorijos turi akivaizdų ryšį su laisve. Žinių siekimas, kuriam būtina asmeninė laisvė, lemia ir žinojimo pobūdį. Žinios yra ne tik *teorija*, pristatanti esmines pasaulio formas, jos tiesiogiai susijusios ir su viešuoju gyvenimu. Kad būtų garantuotas polio saugumas ir taikus sugyvenimas, žinios įtvirtina laisvus ir drąsius požiūrius, skatindamos pažinti gyvenamąjį pasaulį. Toks pažinimas laisvai prieinamas, nes jis yra polio pagrindas. Vadinasi, be polio laisvės neįmanoma ir pažinimo laisvė. Reikėtų priminti, kad Sokratas, gindamas savo teisę filosofuoti, nesirinko tarp filosofijos ir Atėnų. Atvirkščiai, jis teigė, kad draudimas filosofuoti prilygsta Atėnų sunaikinimui. Ištikimybė poliui negali būti atskirta nuo ištikimybės filosofijai kaip nesuinteresuotoms

tiesos paieškomis viešojoje erdvėje. Būdami klystantys, žmonės turi dalytis savo žiniomis. Žinios turi būtų kvestionuojamos, tikrinamos, atmetamos. Žinoma, dabarties laikais tokią mąstymo naštą būtų sunku pakelti.

Polis reikalauja, kad piliečiai patys spręstų bendrus reikalus. Tie, kurie aktyviai nedalyvaudavo polio gyvenime, buvo vadinami nepolitiškais, nes vengia prisidėti prie bendrojo gėrio, tiesiog mėgaujasi laisve, parazituoja polio privalumais. Jei laisvė yra esminis žmogiškumo aspektas, vadinasi, tie, kurie jos nepalaiko, neigia patį žmogiškumą. Tačiau įgyti tokią laisvę galima tik laikantis polio tvarkos. Politinius sprendimus jo taryba priima po atvirų diskusijų. Galima drąsiai, be jokių apribojimų aptarti tiek privataus, tiek viešojo gyvenimo galimybes, gresiančius pavojus. Šiandien iškeliamas pragmatiškumas, vis aršiau nusistatoma prieš intelektualumą, manoma, kad viešos diskusijos ir apmąstymai trukdo veikti, nes verčia abejoti, kelia dvejones. Tačiau imantis nepakankamai apmąstytų veiksmų kyla chaosas. Atėniečiai puikiai suprato, kad tik vidinė jėga leidžia elgtis tinkamai ir išmintingai, nepasiduodant nei baimei, nei perdėtam džiaugsmui.

Kai kurie šiuolaikiniai Atėnų klasicizmo aiškinimai atrodo klaidingi. Periklis sakė: „*Apibendrindamas tvirtinu, kad mūsų valstybė yra graikų švietimo vieta*“ (Thucydides 1994). Todėl manoma, kad jo politinis etosas plėtojo humanistinį ugdymo idealą, padedantį atsiskleisti visiems žmogaus gebėjimams ir galioms. O toks švietimo idealas paradoksaliai susijęs su tam tikrais prieštaravimais, varžančiais individo laisvę. Būtent taip Periklio Atėnus vaizdavo vokiečių klasikais. Laikydami tokios pozicijos, kritikai manė, kad Periklis kalba ne kaip švietėjas, o kaip politikas, aukštinantis tuos, kurie už Atėnų laisvę yra pasirengę paaukoti gyvybę. Net ir XX a. politinis humanizmas, glaudžiai susijęs su šiuolaikiniu humanizmu, nepakankamai adekvačiai suvokė politinį Atėnų etosą. Humanizmas, patį žmogų laikydamas visa ko matu, yra pernelyg švelnus, pernelyg moralizuojantis, perdėtai rūpinasi piliečių gerove.

Periklis nemanė, kad politinis etosas privalo atskleisti kažkokius ypatingus žmogaus gebėjimus. Pasak jo, pranašumai ir skirtumai, ypač išskirtinumas pagal rangą, vienus išaukština, o kitus pažemina. Tai kelia nerimą, nesutarimus, ardo lygybę. Vienų išskirtinumas ne tik nuvertina kitus, bet ir kelia grėsmę tarpusavio santykiams tiek viešajame, tiek privačiame gyvenime. Taigi kyla klausimas, kuo reikėtų grįsti santykius, kad jie netaptų žeminančiais ir nekeltų grėsmės išardyti bendruomenę? Tarpusavio santykiai netampa menkinančiais ar pavojingais, jeigu žmonės yra laisvi. Nors esame labai skirtingi, o tam tikrais atžvilgiais vieni neišvengiamai pranašesni už kitus, tačiau laisvė leidžia visiems būti atviriems.

Tol, kol gyvenama laisvės sąlygomis, galima saugiai spręsti politinius klausimus ir tvarkytis, nesibaiminant, kad už kitokią nuomonę kas nors pasmerks ar net nubaus. Ką tai reiškia? Jei piliečiai rūpintųsi vien asmeniniais interesais, nepaisydami bendrų visuomenės rūpesčių, politinė laisvė iškart baigtųsi. Jei laisva gyvensena remtųsi vien teisėmis, ignoruodama pareigas, viską nuskandintų sumaištis, opozicijų sankirtos. Jei piliečiai savo gyvenimą sietų vien su ateitimi, nuolat rūpindamiesi, kaip reikės atremti būsimus pavojus, jie negalėtų atsidėti kūrybai, neieškotų nei grožio, nei išminties. Kita vertus, jei meilė grožiui ir išminčiai neskatinėtų ryžtingai veikti, kilus pavojui, laisvė irgi netrukus išnyktų. Atrodo, tik laisvės laipsnis, kuriam žmonės yra pasirengę, leidžia užtikrinti socialinę vienybę. Kiekvienas pilietis, atvirai palaikydamas santykius su kitaip manančiais ar net priešiškais jam žmonėmis, išlieka laisvas. Būtent tokia nuostata ir lemia, kad ne valdžia, o pati bendruomenė nustato laisvo gyvenimo reikalavimus. Savo ruožtu politinė veikla ir santykiai irgi yra laisvi, jei piliečiai laimės siekia ir sėkmės linki ne vien sau asmeniškai, bet ir kitiems, kiekvieną akimirką rūpindamiesi viešaisiais reikalais. Pasak Jacobo Burckhardto, viskas, ko atėniečiai pasiekė ir ką patyrė, buvo pasiekta ir išgyventa laisvai.

Periklio filosofinės įžvalgos susiklostė per Peloponeso karą. Susidūrus priešiškomis galioms, atskleidė esminės socialinio konflikto ypatybės. Kiekviena galia rūpinasi tik pačia savimi, siekdamu nuolat ir be jokių apribojimų plėsti savo įtakos zoną. Taigi reikia kažko, kas valdžią apribotų. Moralė negali to padaryti, nes yra skiriama tik asmenims. Individas neatsilaikys prieš valdžią, paisydamas vien moralės normų. Jis galės nebent tarnauti, pakludamas vienokiai ar kitokiai galiai. Valdžios ribas apibrėžia politinis etosas. Jis nėra destruktivus, mat nepakyla virš pačios žmonijos. Galia tampa nevaldoma, jeigu politinis etosas dar nesuiformavęs arba jau nusilpęs. Šiuo atžvilgiu Periklis politinį etosą laikė ne duotybe, o užduotim, kitaip tariant, laisvė tampa realybe, jei piliečiai nuolatos ją užtikrina. Po Periklio mirties politinis etosas subyrėjo, atsirado politinės minties vakuumas. O tokia neapibrėžta padėtis visada provokuoja užgrobti valdžią. Politinė mintis, iki tol buvusi laisvės garantas, valdžios ramstis ir jos kontrolierė, nebesirūpino polio etosu, pasuko asmeninių tikslų, net imperalistinių kėslų link.

Šį poslinkį rodo Atėnų konfliktas su Sparta.

Karas

Graikijos kare dalyvavo dvi pusės: demokratinė ir oligarchinė. Pirmoji pirmenybę teikė Atėnams, antroji – Spartai. Ypač reikšmingą vaidmenį atliko kalba. Tą rodo dalyvių diskusijos, kai stengiasi pritraukti kuo daugiau sąjungininkų arba neleisti kuriai nors šaliai palikti jūrų sąjungos. Šios derybos simbolizuoja ir griūties pradžią. Tukididas rašė: „*Taikos, gerovės laikais valstybės ir žmonės būna ramesni, gyvenimas labiau subalansuotas, nesusiduriama su neišvengiamomis būtinybėmis. Tačiau karas nutraukia lengvą kasdieninį gyvenimą, iškelia būtinybę patikrinti vyrų charakterį ir sėkmę*“ (Thucydides 1994). Su „*neišvengiama būtinybe*“ tenka susitaikyti, nepaisant apėmusio įsiūčio ir patiriamo smurto. Euforiškas taikus gyvenimas teka įprasta vaga, o kilus karui, reikia

mokytis gyventi kitaip. Karas reiškia smurtą, vadinasi, jis moko prievartos, kuriai įsivyravus, žmonės bando prisitaikyti, reaguodami į neatidėliotinas prievartines būtinybes. Jei karas užsitęsia, tada mąstymas, o sykiu jo išraiška – kalba – irgi „prisitaiko“. Įprasti žodžiai ne tik praranda pirminę savo prasmę, bet neretai įgauna net visiškai priešingas reikšmes. Kiekviena neapgalvota reakcija, karštakošiškas poelgis laikomas drąsa, o kiekvienas apmąstymas, atsaikingas rūpinimasis saugumu priskiriamas bailumui, svarstymai, kaip išvengti prievartos, prilyginami intelektualiniam silpumui būtinybės akivaizdoje. Tvirta ataka visais frontais yra tikrai vyriška, o taikos siekimas rodo nukrypimą nuo lyderio nurodytos krypties. Neklystančiu, aukštesnių jėgų „įkvėptu“ lyderiu būtina pasitikėti, kiekvienas, drįstantis abejoti, juo labiau prieštarauti, priskiriamas „niekingiems išdavikams“. Išmintingais laikomi tik tie, kurie žada pergales, niekindami tuos, kurie mąsto ir dvejoja. Tai skatina griebtis teroro tiek valstybės viduje, tiek už jos ribų.

Gyventojai susiskirsto į partines grupes, pasirengusias pulti viena kitą, žarstosi kaltinimais nepajėgumu, nepatriotiškumu, kolaboravimu su priešais. Partijų nesaisto jokie galiojantys įstatymai, jos godžiai siekia valdžios. Partijos narių tarpusavio solidarumas kyla ne iš teisingumo, teisės paisymo ar papročių pripažinimo, bet iš bendrininkavimo, siekiant užgrobti viską, kas dar įmanoma. Bet kokios sutartys tarp priešų pusių galioja tik tol, kol abi turi vienodą galią, pusiausvyrai sutrikus, atmetami ir susitarimai. Toks elgesys laikomas „protingu“. Tukididas pabrėžė, kad tokiomis aplinkybėmis verčiau „*norima būti blogais, bet ryžtingais, negu gerais, bet atsargiais*“. Tačiau būtent tokios nuostatos galiausiai lemia, kad politika išsigimsta. Pavyzdžiui, Spartoje įsiviešpatavo besaikis valdžios troškimas – filotimija (*philotimia*), godumas ir aistra turėti vis daugiau – pleoneksija (*pleonexia*). Bendrasis gėris tapo lyderių ir jų „sąjungininkų“ grobiu, neatsižvelgiant į jokiais taisyklės, paminant garbę, papročius, orumą ir išmintį. Taip atsitiko ir atėniečiams, ne

tik spartiečiams. Pirmieji skelbė politinę lygybę, antrieji aukštino „geriausius iš geriausių“. Pirmieji kovojo už „laisvę“, antrieji – už „teisėtvarką“. Bet iš tikrųjų ir vieni, ir kiti kovėsi dėl valdžios. Kadangi nebekilo pavojus nei teisingumui, nei teisėsaugai, nei valstybės interesams, aplinkybės leido nusistatyti tam tikrus elgesio standartus. Tačiau abi šalys, o iš tikrųjų kiekvienos valdžia, griebėsi visiškos savivalės. Tie, kurie nepritarė tokiems veiksams, buvo sunaikinti kaip slapti vidaus priešai.

Antikinis nerūpestingumas ir pasitikėjimas, susijęs su garbe, buvo išjuoktas. Visuomenė suskilo į stovyklas ir jau niekas nebepasitikėjo niekuo. Tai, ką Tukididas vadino pasitikėjimu (*euēthes*), buvo prarasta. Jis yra tos pačios kilmės, kaip ir garbingas kilnumas (*gennaion*). Kilnus tas, kuris pats yra laisvas ir leidžia kitam būti tokiam, koks jis yra. Išnykus garbingam kilnumui, išnyksta ir pasitikėjimas. Atveriamos durys ryžtingiems „veiksmo vyrams“, kurie linkę verčiau kovoti negu galvoti. Tie, kurie stengiasi apmąstyti situaciją, laikomi priešais. Neturėdami jokių skrupulų, „veiksmo vyrai“ demagoginėmis priemonėmis užčiaupia burnas pirmiausia intelektualams, savo nekenčiamiems priešininkams, „taikos tarpininkams“. Intelektas tampa pirmąja auka, nes nėra ginkluotas, todėl bejėgis prieš valdžios savivalę. Tai sužinome iš Tukidido – pirmojo filosofo, parodžiusio, kad ten, kur aklai valdo galia, baigiasi laisvas filosofinis diskursas, o kartu degraduoja ir politinis etosas. ■

Tęsinys kitame numeryje

Literatūra

- Immanuel Kant. „Apie posakį: teorija gal ir teisinga, bet praktikoje netinkama“. Politiniai traktatai. Iš vokiečių kalbos vertė Gediminas Žukas. Vilnius: *Aidai*. 1996, p. 58–110.
- Thucydides. 1994. *The History of the Peloponnesian War*. Translated by Richard Crawley, <http://classics.mit.edu/Thucydides/pelopwar.html>. <http://www.perseus.tufts.edu/>, <http://www.perseus.tufts.edu/>

KARAS PRIEŠ EGZISTENCIJĄ

Data, žyminčia perėjimą iš Viduramžių į moderniusius laikus, istorikai pasirinko Kolumbo kelionę iš Palos – tai atskaitos taškas vadovėliams. Tačiau Ptolemajaus pasaulis per metus netapo Merkatoriaus pasauliu, juo labiau namudinė tikrovė nevirto šviečiamąja per vieną dieną. Tradicinė kosmografija pritaikė veikiau palaipsniui, plečiantis patyrimui. Paskui Kolumbą žengė Kortesas, paskui Koperniką – Keplėris, paskui Nebriją – Comeniusas. Priešingai negu sparčiai besikeičiančios asmenybių įžvalgos, pokytis, sukėlęs žmonijos priklausomybę nuo gaminių ir paslaugų, truko penkis šimtus metų.

Kokiu greičiu laikrodžio rodyklė juda į priekį, priklauso nuo skaitmenų, esančių ant kvadranto. Kinai skiria penkias stadijas, arabams aušra priartėja per septynias pakopas. Jei man tektų apibūdinti *homo economicus* raidą nuo Mandeville'o iki Marxo ar Galbraitho, epochas vertinčiau kitaip, negu norėdamas apibūdinti etapus, per kuriuos iškilo *homo educandus* ideologija nuo Nebrijos iki Radke's, galiausiai Comeniuso. Pagal tą pačią paradigmą parinkti skirtingi posūkio taškai geriau atskleistų, kaip sunyko nevaldomas mokymasis, pasirinkus netinkamą kelią, kai išsilavinimas yra suteikiamas vien švietimo institucijų.

Prireikė gero dešimtmečio, kol buvo suvokta, kad Kolumbas atrado naują žemyną, o ne paprasčiausiai naują kraštą. Gerokai ilgiau užtruko, kol kontinentas, kurio buvimą ilgai bandyta neigti, pavadintas Naujuoju pasauliu.

Pusanthro šimto metų skiria Nebrijos misiją – tarnaudamas karalienei, jis *privalejo* išmokyti visus jos valdinius šnekėti tinkamai, – nuo Jono Amoso Comeniuso pastangų išrasti metodą, kuriuo remdamasi mokytojų armija kuo puikiau išmokyti visus ir visko.

Comeniuso (1592–1670) laikais tiek Senojo, tiek Naujojo pasaulio valdovai buvo įsitikinę, kad toks metodas būtinai reikalingas. Jų požiūrį iliustruoja vienas Harvardo istorijos įvykis. Praėjus šimtui penkiasdešimt metų nuo tos dienos, kai pasirodė Nebrijos gramatika, Johnas Winthropas junioras iškeliavo į Europą, ieškodamas teologo ir švietėjo, kuris galėtų tapti Harvardo rektoriumi. Vienas iš asmenų, į kuriuos jis kreipėsi pirmiausia, buvo čekas Comeniusas, paskutinis Moravijos bažnyčios vyskupas ir vadovas. Winthropas sutiko jį Londone, kur šis kūrė Karališkąją draugiją ir konsultavo vyriausybę dėl viešųjų mokyklų steigimo. Savo profesinius siekius Comeniusas glaustai išdėstė veikaluose *Magna Didactica* bei *Omnibus Omnia Omnino Docendi*. Lavinimas prasideda iščiose ir trunka iki mirties. Visko, ką verta žinoti, yra mokoma, pasitelkiant specialų tam dalykui tinkamą metodą. Pageidautina pasaulį sutvarkyti taip, kad jis veiktų kaip mokykla, skirta visiems. Tik tuo atveju, jei lavinimas yra mokymo rezultatas, individai galės tapti iš tikrųjų žmogiškomis būtybėmis. Tie, kurie kažko pramoksta be mokymo, panašesni į gyvulius negu į žmones. Mokymo sistema turi būti organizuota taip, kad tiek senas, tiek jaunas, tiek turtingas, tiek vargšas,

ties kilmingasis, tiek prasčiokas, tiek vyras, tiek moteris būtų mokomi efektyviai, o ne vien simboliškai ar demonstratyviai.

Tai mintys, kurias užrašė potencialus Harvardo rektorius. Tačiau jis niekada neperplaukė Atlanto. Tuo metu, kai Winthropas su juo susitiko, Comeniusas jau buvo priėmęs Švedijos vyriausybės kvietimą kurti nacionalinę mokyklų sistemą karalienei Kristinai. Skirtingai nuo Nebrijos, jam neteko įrodinėti savo paslaugų poreikio, nes jos visada buvo geidžiamos. Namų valdos, kurias karalienė Izabelė kadaise laikė neliečiamomis, tapo medžioklės plotais, po kuriuos bastėsi darbo ieškantys ispanų *letrados*, jėzuitai, čekų teologai. Neformalaus lavinimo sistema buvo išardyta. Formalus gimtosios kalbos mokymas, profesionaliai tvarkomas, taikant specialias taisykles, ne tik išstūmė mokymąsi namuose, bet į juos netgi įsibrovė. Šis laipsniškas pokytis, naminės sferos nykimas, kurį sukėlė brangus padirbinys, lėmė, kad visuomenė pradėjo orientuotis į rinką, į kurią orientuojasi ir dabar. Naminis, vietinis (angliškai *vernacular*), kilęs iš indo-germaniškos šaknies, reiškia įsišaknijimą, „buvimo vietą“, o lotynų kalbos žodis *Vernaculum* apėmė viską, kas padaryta, pagaminta, išauginta namuose, kaip priešybę tam, kas įgyjama formaliais mainais. Kieno nors vergas, žmona ar vaikas buvo namiškiečiai, o asiliukas, gimęs tvarte, – naminis padaras, priklausė šeimininkui kaip ir daržo gėrybės ar bendroji nuosavybė (*commons*). Jei Karlas Polanyi's būtų atkreipęs dėmesį į šį faktą, veikiausiai būtų suteikęs jam tokią prasmę, kokią teikė senovės romėnai – gyvenimą lemia pasikartojantys modeliai, įsišakniję visuose kasdienybės sluoksniuose, o ne mainai ar vertikalus tiekimas.

Sąvoka *namudinis* šia bendrąja prasme buvo vartojama nuo pat ikiklasikinių laikų, formuluotę aptinkame jau Teodosijaus kodeksuose. Varro šia sąvoka pasinaudojo tam, kad tą pačią skirtį perkeltų į kalbą. *Namudinė šneka*, sudaryta iš žodžių ir modelių, atsiradusių šnekėtojo namuose, yra priešybė tam, kas išaugo kitur ir buvo atgabenta. Kadangi Varro autoritetas buvo plačiai pripažintas, šis apibrėžimas prigijo. Cezario ir Augusto bibliotekininkas buvo pirmasis romė-

nas, ėmęsis išsamių ir kritiškų lotynų kalbos studijų. Jo *Lingua Latina* ištikus amžius buvo pagrindinis kalbos žinynas. Juo kaip labiausiai išsimokslinusių romėnų žavėjosi Kvintilianas. O juk studentams ispanų kilmės Kvintilianą, būsimų Romos senatorių mokytoją, įprasta pristatyti kaip jų profesijos pradininką. Tačiau niekas neprilygo Nebrijai. Tiek Varro, tiek Kvintilianui rūpėjo senatorių, raštininkų ir viso forumo šnektos išdailinimas, o Nebrijai daug svarbiau buvo karalienės vardu kontroliuoti visų žmonių kasdieninę šneką. Paprasčiau tariant, Nebrija pasiūlė, kad namudinę šneką pakeistų gimtoji kalba.

Anglų kalboje sąvoka *namudinis* įsitvirtino ta ribota prasme, kokią jai suteikė Varro. Dabar norėčiau sugrąžinti dalį ankstesnės jos aprėpties. Reikia paprasto, tiesmuko žodžio, kuriuo galėtume apibūdinti žmonių veiklą tais atvejais, kai ji nėra pagrįsta mainais, reikia žodžio, apimančio autonomiškus, su rinka nesusijusius veiksmus, skirtus patenkinti kasdieniniams poreikiams. Tokie veiksmai pagal savo pobūdį išvengia biurokratinės kontrolės, o poreikiai įgauna tam tikrą pavidalą. Šiam tikslui gerai tiktų žodis *namudinis*, žinomas daugeliui mūsų amžininkų. Yra techniškų žodžių, kurie išreiškia tenkinimą tokių poreikių, kurių negalima ekonomiškai išmatuoti arba jie tiesiog nematuojami, – tai socialinė rūpyba, priešinga ekonominei, naudingų dalykų užtikrinimas kaip priešybė prekių mainams, namų ūkio ekonomika kaip atsvara rinkos ekonomikai. Tačiau šios sąvokos specializuotos, nuspalvintos tam tikrais ideologiniais prietaisais, todėl visos gerokai šlubuoja. Savo ruožtu kiekviena priešingų sąvokų pora neretai kelia painiavą, nes namudinę veiklą priskiria tam, kas neapmokama, bet vis tiek standartizuota, formalizuota. Tą painiavą ir noriu išsklaidyti. Mums reikia paprasto būdvardžio, kad įvardytume tuos kompetencijos, rūpybos aktus ar troškimus, kuriuos norime apginti nuo manipuliacijų, kokių ciniškai griebiasi Čikagos vyrukai ar socialistiniai komisariai. Sąvoka turėtų būti pakankamai plati, kad apimtų ir maisto gaminimą, ir kalbos puoselėjimą, ir vaikų gimdymą, ir poilsį, neimplikuodama privačios veiklos, panašios į šiuolaikinės moters namų ūkio dar-

bus, hobius ar kokias nors neracionalias, primityvias procedūras. Tokio būdvardžio kol kas nėra. Tačiau juo galėtų tapti „namudinis“. Kalbėdamas apie namudinę kalbą ir jos atsigavimo galimybę, mėginu atkreipti dėmesį į namudinį veiklos ir gamybos būdą, kuriuo remdamasi visuomenė ateityje vėl galės praplėsti savo gyvensenos horizontus.

Sąvoka *gimtoji kalba* nuo tada, kai pradėta ją vartoti, niekad nereiškė namudinės šnektos, veikiau priešingai. Pirmieji šią sąvoką ėmė vartoti katalikų vienuoliai, vietinę kalbą, kuria šnekėdavo iš sakyklų, atskirdami nuo lotynų kalbos. Iki tol indo-germanų kultūra šios sąvokos nevarė. Į sanskritą ji pateko XVIII a., išversta iš anglų kalbos, neturėdama jokių šaknų kitose pagrindinėse kalbų šeimose, kuriomis dabar kalbama ir kurias galėčiau patikrinti. Vieninteliai Kretos gyventojai klasikiniiais laikais savo tėvynę vadino motina. Bachofeno teigimu, jų kultūroje iki šiol slypi prisiminimai apie matriarchatą. Tačiau net ir Kretoje nebuvo sąvokos *gimtoji kalba* (*mother tongue*) atitikmens. Kad išsiaiškintume, kaip ši sąvoka atsirado, pirmiausia apžvelgsiu, kas nutiko Karolio Didžiojo dvare, o vėliau – Gorco abatijoje.

Mintis, esą žmonėms iš prigimties reikia institucinių paslaugų, kokias teikia profesionalai, kad būtų pasiektas deramas žmogiškumo lygis, puoselėta jau karolingų laikais. Būtent tada pirmą kartą istorijoje atsirado, kad egzistuoja tam tikri esminiai universalūs poreikiai, būdingi visai žmėnijai, o juos patenkinti galima tik standartizuotu būdu, namudinė veikla tokios galimybės nesuteikia. Atradimas veikiausiai susijęs su Bažnyčios reforma 8-ajame amžiuje. Reikšmingą vaidmenį suvaidino škotų vienuolis Alkvinas, buvęs Jorko universiteto kancleris, kai tapo karaliaus Karolio Didžiojo rūmų filosofu. Iki to laiko Bažnyčia savo tarnautojus laikė pirmiausia kunigais, t. y. vyrais, parinktais ir įgijusiais specialių galių tenkinti bendruomeninius, liturginius ir viešuosius poreikius. Jie pamokslavo, atlikdavo ritualus – veikė kaip viešieji asmenys, analogiški tiems, kuriems valstybė paveda administruoti teisingumą arba viešuosius darbus kaip romėnų laikais. Mąstyti apie juos kaip apie „pas-

laugas teikiančius profesionalus“, pavyzdžiui, teismo pareigūnus, būtų anachronistiškas šiuolaikinių kategorijų perkėlimas.

Tačiau klasikinis šventikas, išsaknijęs tiek romėnų, tiek helenistiniame modelyje, nuo 8-ojo amžiaus virto paslaugas teikiančių profesionalų pirmtaku – socialiniu darbuotoju, mokytoju arba švietėju. Bažnyčios tarnautojai ėmė reguliariai tenkinti asmeninius parapijiečių poreikius, kuriuos apibrėžia sakramentinė ir pastoracinė teologija. Institucijų rūpinimasis individu, šeima, kaimo bendruomene tapo itin svarbus. Sąvoka „šventoji motina bažnyčia“ beveik iškart nustojo reiškti natūralią meilę tikintiesiems, kai skatinama, kad jie patys kurtų naują gyvenimą, apšviesti Šventosios Dvasios. *Motinos* sąvoka nuo šiol reiškė neregimą, mistišką galią, suteikiančią visas paslaugas, reikalingas tam, kad būtum išganytas. O ar esi vertas pelnyti šventosios motinos gerąją malonę, kuri būtina visuotiniam išganymui, kontroliuoja išsvientintų vyrų hierarchija. Ši nuo vyriškos lyties priklausoma hierarchijos mitologija, suteikianti teisę naudotis instituciniu amžinojo gyvenimo šaltiniu, iki tol neturėjo precedento. Nuo IX iki XI amžiaus galutinai įsitvirtino idėja, kad egzistuoja tam tikri poreikiai, būdingi visiems, o juos patenkinti gali tik profesionalai, teikiantys tokio pobūdžio paslaugas. Tad profesionalių paslaugų, tenkinančių visuotinius poreikius, sektorius atsirado daug anksčiau negu imtasi industrinės svarbiausių prekių gamybos.

Lewisas Mumfordas mėgino tai įrodyti jau prieš trisdešimt penkerius metus. Kai pirmą kartą perskaičiau, kad dalį esminių įsitikinimų, kuriais grindžiama industrinė sistema, įdiegė vienuolių reformos, pradėtos IX a., manęs tai neįtikino, atrodė veikiau intuicijos žaismas negu įrodymas. Tačiau dabar turiu galybę argumentų – apie didžiumą jų Mumfordas net nenuvokė, – leidžiančių industrinio amžiaus užuomazgas nukelti į ankstyvesnį karolingų renesansą. Kad išganymas neegzistuoja be paslaugų, kurias institucinės motinos Bažnyčios vardu teikia profesionalai ir be kurių mūsų amžius tiesiog neišsivaizduojamas, anksčiau nepastebėta. Tiesa, teologijai prireikė penkių šimtų metų, kad įsitvirtintų ši koncepcija. Bažnyčios ganyto-

jiškas savivaizdis galutinai nusistovėjo tik Viduramžių pabaigoje. Ir tik Trento susirinkimas (1545) formaliai apibrėžė šį Bažnyčios kaip motinos, žindančios šventikų hierarchijas, vaidmenį. Katalikų bažnyčia, praeityje pasitarnavusi kaip pagrindinis evoliucijos modelis organizacijoms, teikiančioms pasaulietines paslaugas, pagal *konstituciją*, kurią Vatikano susirinkimas priėmė 1964 m., akivaizdžiai susilygino su sekuliariomis savo kopijomis.

Čia svarbu suprasti, kad dvasininkai gali savąsias paslaugas apibrėžti kaip poreikius, diktuojamus žmogaus prigimties, šią paslaugą-prekę pateikdami kaip būtinybę, nes be jos neįmanoma tikėtis amžinojo gyvenimo. Savo ruožtu elitas turi nepaveldimų gabumų įtikinti mus, kad gerovės valstybė neišsivaizduojama be šiuolaikinių paslaugų. Religinės koncepcijos, kurios lėmė esminį industrijos amžiaus skirtumą nuo kitų epochų, nusistebėtina mažai tyrinėtos. Procesas, per kurį sunyko namudinė krikščioniško gyvenimo praktika ir atsirado organizuotas pastoracinis aprūpinimas, yra labai sudėtingas ir viską užgožia, sudarydamas foną nuosekliams institucinės Vakarų raidos ir kalbos pokyčiams.

Tarp merovingų laikų ir vėlyvųjų Viduramžių, kai Europos realybė ėmė įgauti idėjinę ir politinę formą, tai, kaip žmonės šnekėdavo – „romaniškai“ ar „tedišškai“, – neatrodė problemiška. *Lingua vulgaris*, kiek vėliau tapusi bendru vardikliu, liaudišką šnektą atskyrė nuo lotyniškosios, būdingos administracijai ir doktrinai. Nuo romėnų laikų pirmoji asmens kalba būdavo *patrius sermo*, t. y. tokia, kokia kalba tėvas, šeimos galva. Kiekviena *sermo* buvo suvokiama kaip atskira šnektą. Nei senovės Graikijoje, nei Viduramžiais žmonės nedarė skirtumo tarp visiems suprantamų dialektų ir skirtingų kalbų. Taip yra ir šiandien, pavyzdžiui, Indijoje. Vienakalbė bendruomenė anuomet buvo ir šiandien yra išimtis. Nuo Balkanų iki vakarinio Indokinijos pasienio nerasime kaimo, kur žmonės negalėtų susikalbėti dviem ar trim kalbomis. Nors kiekvienas turi savo *patrius sermo*, tačiau daugelis šneka keliomis „liaudiškomis“ kalbomis, kiekvieną perpratęs namudiniu būdu, jos nesimokydamas. Tad namudinei,

priešingai negu specializuotai kalbai, išmoktai bažnyčioje (lotynų) ar valdovo dvare (frankų), iki pat XI a. buvo būdinga tokia pati įvairovė, kaip vynuui ir maisui, namų ir kauptukų formoms. Ir tik tuomet gana staiga, pirmiausia kai kurių Gorco abatijos vienuolių pamoksluose, atsirado sąvoka *gimtoji kalba* (*mother tongue*). Trumpai aptarsiu, kaip šis reiškinytis kartą ir visiems laikams namudinę šnektą pavertė moraline problema ir mokymo(si) objektu.

Gorcas buvo motininė abatija Lorane netoli Verdeno. Šį vienuolyną 8-ajame amžiuje įkūrė benediktinų vienuoliai, garbinę relikvijas, kurios, kaip manoma, buvo šventojo Gorgonijaus kaulai. 9-ajame amžiuje visuotinis bažnytinės disciplinos nuosmukis apėmė ir Gorcą, tačiau, pasikeitus vos trim kartoms po to skandalingo pakrikimo, ši abatija tapo vienuoliškosios reformos germanų imperijos žemės centru. Cistersų gyvenimo atgaivinimas čia prilygo Kluni abatijos reformai. Per šimtmetį Gorcas įkūrė 160 dukterinių abatijų Vidurio Europos šiaurės rytuose.

Tikėtina, kad Gorcas anuomet buvo naujos technologijos, lėmusios vėlesnę imperinę Europos galią, sklaidos centras. Keturi azijietiški išradimai – pasaga, fiksuotas balnas, balnakilpė, antgalis su apykakle, kuri remiasi į petį, – suteikė reikšmingą privalumą, nes vienas arklys galėjo pakeisti šešis jaučius. Pašerti arkliui, užtikrinančiam tą pačią traukos jėgą, bet greitesniam, pakako mažesnio ploto negu jaučių jungui. Arkliais galėta greičiau ir efektyviau apdirbti šlapias dirvas, tai ypač svarbu Šiaurėje, kur trumpos vasaros, imta sparčiau taikyti sėjomainą. Vis dėlto svarbiausia, kad valstiečiai galėjo dirbti laukus, esančius toli nuo namų. Susiklostė naujas gyvensenos modelis. Anksčiau žmonės gyveno vieniškiuose, dabar jie galėjo burtis į didelius kaimus, kur atsirastų vieta parapijos bažnyčiai, vėliau ir mokyklai. Abatijų pastangomis vienuoliškas lavinimas ir disciplina kartu su gyvenvietės modeliu išplito po nemažą Europos dalį.

Gorcas yra ties riba, kur namudinė frankų šnektą suartėja su namudine romaniškąja. Kluni vienuoliai ryžosi tą ribą peržengti. Tokiomis aplinkybėmis Gorco vienuoliai kalbą pasitelkė savo teritorinėms pretenzi-

joms pagrįsti – ėmė sakyti pamokslus frankiškai, ypač išaukštindami frankų šnektos vertę. Sakykla naudojosi kaip forumu, pabrėždami pačios kalbos svarbą, gal net jos mokydami. Nors žinios, kuriomis disponuojame, ganėtinai šykščios, vis dėlto galima spręsti, kad frankų kalba moterys šnekėjo net ir tose vietovėse, kur vyrai jau buvo perėję prie romanų šnektos. Motina bažnyčia irgi ėmė vartoti frankų kalbą. O motiniškumas XII amžiuje turėjo didžiulę sakralinę prasmę. Tą patvirtina Švč. Mergelės Marijos statulos, liturginės sekvencijos, to meto poezija. Sąvoka *gimtoji kalba* (*mother tongue*), vos ėmus ją vartoti, buvo pasitelkiama kasdieniniams institucinės tarnybos reikalams. Terminas iš frankų išverstas į lotynų ir brandintas šimtmečius kaip reta kuri lotyniška sąvoka. Gimtoji kalba gana staiga ir dramatiškai tapo itin svarbi keletu dešimtmečių anksčiau negu pasirodė Lutheris. Kad perskaitytum Bibliją, Lutherio išverstą iš hebrajų kalbos, reikėjo mokytis. Vėliau gimtoji kalba tapo nacionalinių valstybių atsiradimo pagrindu.

Šiandien *gimtąja kalba* (*mother tongue*) vadinama pirmoji kalba, kurią išmoksta vaikas ir kurią valstybė nusprendžia laikyti savo gyventojų pirmąja kalba. Tad gimtoji kalba gali reikšti atsitiktinai pasirinktą pirmąją kalbą ir dažniausiai smarkiai skiriasi nuo tos, kurios moko apmokami švietėjai ir tėvai, jeigu imasi tokio švietimo. Šiuo atveju žmonės laikomi būtybėmis, kurias privaloma mokyti deramai kalbėti, kad gebėtų „komunikuoti“ moderniame pasaulyje. Lygiai taip pat būtina vežioti juos motorinėmis transporto priemonėmis, kad sparčiau judėtų po modernius kraštovaizdžius, kurie pėsčiomis jau nebeįveikiami. Priklausomybė nuo išmokytos gimtosios kalbos gali būti laikoma visų priklausomybių, kurios atsirado, kai žmonių poreikiai buvo paversti prekėmis, paradigma. Tokią priklausomybės ideologiją įdiegė dar Nebrija, o ideologija, skelbianti, kad žmonių mobilumas priklausė ne nuo jų kojų stiprumo ir sienų atvirumo, bet nuo „transporto“ galimybių, yra vos daugiau kaip šimto metų senumo. Kalbos mokymas sukūrė darbo vietas gerokai seniau. Skalda grindžiami keliai ir pasklidę samdomi repetitoriai didelio verslo objektais žmones pavertė maždaug nuo XVIII a. vidurio.

Kai kalbos mokymas tapo profesija, jis ėmė brangiai kainuoti. Žodžiai dabar priklauso dviem didžiausioms rinkos vertybių kategorijoms, sudarančioms bendrąjį vidaus produktą (BVP). Pinigai lemia, kas bus sakoma, kada ir kas tą sakys, kokia bus tikslinė auditorija. Kuo didesni kiekvieno ištarto žodžio kaštai, tuo ryžtingiau reikalaujama tikslesnio jų aido. Mokyklose žmonės mokomi kalbėti taip, kaip reikia. Pinigai išleidžiami tam, kad vargšai kalbėtų panašiai kaip turtuoliai, ligoniai – kaip sveiki žmonės, mažuma – kaip dauguma. Daug sumokame, kad pagerintume, pataisytume, praturtintume, atnaujintume savo vaikų ir jų mokytojų kalbą. Dar daugiau išleidžiame, kad įvaldytume profesinį žargoną, kurio mokoma koledže, ypač daug skiriame vidurinėms mokykloms, kur paaugliai mokomi šiuos žargonus įvaldyti bent paviršutiniškai, tačiau pakankamai, kad jausęsi priklausomi nuo psichologų, vaistininkų ar bibliotekininkų, laisvai kalbančių specializuota anglų kalba. Maža to, pirmiausia leidžiame, kad standartizuota kalba suniokotų etninę, juodaodžių ar nesušukuotą kalbą, po to mokame pinigus, kad išmok(y)tume tos klastotės, paverstos akademine disciplina. Administratoriai ir šoumenai, reklamų kūrėjai ir laikraštininkai, „radikalūs“ profesionalai ir etniniai politikai sudaro galingas interesų grupes, kurios grumiasi, kad atsirinktų kuo didesnę kalbos pyrago dalį.

Nežinau, kiek Jungtinėse Valstijose išleidžiama žodžių gamybai, tačiau kada nors pamatysime visas reikiamas statistikos lenteles. Energijos buhalterija prieš dešimtmetį irgi buvo neįsivaizduojama. Dabar tai nuolatinė praktika. Šiandien visai nesunku patikrinti, kiek „energijos vienetų“ sunaudojama tam, kad būtų išauginta, surinkta, supakuota, išvežiota ir parduota viena duonos kalorija. Skirtumas tarp duonos, pagamintos ir suvalgytos Graikijos kaime, ir tos duonos, kuri parduodama Amerikos prekybos centruose, yra milžiniškas – antrajai reikia keturiasdešimt kartų daugiau energijos kalorijų. Dviračiai leidžia judėti miestuose keturis kartus greičiau negu pėsčiomis, sunaudojant vos ketvirtadalį energijos, o automobiliams, judantiems tokiu pačiu greičiu, jos reikia 150 kartų daugiau kiekvienai kelio myliai. Tokia informa-

cija buvo prieinama ir prieš dešimt metų, tačiau tada niekam nerūpėjo. Šiandien ji fiksuojama ir netrukus ims keisti žmonių požiūrį į degalų kiekio sunaudojimą. Būtų įdomu sužinoti kalbos buhalteriją, nors jau nustatyta, kiek vidutiniškai vienam asmeniui išleidžia kiekviena šnekėtojų grupė. Sąskaitos kaip ir socialinės energijos sąnaudos yra tik apytikrės, geriausia atveju leidžia sudaryti eilę pagal dydį, pagal reliatyvią vertę. Kalbos buhalterija galėtų suteikti duomenų apie reliatyvų standartizuotas, išmokytos kalbos vyravimą – to pakaktų argumentui, kurį čia noriu pateikti.

Tačiau vien apskaičiuoti išlaidas, skirtas tam, kad asmuo įvaldytų tam tikros šnekėtojų grupės leksiką, nepakanka. Be abejo, sužinotume, kad kiekvienas žodis, adresuotas turtuoliams, kainuoja gerokai daugiau negu skirtas vargšams. Skaičiai iš tiesų demokratiškesni už žodžius. Tačiau kalba, kurios mokoma, atlieka ir daugiau funkcijų. Pavyzdžiui, vargšus pravirkdyti daug lengviau negu turtuolius, be to, šie gali samdytis korepetitorius, o dar svarbiau tai, kad nuo savo pačių aukštos klasės namudinės kalbos jie atsiriboja, nusipirkdami tylą. Švietėjai, politikai ir pramogų kūrėjai dabar su garsiakalbiais veržiasi į Kvaksaką, Travankorą, kinų bendruomenę, tad vargšai išsyk praranda teisę į tą prabangą – tylą, būtinai reikalingą, kad namudinė kalba kvėpuotų.

Vis dėlto net ir nenustačius tylos kainos, išsiverčiant be detalesnės kalbos ekonomikos, kuri čia labai praverstų, nesunku įsitikinti, kad dolerių, išleidžiamų automobilių energijai, kiekis nėra iš tolo neprilygsta išlaidoms, susijusioms su kalbos prostitucija, kurią skatina apmokami kalbėtojai. Turtingose šalyse kalba tapo neapsakomai koreta, todėl absorbuoja didžiules investicijas. Dosnus atlygis valdininkui, juokdariusiui ar kerėtojiui visuomet rodė aukštą civilizacijos lygį, elitas stengėsi įvaldyti specializuotus kodus. Tačiau net išlaidos, skirtos tam, kad kai kurie tradicinių visuomenių žmonės išmokytų slaptos kalbos, nėra iš tolo nesulyginamos su kaina, kurią industrinės visuomenės moka už kalbos pavertimą preke.

Neturtingų šalių žmonės iki šiol šnekasi, net nenuuoškami, kad kalba yra prekė, nors tokiuose kraštuose irgi visuomet atsiranda nedidelė elito grupė, gebanti pasinaudoti nacionalinėmis pajamomis savo kalbos

prestižui didinti. Leiskite paklausti, kuo kasdieninė kalba grupių, kurių kalbai skiriamos didelės lėšos, kitaip tariant, kurios absorbuoja stambias investicijas, jomis džiaugiasi arba priešingai – joms atsispiria, skiriasi nuo tos kasdieninės kalbos, kuri liko anapus rinkos? Lygindamas šiuos du kalbos pasaulius, noriu pateikti vienui vieną klausimą, kylantį šiame kontekste. Ar didėjant investicijoms, keičiasi pati kalbos struktūra ir funkcijos? Ar visos kalbos, absorbuojančios dideles lėšas, keičiasi lygiai ta pačia kryptimi? Šiame kol kas tik pradiname tyrimo etape negaliu to nei įrodyti, nei paneigti, abi galimybės įmanomos, todėl verta domėtis sistetine kalbos ekonomika.

Priešindustrinės visuomenės nepateikia precedento, kad kasdieninės kalbos būtų buvę mokoma. Dabartinė priklausomybė nuo apmokamų mokytojų ir kasdieninės kalbos modelių yra ne mažiau unikalus industrinės ekonomikos bruožas negu priklausomybė nuo iškastinio kuro. Poreikis mokyti(s) gimtosios kalbos atsirado prieš keturis šimtus metų, tačiau tik mūsų karta tiek kalbą, tiek energiją ėmė laikyti poreikiu, kurį galima efektyviai patenkinti, pasitelkiant suplanuotą ir suprogramuotą gamybą bei distribuciją pasauliniu mastu. Galima pamatuotai teigti, kad preke paversta kalba priešingai nuo namudinės yra *gamybos* produktas.

Tradicinės kultūros gyveno, pasikliaudamos saulės šviesa, kurios daugiausia reikėjo, plėtojant žemės ūkį. Kauptukas, griovys, jungas – pamatiniai įnagiai saulei pakinkyti. Didelės burės ar vandens ratai jau buvo žinomi, bet jais naudotasi retai. Kultūros, pasitenkindavusios saulės energija, iš esmės rėmėsi namudinėmis vertybėmis. Žmonėms įrankiai reiškė rankų, pirštų ir kojų patobulinimą. Nebuvo jokio poreikio centralizuotai gaminti energiją gamyklose ir tiekti klientams. Saulės energiją naudojančioms kultūroms nebuvo reikalinga ir kalbos gamyba. Kalba būdavo perimama iš kultūrinės aplinkos, išmokstama bendraujant su žmonėmis, kuriuos galima užuosti ir paliesti, mylėti arba nekęsti. Namudiniai dalykai plito kaip ir visi daiktai bei paslaugos, kuriomis dalijamasi tarpusavyje, užuot tapus paskirto mokytojo ar kokio kito profesionalo klientais. Kuras nebuvo tiekiamas, o namudinės šnek-

tos nebuvo mokoma. Kalbų mokyta(si), tačiau taip retai, kaip naudotasi burėmis ar vandens ratais. Žinome, kad didžiumos kultūrų šnektą kilo iš pašnekesių, išsakinijusių kasdienybėje, klausantis lopšinių ir paskalų, aiškinantis istorijas ir sapnus, girdint kovos šūkius... Net ir šiandien neturtingose šalyse didžioji žmonių dalis savo kalbą išmoksta be apmokamų mokytojų, kurie stengtųsi išmokyti, kaip reikia kalbėti. Jie patys išmoksta ir kalba taip, kad jų kalbos nesulyginsi su tuo sąmoningai sureikšmintu murmėjimu, kuris nusteбина mane kaskart, kai po ilgesnio laiko, praleisto Pietų Amerikoje ar Pietryčių Azijoje, apsilankau Amerikos universitetuose. Man gaila studentų, kuriuos lavinimas pavertė kurčiais kalbos tonams – jie prarado gebėjimą išgirsti skirtumus tarp sauso standartinės anglų kalbos, transliuojamos per televiziją, skambėjimo ir gyvos žmonių, nesimokiusių mokykloje, kalbos. Ko daugiau tikėtis iš tų, kurie buvo maitinami ne motinos pienu, bet jo pakaitalais? Jei gimė vargšų šeimose, buvo maitinami pieno konservais, jei yra išsilavinusių tėvų atžalos, vartoja mišinį, kuris pagamintas pačiam Ralphui Naderiui panosėje [*čia aliuzija į garsųj amerikiečių teisininką ir žurnalistą, ištyrusį, kaip didžiosios kompanijos apgaudinėja visuomenę, brukdamos sveikatai kenksmingą maistą*, – Vert.]. Žmonėms, išmokytiems rinktis vien masinius gaminius, motinos pienas yra tik dar viena iš pasirinkimo galimybių. Lygiai taip pat žmonėms, kurie tikslingai *mokomi*, kaip reikia klausytis ir kalbėti, namudinė šnektą, kurios formaliai nemokoma, primena tiesiog dar vieną, tiesa, mažiau rafinuotą kalbos modelį.

Tačiau toks požiūris paprasčiausiai klaidingas. Kalba, nepriklausanti nuo formalaus mokymo, yra visiškai kitoks socialinis reiškinys negu toji kalba, kurios mokoma tikslingai. Kalba, kurios nėra specialiai mokoma, yra pagrindinis pasaulio, kuriuo dalijamasi, žymeklis, išreiškia tam tikrai grupei būdingą galios pojūtį, kurio neįmanoma nukopijuoti, pasitelkiant kokią nors kitą kalbą. Vienas iš tos galios bruožų yra susijęs su tuo, kaip ji įgyjama. Net ir šiandien visame pasaulyje neindustrinių šalių vargšai yra poliglota. Mano bičiulis, Timbuktū šaltkalvis, namuose kalba sogajų kalba, radi-

jo klausosi bambaros kalba, su pasišventimu ir šiokių tokiu supratimu penkis kartus per dieną meldžiasi arabų kalba, prekiaudamas laisvai šneka dviem souku kalbomis, geba pakenčiamai susišnekėti prancūziškai – pramoko, tarnaudamas armijoje. Bet nė vienos nesimokė specialiai, jam kiekviena iš jų yra būdas perimti specifinę patirtį, kurią toji kalba išreiškia. Tokioje aplinkoje vienakalbių pasitaiko retai, išskyrus gentines bendruomenes, nenužengusias toliau vėlyvojo akmens amžiaus, bendruomenes, kurios labai ilgą laiką kentė didžiulę diskriminaciją, ir šiandieninius nacionalinių valstybių piliečius, kurių jau kelioms kartoms yra privaloma mokytis kalbos. Akivaizdu, kad vidutinis vidurinėsios klasės žmogus dažniausiai yra vienakalbis. Pasigėrėtina, kaip neklystamai namudiniai poliglota atspindi tam tikrą socialinės savivarbos pakopą.

Per visą istoriją vyravo kalba, kurios nebuvo mokoma, tačiau vargu ar kada nors ji buvo vienintelė žinoma. Tradicinė kultūra energiją gamindavo, statydama vandens malūnus, kasdama kanalus, o tie, kurie turėjo didelius laivus ar užimdavo patogią upės vietą, galėdavo ta energija pasinaudoti, pasitelkdami savo įnagius. Lygiai taip kai kurie žmonės visuomet bandydavo kalbą, kurios yra mokoma, paversti tam tikra privilegija. Tačiau papildomus kodus taikydavo labai retai arba tik apibrėžtiems tikslams. Iki Nebrijos kasdieninė kalba buvo namudinė. O ši šnektą, nesvarbu, ar vietos dialektas, ar prekybos, maldos kalba, ar amato žargonas, ar paprasčiausia sąsąskaitos kalba, ar tam tikros amžiaus grupės (pavyzdžiui, kūdikių) kalba, įvaldoma čia pat, namuose, sudaro prasmingą kasdienybės dalį. Suprantama, šventikai buvo mokomi lotynų ar sanskrito, būsimieji raštininkai studijavo frankų, persų ar turkų kalbas. Naujokai mokydavosi astronomų, alchemikų ar vėlyvųjų masonų kalbos. Be abejo, toks formalus kalbų mokėjimas iškelia asmenį virš kitų, panašiai kaip balnas laisvą žmogų iškelia virš pėsčių baudžiauninkų, o kapitono tiltelis – virš laivo įgulos. Tačiau net ir tada, kai formali iniciacija atverdavo kelią į kokią nors elito kalbą, tai nebūtinai reiškė, kad kalbos būdavo mokoma. Formalus iniciacijos procesas neretai nesuteikdavo naujų kalbinių įgūdžių, bet paprasčiausiai išlaisvinda-

vo iš draudimo vartoti tam tikrus žodžius arba kalbėti tam tikromis progomis. Vyrų iniciacija į medžioklės ar sekso kalbą veikiausiai yra labiausiai paplitęs pavyzdys, kaip atmetami rituališkai selektyvios kalbos draudimai.

Tačiau tradicinių visuomenių kalba, nesvarbu, kiek daug ar kiek mažai jos mokoma, retai nutoldavo nuo namudinės kalbos. Nors kalbų mokymas diegtas visais laikais, o kai kurias kalbas skleidė profesionalai – pamokslininkai ar komediantai, – tai nesusilpnina esminio mano argumento. Išskyrus visuomenes, kurias dabar vadiname moderniomis europinėmis, niekas niekada nebandė visiems gyventojams pristesti kasdieninės kalbos, kuri būtų kontroliuojama apmokamų mokytojų ar diktorių. Iki nesenų laikų kasdieninė kalba niekur nebuvo projektuojama, niekur už ją nebuvo mokama, niekur ji nebuvo pateikiama kaip prekė. Ir nors kiekvienas istorikas, tyrinėjantis nacionalinės valstybės ištakas, susiduria su tautinės kalbos primetimu, ekonomistai paprastai neįvertina to, kad gimtoji kalba, kurios imta mokyti, tapo ankstyviausia specifiškai modernia preke, būsimų „bazinių poreikių“ modeliu.

Prieš palygindami išmokyta, t. y. brangią, kasdieninę šnekamąją kalbą su namudine, t. y. nemokama, turėtume išsiaiškinti dar vieną skirtumą. Riboženklį tarp išmokytos ir namudinės kalbos brėžiu kiek kitoje vietoje negu lingvistai, aukštąją elito kalbą atibojantys nuo dialektų, kuriais šneka žemesnioji klasė. Brėžiu tą liniją ne tam, kad regionines kalbas atskirčiau nuo tarpregioninių, ribotą kodą nuo išplėstinio arba neraštingą žmogų nuo raštingo... Kad ir kaip apribota geografijos, kad ir kiek skirtųsi pagal socialinį lygmenį, kad ir kaip specializuotųsi vienos kastos ar lyties atžvilgiu, kalba yra arba namudinė (*vernacular*), arba ta, kurios mokoma. Elito, amato kalba, antroji kalba, vietinės idiomos nėra jokia naujiena. Tačiau visiškai nauja tai, kad kiekvienos iš jų gali būti mokoma, o tas padirbinys – išmokyta namudinė kalba – tampa preke.

Kontrastas tarp dviejų viena kitą papildančių formų – savaime išmoktos kasdieninės ir formaliai išmokytos standartizuotos kalbos – yra labiausiai išreikštas ir svarbus kasdieninei kalbai, kai imama jos mokyti. Tačiau čia turėtume vengti painiavos. Ne kiekvie-

na standartinė (bendrinė) kalba yra gramatiškai sustyguota arba išmokyta. Istorija rodo, kad koks nors visiems suprantamas dialektas savaime ima vyrauti visame regione. Toks pagrindinis dialektas dažnai tapdavo bendrine forma. Jis iš tiesų užrašomas dažniau negu kiti dialektai, tačiau jo mokyti pradėta ne dėl šios priežasties. Procesas daug sudėtingesnis ir subtilesnis. Pavyzdžiui, Vidurio Anglijos kalba pamažu tapo antru, bendru stiliumi, nors visi anglai galėjo kalbėti ir savo tarme. Indijos šiaurėje gana sparčiai atsirado indų musulmonų urdu kalba. Per dvi kartas ji tapo bendrine Hindustane, didžiulėje teritorijoje, – tai prekybos ir rafinuotos poezijos kalba, rašoma arabų ir sanskrito abėcėlėmis. Kelios kartos ne tik kad nebuvo šios kalbos mokomos, net poetai, norintys įvaldyti savo amatą, vengė studijuoti tiek hindi, tiek urdu kalbas, verčiau tyrinėjo persų, arabų ar sanskrito šaltinius, iš kurių jos atsirado. Indonezijoje, kur pusšimtį metų priešintasi japonų ir olandų kalboms, kovos ir brolybės šūkiai, plakatai, slaptos radijo stotys, raginančios siekti laisvės, malajų kalbos žinias perteikė kiekvienam kaimui ir darė tai gerokai efektyviau negu po nepriklausomybės įsteigta Kalbos kontrolės ministerija.

Elito ar bendrinės kalbos vyraujančią padėtį visuomet sustiprindavo rašymo technika. Spausdinimo mašinos labai padidino kolonizuojančią elito kalbos galią. Tačiau įrodinėti, neva spausdinimo išradimas lėmė, kad namudines šnektas pakeistų elito kalba, gali tik nusilpusi vaizduotė – tai kažkas panašaus į teiginį, esą atsiradus atominėi bombai, tik supervalstybės galės būti suverenios. Nors spausdinimą istoriškai monopolizavo švietimo biurokratija, tačiau tai anaipol nėra argumentas, kodėl šios technologijos negalima pasitelkti tam, kad rašytinė išraiška suteiktų daugiau gyvybingumo tūkstančiams namudinių kalbų. Nebrija nerimavo, esą spausdinimo mašinos padidins nevaldomų namudinių skaitinių galią, tai tapo dar vienu argumentu, nukreiptu prieš namudinę kalbą. Faktas, kad spausdinimas tapo įprastas XVI a. (išskyrus pirmuosius keturiasdešimt metų po išradimo), nereiškia, kad spausdintos kalbos iškart pradėta mokyti. Komercinis gimtosios kalbos – vadinkime ją nacionaline – mokymo statusas remiasi

daugiausia netyrinėtomis aksiomomis, kai kurias iš jų jau minėjau: esą spausdinimas implikuoja standartinį raštą; esą žmonės, nelankę mokyklos, nepajėgs skaityti knygų, parašytų bendrine kalba; esą skaitymas iš prigimties yra tyli veikla vienumoje; esą visuotinis gebėjimas perskaityti kelis sakinius ir juos nukopijuoti padidina bibliotekų prieinamumą... Šios ir kitos iliuzijos pasitelkiamos, siekiant padidinti mokytojų svarbą, spausdinimo presų paklausą, o ypač BVP. Taigi žmonės graduojami pagal jų kalbos kodą.

Namudinė kalba plinta ją vartojant, jos išmokstama iš žmonių, kurie mano tai, ką sako, ir sako tai, ką galvoja, kasdienybės kontekste kreipdamiesi į kitą asmenį. Kalba, kurios mokoma, veikia kitaip. Mokomės iš profesionalaus šnekėtojo, nesvarbu, ar jį mėgstame, ar nemėgstame. Mokoma kasdieninė kalba neskatina sakyti to, ką galvojame, bet liepia pakartoti tai, kas sugalvota kitų. Šiuo atžvilgiu gatvės prekeiviai, pranešantys, kokias prekes parduoda, nėra profesionalūs šnekėtojai, tokių prototipas buvo karaliaus šaukliai, o dabar yra televizijos šou klounai. Išmokyta kasdieninė kalba – tai raštiškas pranešimas, kurį redaktorius pateikia žurnalistui, nurodydamas, ką sakyti jam liepia valdyba. Išmokyta kasdieninė šneka yra negyva – tai nuasmeninta retorika. Žmonėms mokama už tekstus, paremtus netikrais įsitikinimais, parengtus tų, kuriems mokama už tekstų *sukonstravimą*. Žmonės, kalbantys išmokta kalba, imituoja naujienų pranešėją, diktorių, komediantą, perskaitantį jam sukurptą tekstą, mokytoją, paklūstantį instruktoriaus parengtomis nuorodomis, kaip suprasti vadovėlį, dainininką, mechaniškai perteikiantį kitų ritmus, ar vaiduoklį, stropiai rašantį oficialias kalbas prezidentams. Standartizuota kalba implicitiškai meluoja, kai pasitelkiame ją, norėdami ką nors pasakyti kitiems tiesiai į akis. Ji skirta žiūrovams, stebintiems sceną. Tačiau tai ne teatro, o farso, apgaulės, o ne tikrovės kalba. Žiniasklaida visuomet stengiasi atitikti tikslinės auditorijos, į kurią nusitaikė jos rėmėjas, profilį. Namudinė kalba gyvuoja, kai du žmonės kalbasi tarpusavyje, o išmokta kalba sinchronizuojasi su garsiakalbiais ir tais šnekėtojais, kurių darbas yra nuolatinis plepėjimas.

Namudinė ir gimtoji kalba – tai du kasdieninės šnektos poliai. Kalba taptų visiškai nežmoniška, jeigu jos būtų totaliai išmokoma. Tą turėjo galvoje ir Humboldtas, kai sakė, kad kalbą galima tik įvaldyti, o ne išmokti taip, kaip išmokstama matematikos. Šneka yra gerokai daugiau negu komunikacija, tik mašinos gali komunikuoti be jokių nuorodų į namudines šaknis. Jų plepėjimas vienos su kita dabar Niujorke užima apie tris ketvirtadalius linijų, kuriomis telefono kompanijos disponuoja pagal frančizę, nes garantuoja susisiekimą su žmonėmis. Tai akivaizdi teisėtos privilegijos perversija, kurią lėmė politikos išaukštinimas ir namudinės sferos pavertimas antrarūšė preke. Tačiau dar labiau glumina ir liūdina, kad šis laisvo šnekėjimo forumas nepaliaujamai robotizuojamas, plinta robotams būdingos frazės, kurias žmonės vartoja, „kalbėdamiesi“ vieni su kitais. Tokio kalbėjimo, kai ir turinys, ir stilius perteikiamas pagal formulę, nuolatos daugėja. Kalbos spektre nuo namudinės šnektos pereinama prie „komunikacijos“, reikalaujančios didelio kapitalo, tarsi žmonių pašnekesiai niekuo nesiskirtų nuo bičių, banginių ar kompiuterių „komunikavimo“. Tiesa, kai kurie namudinės šnektos elementai įdiegiami net į didžiumą kompiuterinių programų. Neteigiu, kad namudinė šneka miršta, tik sakau, kad ji nyksta. Šnekamoji amerikiečių, prancūzų ar vokiečių kalba tapo dariniu, apimančiu abi rūšis – tai prekę primenantis, išmokomas dirbtinis mišinys ir šlubuojanti, nuskurusi, trūkčiojanti namudinė šneka, kuri grumiasi dėl išlikimo. Išmokoma gimtoji kalba įgavo visišką monopolį, lygiai kaip transportas monopolizavo judėjimą, o žvelgiant plačiau, prekės išstūmė namudines vertybes.

Pasipriešinimas, kartais toks pat stiprus kaip šventas tabu, neleidžia žmonėms, išauklėtiems industrializmo dvasia, suprasti skirtumo tarp kalbos, paverstos preke, ir namudinio jos varianto, kuris nėra ekonomiškai pasveriamas. Tai tokia pati slopinimo rūšis, kuri neleidžia industrinės sistemos auklėtiniams pajusti esminio skirtumo tarp maitinimo krūtimi ir iš buteliuko, tarp literatūros ir vadovėlio, tarp mylios, nužingsniuotos savo kojomis ir nuvažiuotos transportu, – šių sričių kontekste svarsčiau kalbos klausimą pastaraisiais metais.

Daugelis žmonių veikiausiai pripažins, kad yra didelis skirtumas tarp skonio ir pasitenkinimo, kokį teikia tradicinis naminis maistas ir TV pietūs. Tačiau noras šį skirtumą patikrinti ir suprasti lengvai užblokuojamas, ypač apeliuojant į kovą už lygias teises, už nešališkumą, pareigą rūpintis vargšų reikalais. Visi žino, kiek daug motinų savo krūtyse neturi pieno, kiek daug vaikų, pavyzdžiui, Pietų Bronkse kenčia nuo proteino trūkumo, kiek daug meksikiečių kenčia dėl vitaminų stokos, nors gyvena vaismedžių apsuptyje. Vos tik prabylama apie skirtumą tarp namudinių vertybių ir prekių, kurias galima suskaičiuoti, išmatuoti, o kartu administruoti, koks nors mokytojas, apsiskelbęs vadinamojo proletariato advokatu, pareiškia, kad tai nėra esminis klausimas, atseit pernelyg sureikšminamos neekonominės subtilybės. Ar neturėtume pirmiausia pasirūpinti, kad gėrybės būtų teisingai paskirstytos, atsižvelgiant į bazinius poreikius? O jau tada galėsime atsidėti poezijai arba žvejybai. Šitaip išsilaisvinimo teologija interpretuoja Marxą ir šv. Motiejų.

Pagirtina intencija virsta argumentas, kuris jau XIX a. turėjo būti laikomas nelogišku ir kurio klaidingumą ne kartą įrodė XX a. patirtis. Kiekvienas bandymas namudinę vertybę pakeisti universalialia preke baigdavosi ne socialinės lygybės įtvirtinimu, bet hierarchine skurdo modernizacija. Naujos sistemos vargšais laikytini ne tie, kurie išsilaiko iš savo namudinės veiklos, turėdami labai menką arba neturėdami išvis jokios prieigos prie rinkos. Modernizmo laikais vargšai yra tie, kurių namudinė erdvė tiek kalbos, tiek veiksmų atžvilgiu yra labiausiai apribota, – būtent jie gauna mažiausiai pasitenkinimo iš tos menkos veiklos, kurios jiems dar leidžiama imtis.

Antras tabu, kurį užsimojau pažeisti, nėra susijęs nei su radikaliu skirtumu tarp namudinės ir gimtosios kalbos, nei su namudinės sferos destrukcija, įsigalėjus monopolijai, nei su klasiniais prietaisais, lėmusiais namudinės sferos paralyžių. Nors šiandien šie trys dalykai nėra aiškiai suvokiami, praeityje apie juos buvo daug diskutuojama. Vis dėlto pavojus, kurio nesugebama perprasti, slypi visai kitur – gimtosios kalbos vis dažniau moko ne tik apmokami profesionalai, bet ir neapmokami tėvai, atimdami iš savo vaikų paskutinę

galimybę tiesiog klausytis suaugusiųjų, kurie turi ką vienas kitam pasakyti. Tą liūdną tiesą gana neseniai supratau Pietų Bronkse – vietovėje, kurios keletą dešimtmečių gerai nepažinojau. Ten nuvykti pakvietė jaunas universiteto dėstytojas, vedęs savo kolegę. Jis norėjo, kad pasirašyčiau peticiją, reikalaujančią kompensuoti kalbos mokymą aukštybinių lūšnų gyventojų vaikams, dar neinantiems į darželį. Gerai apmąstęs ir apsisprendęs, tačiau smarkiai susigėdęs atsisakiau. Bandydamas įveikti mano nusistatymą prieš lavinimo paslaugų plėtrą, jis pakvietė, kad aplankyčiau tas rudaodžių, baltaodžių, juodaodžių šeimas. Sužinojau, kad savo atžalas augina dažniausiai kuris nors vienas iš tėvų. Mačiau tuzinus vaikų, kurie laigo atgrasiais betono koridoriais, visą dieną priversti klausytis radijo ir televizijos riaumojimo anglų, ispanų, jidiš kalbomis. Atrodė visiškai pasiklydę kalbos ir landšafto tyruose. Bičiulis mane atkakliai ragino, kad pasirašyčiau, o aš mėginau paaiškinti savo požiūrį – vaikus derėtų apsaugoti nuo tolesnės verbalinės kastracijos, tikrai nereikia įtraukti jų į formalią švietimo sistemą. Kalbėjome apie skirtingus dalykus, nesugebėdami vienas kito suprasti. Vėliau, vakarieniaujant bičiulio namuose, paaiškėjo, kodėl. Žmogus, nutaręs gyventi šiame pragare, nustojo buvęs tėvu ir tapo totaliu mokytoju. Savo vaikų atžvilgiu ši pora tapo *in loco magistri*. Jų vaikai auga be tėvų, nes abu suaugusieji, kiekvienąkart kreipdamiesi į savo vaikus, pradeda juos „lavinti“ – pietaudami nuolatos taiso jų kalbą, prašė manęs, kad daryčiau tą patį.

Profesionaliam tėvui ar motinai, kai susilaukia vaikų, kaip ir profesionaliam meilužiui, kuris savo noru teikia pusiau profesionalias konsultacijas kaimynams, skirtumas tarp nemokamo indėlio į visuomenės valdymą ir to, kas padėtų atgaivinti namudinę sferą, neturi prasmės. Jis ar ji tampa naujos rūšies ideologijos grobiu – besiplečiančios šešėlinės ekonomikos planavimas ir plėtra yra paskutinis *homo economicus* arogancijos slenkstis. ■

Iš anglų kalbos vertė Almantas SAMALAVIČIUS

Iš Dalmatijos aristokratų šeimos kilęs filosofas, istorikas, Romos katalikų bažnyčios kunigas, keliolika Europos kalbų įvaldęs poliglotas ir skvarbaus proto eruditas Ivanas Illichas (1926–2002) laikomas vienu radikalčiausių praėjusio amžiaus mąstytojų, itin daug dėmesio skyręs modernybės ir pamatinių jos institucijų analizei. Plačiai pagarsėjęs knyga „Išmokyklinti visuomenė“ (1971), kuri dabar jau prieinama ir lietuvių kalba (2019), 8-uju dešimtmečiu tapo vienu labiausiai žinomų ir pripažintų intelektualų bei mąstytojų. Skaitė viešus paskaitų ciklus įvairiuose pasaulio universitetuose, kaip kviestinis pranešėjas dalyvaudavo įvairiausių mokslo bendruomenių konferencijose, suvažiavimuose, jo idėjomis domėjosi ir žavėjosi tiek eiliniai žmonės, tiek studentija, akademinė bendruomenė, tiek ir valstybių vadovai. Illichas parašė keliolika veikalų, kuriuose apmąstė moderniąsias technologijas, sveikatos apsaugos sistemą, komunikacijų raidą, rašto kultūros likimą ir daug kitų ne mažiau svarbių temų.

Po kristalografijos studijų Florencijos universitete, filosofijos ir teologijos – Romos grigališkajame universitete, Zalcburgo universitete apgynęs istorijos mokslų doktoratą, sėkmingai dirbo Niujorko puerto-

rikiečių parapijose, keletą metų vadovavo katalikiškajam Puerto Riko universitetui, vėliau Meksikoje, Kuernavachos mieste, įkūrė keliolika metų veikusį ir plačiai pasaulyje nuskambėjusį Tarpkultūrinės dokumentacijos centrą (CIDOC). Jame buvo įsteigta ir katalikų misionierių kalbų mokykla – mąstytojo įsitikinimu, jei tų misijų dalyviai giliau pažins vietines kultūras ir kalbas, bus galima sušvelninti gana kontroversiškas jų veiklos pasekmes. Kartu su bendradarbiais tyrinėjo žmonijos raidos galimybes, alternatyvias technologinei civilizacijai. Nutraukęs šio centro veiklą, kurį laiką pėsčiomis keliavo po Aziją, epizodiškai dėstė keliuose Vokietijos universitetuose. Vėliau apsigyveno Meksikoje, paraleliai dėstydamas Pensilvanijos (*Penn State*) universitete Jungtinėje Valstijose ir Vokietijos Bremeno universitete.

Pastaruoju metu pasaulyje vėl didėja susidomėjimas Ilicho idėjomis, kritiškais daugelio modernybės aspektų, ypač susijusių su ekonomika ir ekologija, vertinimais. Prancūzijoje išleistas jo raštų vertimas į prancūzų kalbą, Jungtinėse Amerikos Valstijose pradėta leisti jo idėjų analizei bei paveldui skirtą knygų seriją, kurios redkolegijai priklauso ir šių eilučių autorius.

Paradoksalių įžvalgų galia apdovanotas mąstytojas ragino savo amžininkus suvokti, kaip negailestingai per praėjusius du šimtmečius žmonės nualino planetą, kurioje gyvena, – tą lemia besaikis energijos vartojimas. Jei taip bus elgiamasi ir toliau, užsitikrinti tvarų ir subalansuotą gyvenimą nepavyks. Skatindamas permąstyti šiuolaikines „tikrenybes“, pasitelkiant istorinį kontekstą, tvirtino, kad praeitis yra veidrodis, atspindintis dabartį ir parodantis ateities perspektyvas.

Už galimybę *Kultūros barų* skaitytojams pateikti gilių įžvalgų kupiną Ilicho publikaciją „Karas prieš egzistenciją“ (1981) esu dėkingas mąstytojo bendradarbei poniai Valentinai Borremans ir profesoriui Sajay’ui Samueliui. ■

Almantas SAMALAVIČIUS

Simonas KAIRYS

BĖGIMAS DŪMŲ LABIRINTU

Iki skausmo pažįstamą Lampėdžių mišką sutemos kasdien apgaubia vis vėliau. Savuosius šešis kilometrų baigiu bėgti jau vakarop. Vis dėlto pavasarėja. Kol prieš akis – puikiai žinomas takas, o ausinėse skamba mano žiemos atradimas – Brodkos daina „Varsovie“, mintys šokinėja šen ten, dažnai grįždamos prie besibaigiančios dienos reikalų.

Šįryt vėl sulaukiau Stasio E. laiško. Tokių laiškų su tradiciniu priedašu pabaigoje *Wysłane z iPada* savo elektroninio pašto dėžutėje suskaičiuočiau turbūt jau ne vieną dešimtį. Kai kurie ilgi, su daugybe pasvars-tymų, nuomonių, netgi piešinių. Kiti apsiriboja saki-niu ar dviem, primena beveik japonišką haiku:

„O Dieve, o Dieve,
kas čia darosi,
kas per teatras?“

Tai priklauso nuo dienos aktualijų, nuo situaci-jos, nuo to, kokie kiti laiškai – skundai, prašymai, palaikymai ir padėsinimai, kvietimai ar net kalti-nimai – būna pasiekę Stasį arba mane.

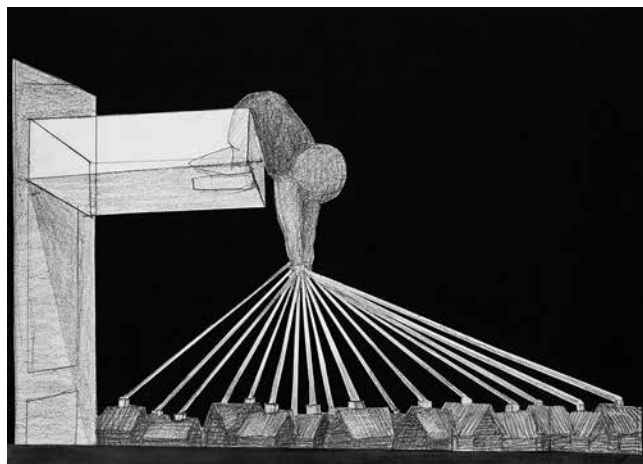
Beje, apie Japoniją. Netikėtai tolimoji Tekančios sau-lės šalis tapo tarsi bendru mano ir Stasio E. vardikliu mūsų pažinties pradžioje. Šią nepaprastą šalį atradau per prasmingas Čijunės Sugiharos iniciatyvas vardan taikos pasaulyje. Džiaugiuosi turėdamas joje draugų ir žinau, kad ateityje tikrai pasinaudosiu proga ten grįž-ti. O Stasys Japonijoje turi ne tik draugų bei gerbėjų, bet ir savo vardo muziejų – Otaro mieste atidarytas „Hiroko Mori & Stasys Museum“. Atrodė natūralu ir logiška siekti, kad toks muziejus atsirastų ir Lietuvoje. Atrodė, tinkamesnės vietos už Panevėžį, kurio rajone menininkas gimė, ir negalėtų būti.

Sukdamas mišku naują ratą pagalvoju – lygiai taip pat manau ir dabar – niekas nepasikeitė, nepaisant

net dūmų uždangos, apgaubusios šią iniciatyvą. Toji dūmų uždanga tiršta: kažkam kutena gerklę, kažkam graužia akis, kažkas kosėja ir šaukia, kažkas nori apsisukti ir eiti tolyn, atgręžęs nugarą. O aš? Aš, sparčiu bėgiko žingsniu įnėręs į tą dūmų labirin-tą, labiausiai noriu pajusti šviežio oro gūšį. Stipresnį už tarpusavio nesusikalbėjimą ir už savivaldos intri-gas. Stipresnį už dūmų uždangą. Gal iš tiesų, prieš imantis SEMC projekto, reikėjo realizuoti Stasio viziją – apgyvendinti Panevėžio galerijos balkone Dūmų kolekcionierių. Šis, kaip kad siūlė meninin-ko vaizduotė, persisvėręs per balkoną surinktų visus iš trobelių kylančius dūmus (koliažas publikuotas *Kultūros baruose* 2017 m. nr. 3). O tada būtų galima įkvėpti gryno oro ir ramiai kalbėtis.

Artėdamas prie namų, telefone vėl pamatau pranešimą – gautas naujas Stasio laiškas. Giliai įkvepiu.

Pavasareja, nors ir labai pamažu. ■

Stasys EIDRIGEVIČIUS. Dūmų kolekcionierius. 2016. Koliažas, piešinys

Kalėdinis

Nuotoliniu būdu
atėjo Viešpats.
Tremtinių
pabėgėlių šeimoj.
Stebėjo asilėlis.
Mūkė jautis.
O pasaulis dar
nesugebėjo apdovanotas jaustis.

Keistuoliai piemenys Betliejaus
į juodą gelmę
veizėjo aukštyn
ir kasė galvas:
pasakykit,
iš kur tokia šviesi žvaigždė?

Į džiaugsmą. Odė

Kas gi taip skatina
katiną vasaros
vakarais
prabilti ilgesio aidais?

Kas parveda lakštingalas
į mūsų paupius? – Galingas
trauksmas
dovanotas
pabuvimo džiaugsmas.

Jau rytas – užsipūskit žvakę!
Nebūkit
bukiai, tiek
iš nieko nusilakę.
Yra gyvenimas!

Dar kalėdinis trumpesnis

Kai ateis Dievulio vaikas –
bus dar visai mažas.
Mažas jo verkimas.
Laukas didis ir žvaigždė,
ir avytės gražios grąžos.

Gulėjau po beržais

Atvėstantis
raudonas
balutėj kraujo grūdinosi plienas.

O tu ten buvai velnioniškai vienišas,
Pauliau.

Daugeliui
balutė nepatiko.
Kitiems net labai tiko.

Įbridę jie norėjo rast ramybę.
Laimę. Šast!
O tu gulėjai savo kaime po
lietuviškais beržais.

Gal kas ateis.
Mergaitės
gal papuoš kareivio kapą
baltais akacijų žiedais.

Visad. Ir tiek

Kodėl tu manai, kad
atsimenu ką? –

Nes žinai,
kad atsimenu tą
kas bus visada.

Kol atsimeni šypseną, ji yra.

Gražu mūs Lietuvoj

Sniegas ir saulė.
Šviesu.
Grožio ramybė.

Tegu
dar neateina visuotinis
tas atšilimas.

Dar tepabūna gražu.
Lietuva ir žiemužė.
Apšerkšnijus giružė.

Afrikose
šito nerasite.

Kompostas

Dažnai matau save beslankiojantį praeity,
betampančią senus krepšius paplėkusių prisiminimų
it lapų lapkričio, kuriuos iš nuobodulio šlavinėja
šlubas vėjas.

Didysis kompostas!
Trąša
nežinomam rytojui.
Kuris dar čeža gražą man po kojų,
o tos nueina dvi
ir nepareina.

Tai parkas mano paupio Žvėryne.
Paplautas krantas. Kompostas.
Aptingę vandenys.
Po juos patenkinta sau irstosi
plėvytėmis

nevystanti storulė antis.
Amžinai nesenstanti.

Tarnautojai

Tarnavau
tartum tėvynei.
O tu, tėvyne, gynei
teisę neapkęsti,
nedirbti,
nesubręsti.
Tiesiog netarnauti.

Arba tarnauti priešui. Moraliniam interventui.

Visos jos šventos tos
teisės ir laisvės.
Už jas mirė Loreta ir Povilaitis.

Ir Druskis, ir Šimulionis.

Tiesai tarnaukit, žmonės.

Teisinga, taip

Taip nustatyta –
nieko kita –
verta ir teisinga
būti
kol nedingę
mes
kol virš tavęs aukštai
dangaus aiškumas ir žvaigždžių
skliautai
o prie tavęs greta tavosios
moters kūnas.

Vaidinuoklis

Sėdėsite verandoj vakare,
o aš ateisiu iš už kampo
iš sodo ir paklausiu:

kodėl
nedaug čia jūsų? –
Ne visi. Kodėl basi?

Turėtumėt žinoti, anava,
kad aš retai tepasirodau
iš mirusiųjų sodo.
Tad kai kurie praleidot progą
susipažinti, na,
ir giminystę atgaivinti.

Nebežinau, kada ir vėl ateisiu
ragauti atminimo vaisių.
Pasižiūrėti jūsų. Išklausti
svirplio serenadų.
Nušluostyti mėnulio sidabrinių
aptaškytų baliustradų.

MKČ. Vėjo palaiminimas

Vislab o vislab
yra nykstantis gimstantis
grožis.
Nuolat kitokis.

Tad
Slaptas paveikslo garsas
lapo skridimo triukšmas tarsi
dažo likutis kraštely
dangaus
ir ant stygų.

Jeigu išgirstume tylą.
Vieną bebaimį numirusio
vėjo palaiminimą.

Būtum

Tikėjimas – būtis – būvėjimas,
jie persismelkia.

Jei niekuo netiki –
Esi tik perskila,
tavęs kaip ir nėra.

Yra
šiek tiek molekulių,
kurios dar veisiasi.

Paskyla. Perskyla.
Matai:
Jeigu tikėtum – būtum
Ne visiškai bevaisis.

Pasigazuoju

Kol važiuoja
protmašina,
kiauros mintys grėžia dantį,
aš norėčiau, Pamuštpenti,
dar tėvynėj pagyventi.

Dar dainuočiau
ąžuolyną,
kurisai žaliuos dar,
kol važiuoja protmašina
bepasigazuodama.

Neleisk mums gundyti

Beveizėjo tamsybių vandenys
į peklišką pagundą:
nekęsti artimo.

Apsvaigę
linkėjom tarpais gumbo jam. O Tu –
kodėl mums leidai?

Mes per silpni save įveikti.
Padėk pasveikti.
Kartais.

Kaip bus. Įžvalga apie nebūties būtį

Išeisiu, ir visa dings
kas aplink.
Tik aš pačiame vidury
vis dar būsiu būsiu
tokis.

Labai šauniai pūsiu be nieko aplink –
anapus be būtojo visko
bet su viena mintim:
koks ar dar liko buvimas jei liko
be kūno be nieko
aplink tik
jau didelio Nieko beribė tame
nebuviame –
nežinomybė,
gal tik pati vieniša amžinybė.

Bevardė upė

Tamsioji upė.
Kai kurie sako:
laikas.
O mes nežinom net ar teka, Romualdai.

Praeinaime krantais
ne smėlio.
Nė nesuvokdami, kad einame.
Pro katilą asfalto.

Iš duburio – vaiduoklio brekekeks.
Ne ko bereks.

Tik poilsėlio,
pogulio daržely.

Nenoras švino

Nenoriu taip amžiais tampytis
su naščiais praskiesto švino.
Jau nebūsiu paukštytis.
Mano gerklė užkimo.

Turiu įtarimų
apie kuriuos nesakysiu. Jums.
Ir nedainuosiu ir nerašysiu
pieštukais švino.

Žvaigždelės

Jeigu dar ką galėsiu
ar jau tiktai gulėsiu –
į žvaigždeles žiūrėsiu.

Tikriausiai užsimerkęs.
Seniausiai išsiverkęs
kažin ar ko norėsiu.

200 metų vilties

(Dekabristų atminimui)

Tikėk, bičiuli, užtekės
žvaigždė vilties vergų nakty.
Tironų patvaldystė nugarmės.
Užaugo karta kilni

ir Lietuvoj tėvynėj irgi Rusijoje
ant sudaužyto kazemato plytų užrašys
kelis vardus
už laisvę nužudytų.

Neateisit

Kai aš jau visai numirsiu
kur jūs beateisite pasitarti?

Kad ir norėtute dar nepamiršę
rasti numesti
žydintį papartį.

Todėl tariau:
klausykite vyturių pavasarį!
Mylėkite savyje pavasarį.

PASKUTINIS LAIŠKAS ALGIMANTUI ŠVĖGŽDAI

Mielas Algi,
rašau Tau be adreso. Tarsi esi visur. Tavo septyni žali obuoliai – didelis baltas, šventas paveikslas – kabo priešais mane, per langą matau Šv. Onos bažnyčią. 1994-aisiais atvažiavęs iš Berlyno, daireisi čia susimąstęs, rašei:

*Ant seno suolelio sėdžiu
Ruda švari žemė – atvežta
Alyvos išblyškusios
pražiopsojusios laiką
Vitražas iš penkiolikto
amžiaus šviečia
Šalia jo Šagalas
uždengė lentomis stogą
o tarybiniai lietuviai
įtrėškė Bažnyčiai pastolius
bet kas ten dar aukščiau –
tarsi Gedimino stulpų pradžia?..*

Šaligatvis, kuriuo atžirgliavai į senuosius Akademijos rūmus prieš penkiasdešimt trejus metus čionai mokytis. Juo išnešėm urną su Tavo pelenais, kad nuvežtume ir išpiltume Šventojon, kaip Tu liepei...

O labiausiai jaučiu Tave, kai būnu savo kaime, miškuose, visai netoli tos upės. Turi vietą mano maldyne,

vakarais žiūriu į dangų pro pušų viršūnes šalia Antano Baranausko, kurio „Šilelį“ ruošėisi iliustruot. Pripaišei šitiek miškų, kad ir ne mūsiškų medžių, kelmų, lizdų, žirginėlių, uogų, uogyčių, grybų... Begalės piešinių. Ir mums liepdavai paišyt... Kalbėdavai apie tai, kaip apie didžiausią stebuklą, Dievo malonę...

Rašau Tau šitą laišką, tarsi atsiprašydamas už mano neparašytus ar neatsakytus laiškus, o kartu ir norėdamas prisimint Tave, kokį pažinojau. O kadangi čia atviras laiškas, tai ir kitiems papasakot. Atleisk, jei ką ne taip pasakysiu.

Kai studijavom, o ir vėliau Tu mažai ir labai santūriai pasakodavai apie namus, vaikystę. Dažniausiai kalbėdavomės apie dabartį, ateitį. Gyvenai idėjom (jaunystėj gal mažėliau), jų pilni Tavo laiškai, bet realybė buvo tokia, kad neįstengdavom įgyvendint ar bent pajudint... Jos pačios anksčiau ar vėliau po truputėlį kažkaip realizuodavosi. Tačiau Tau reikėjo skubėt ir mus visus skubint, nes jautei, kiek nedaug likę...

Laima, tavo jaunesnioji sesė, man pasakojo, kad jūsų mama – Paulina Švėgždienė-Eringytė – gimė 1913 m. Smilgiuose, kur Tu dažnai vasarom lankydavaisi pas babytę. Vis prisimindavai – ten tokios Šiaurės Lietuvos lygumos, kad saulė tiesiai už pievų miškan sulįsdavo. Mama mirė 1995-aisiais, tuoj po jūsų tėvo (tais pačiais metais). Abu palaidoti Baisogalos kapinėse. Tu buvai

toli. Atsimenu, kaip krimtaisi, kad negalėjai būt šalia jų. Mes su Petru Repšiu ir Viktoru Liutkum palydėjom Tavo tėvą...

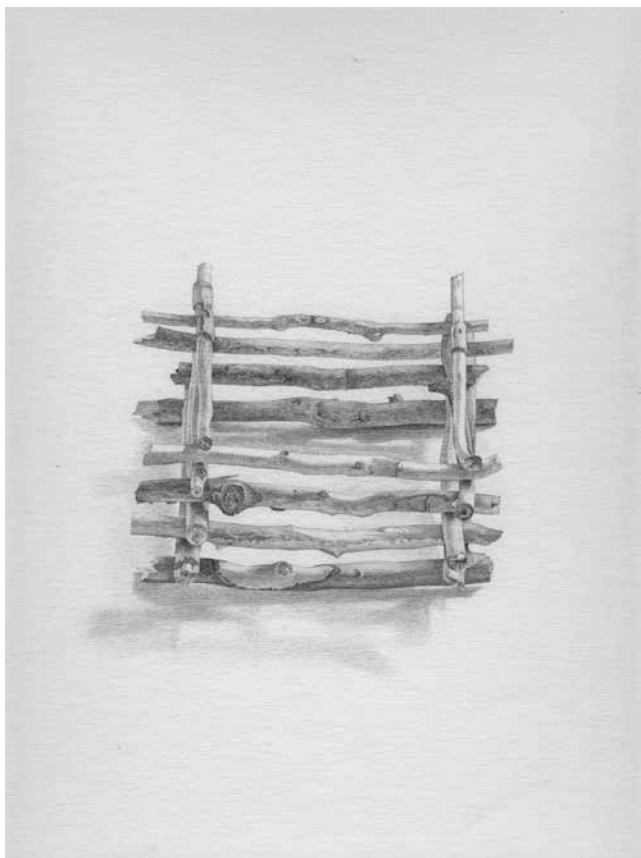
Jonas Švėgžda, gimęs 1911 m. Juodžių kaime, Kėdai-
nių rajone, tarpukariu mokėsi Kauno meno mokykloj.
Pas jo mamą, kitą babytę, Baisogaloj irgi buvodavot.
Tėvas 1945-aisiais buvo ištremtas į Sibirą, grįžo tik po
vienuolikos metų. Rozalimo vidurinėj mokykloj dėstė
piešimą, braižybą ir kūno kultūrą. Aukštas, prakaulus,
nešiojo akinius. Tapė labai daiktiškus gražius paveiks-
lus, daugiausia natiurmortus, rašė pasakas, bet jums
nesekdavo, nes jos nevaikiškos. Kandžiai šposydavo,
lyg slėpdamas savo džiaugsmą, kai atvažiuodavom su
Tavim, parvykusiū iš Vokietijos. Aprodavot sodą,
didžiulį savo pasodintą abrikosą. Mama iš džiaugs-
mo ašarodavo. Tu atsisėdavai prie jos ir apkabinda-
vai. Taip būdavo jūsų namuose Plaučiškiuose, o ne toj
pradinėj mokykloj, kur mokėtės ir gyvenot su mama,
laukdami iš tremties grįžtančio tėvo. Vyriausioji sesė
Danguolė buvo didžioji mamos pagalbininkė. Kai
melždavo karvę, Tu palįsdavai po tešmeniu ir tiesiai
burnon trykšdavo šilto pieno čiurkšlės. Taip Laima
man pasakojo. Po pradinės mokyklos šešis su puse ki-
lometro pėsti eidavot į Rozalimą – vidurinėn moky-
klon, žiemą slidėm šliuoždavot, o pavasarį, kai patvin-
davo upelis, žmonės iš gailėsčio duodavo arklį, abu su
Laima perjodavot apsemtą vieškelį, nulipę nuo arklio
atgal jį pavarydavot, o tas parbrisdavo fermon. Anot
sesers, Tu mokeis vidutiniškai. Nemėgai matematikos.
Tėvas piešė, tai ir tu paišei. Rašei romaną, būdamas aš-
tuntokas ar devintokas. Vaidindavai mokyklos spek-
takliuose. Sportuodavai su Laima, ji paskui net Kūno
kultūros institutą baigė. Žaisdavot ir tinklinį, ir stalo
tenisą. Bėgdavai krosus Pakruojy. Tavo vaikystės ge-
riausias draugas buvo Šukių Jonas. Indėnus žaisdavot,
naktim iš palėpės virve nusliuogdavai, o paryčiais Lai-
ma tyliai pro duris įleisdavo. Žvejodavot su Jonu ir Ša-
koj, ir Daugyvenėj, kuri per tas lygumas lėtai vingiuo-
ja. Esi pastele ją nupaišęs... Dar sakė, kad buvai savo
pusserę Ireną Švėgždaitę labai įsimylėjęs...

Kai baigei mokyklą, 1959-aisiais, stojai į Telšių dai-
lės technikumą, bet nepriėmė. Įsidarbinai Plaučiškių

kultūros namų vedėju, metus visokius vakarus orga-
nizuodavai, sienlaikraščius leidai, plakatus kolūkiui
paišei. Vieną naktį važiuodamas Danguolės motoro-
lieriu smarkiai sušalai nugarą, gal tas peršalimas ir vi-
sos vaikystės negandos paskui, kaip spėliodavai, tavo
inksteliams ir atsiliėpė.

Kitais metais į Telšius jau priėmė, metus pasimokęs
šovei į Vilnių, kur per egzaminus Dailės institute mes
ir susitikom. Prisimenu, aukštas, prakaulus, ilgarankis,
didžiapėdis žirgliodavai dideliais žingsniais. Juodaplau-
kis, raiškių veido bruožų – gilios akys, kumpa nosis, pla-
ti burna. Man vaidenos, kad esi labai panašus į Gogeną...
Ir tapei jau tarsi kažką mokėdamas – spalvočiau, tokiais
„plėmukais“. Gal tai buvo ir Telšių technikumų įtaka...

Priėmė Tave vienu iš trijų laisvųjų klausytojų šalia
mūsų, keturių tikrųjų studentų. Pirmus metus kur-

Algimantas ŠVĖGŽDA. Laimės šulinys. 1982. Popierius, pieštukas;
37,5 x 27,5. VDA muziejus

se tvyrojo įtampa, nes reikėjo konkuruoti, kas bus tie penki tikrieji studentai. Tik po pavasarinės peržiūros atsipalaidavom. Kaip mes visi – Kostas Dereškevičius, Algirdas Taurinskas, Valerijus Dombrovskis ir aš – norėjom, tikruoju studentu tapai Tu.

Pirmus dvejus metus tapybos mus mokė Vladas Karatajus. Atrodė, bent man, puikus pedagogas, į pasaulį žvelgiantis portretisto žvilgsniu. Viskas turi charakterį, – sakydavo. – Ar būtų peizažas, ar natiurmortas, jau nekalbant apie žmogų.

Per pirmąją vasaros praktiką Kavarske susibičiulavom. Tapėm Šventosios slėnius, karves, ožkas, baltą bažnyčią. Leopoldas Surgailis – praktikos vadovas – atrodė, pastebėjo tas pirmąsias mūsų tapybas. Suorganizavau „ekskursiją“ iš Kavarsko į Rubikių ežerus – mano vaikystės didžiuosius vandenis. Valtys, naktis didžiojo saloj, laužas, nendrynai. Atmenu, Algi, Tau patiko, nes Smilgių lygumose tokių ežerų nebuvo. Tą vasarą po praktikos atvažiavai pas mane į Uteną, mano brolio Vydūno fanerine baidare iš Kirdeikių ežerų pro Ginučius, Ladakalnį, paskui Žeimeną, Nerim pro Vilnių paįšydam ir tapydami per savaitę nuplaukėm į Kauną, kur turėjom palikt baidarę vadinamajam žiemos uostely. Ji lūžo Nemune, kai užplaukė ant garlaivio sukeltos bangos, vos spėjom išsikapstyt į krantą. Per visą kelionę prašei manęs, kad neskubėtumėm, kad kuo ilgiau plauktumėm. Dabar gailiuosi, kad skubėjau, buvau prižadėjęs greitai grįžti namo.

Po pirmo kurso mus išmetė iš bendrabučio, kur viename kambary gyveno trylika studentų. Nutarėm susieškoti kambarį ir gyvent kartu. Radom jį Marytės Margytės – dabar Krivių – gatvėj, pirmam name prie Olandų aikštės. Ten nutapiau Tave su gitara, tokį prancūziškai elegantišką, bet liūdną, o kitam kvadratiniam paveiksle, kurį Tau kažkokia proga vėliau padovanojau, vienišas, susikūprinęs eini per didžiulę akmenimis grįstą Olandų aikštę, link tos kalvos, kur išardytos žydų kapinės. Pats nežinau, kodėl jį pavadinau Polio Gogeno triptiko pavadinimu „Iš kur mes? Kas mes? Kur einam?“

Per mūsų kambarį perbėgdavo šeiminingės dukros, apsirengusios chalatėliais. Jos mokėsi muzikos, jų kambary be perstojo taukšėjo metronomas. Jų tėvas už

kažką sėdėjo kalėjime. Į svečius ateidavo Petras Repšys su Leonardu Gutausku, dar kiti. Jie buvo vyresnių kursų studentai. Atsinešdavo vyno. Kalbėdavo apie menus. Ginčydavosi, kuris didesnis menininkas. Vėliau, žiemai baigiantis, įsigudrino ant „raskladušės“ įsitaisyti ir kursiokas monumentalistas Zenonas Liekys.

Sykį mus, grįžtančius vėlai vakare, Užupy užpuolė ir sumušė „tuteišų“ chuliganų gauja. Buvom prislėgti, troškom įsigyti kokį revolverį.

Į institutą leisdavomės, o žiemą čiuoždavom Vilnės link nuo didžiųjų Užupio kalvų. Matydavom Vilniaus grožybę visais metų laikais ir vis prisimindavom Vorobjovo knygą „Vilniaus menas“.

Kartu lankėm ir krepšinio treniruotes. Sportuodavom ten, kur dabar Gotikos salė. Spardėm ir mėtėm kamuolį, o iš lubų spoksojo Rembrantas, Leonardas da Vinčis, Rafaelis, kiti mūsų garbinami tapytojai. Tu buvai puikus krašto puolėjas – lėtokas, bet taktikus. Atsispyręs nuo sienos, nes aikštelė baigdavosi ja, šveisdavai į krepšį įstrižus metimus. Jau po pirmų treniruočių mus priėmė į instituto rinktinę, vėlyvą rudenį vykom į Taliną žaist su broliukais latviais ir estais iš jų dailės institutų. Aplakstėm visą senamiesčių, bažnyčias.

Pradėjai uždariauti „Sanite“, paįšydamas mažytes vaistų etiketes, atmenu, kaip džiaugeisi, kai pavyko išpaisyti smulkų spalvotą šriftą ant jodo buteliuko.

Vepriuose, prie Ukmergės, per antro kurso praktiką pusę plenero gyvenom palapinėse ant Širvintos kranto kartu su dėstytoju. Karatajus buvo aršus žvejys, prigaudydavo šapalų. Vienas iš mūsų penkių budėdavo prie palapinės ir ant laužo virdavo žuvienę. Kiti eidavom tapyti, klajodavom po Širvintos slėnį, užkopdavom į skardį, kur glaudėsi senas kaimas su bijūnų darželiais. Tapėm ir laužavietės pajuodusius akmenis. Tu, dėstytojo paprašytas, pozavai pusnuogis prie stalo su grybais. Buvai įdegęs, atrodei kaip koks taitietis. O Veprių technikum sode kankinomės, tapydami seną sodininką, sėdintį melsvai violetiniam šešėly. Jam už nugaros tviskėjo saulės nušvietas sodas. Dėstytojas reikalavo „kelt“ spalvą, „traukt“ ją spektro link – tapyti fovistiškiau. Prisimeni, laisva-

Algimantas
ŠVĖGŽDA
Iš ciklo
„Rudens
meditacijos“. V
1994
Popierius,
akvarelė;
24,5 x 36,5

Algimantas
ŠVĖGŽDA
Iš ciko „Tibeto
piemenims“. XII
1991
Popierius,
akvarelė;
36,6 x 51

Algimantas
ŠVĖGŽDA
Trys
patsionai
1980

Algimantas
ŠVĖGŽDA
Česnakas,
saulėgrąža
1992

laikiu sugulę pievoj kolektyviai studijavom spalvų teoriją iš tuo metu rusų kalba išėjusios Džono Revaldo knygos „Postimpresionizmas“.

Tik vėliau, jau mokydami pas Gudaitį, suvokėm tą „nesutarimą“ tarp Karatajaus reikalaujamo gana akademiško piešinio ir „pakeltos“, „deformuotos“ spalvos. Tasai prieštaraavimas buvo akivaizdus ir mūsų mokytojo paveiksluose. O Gudaitis leido, skatino keliant spalvą deformuoti ir piešinį, kad rastume norimą išraišką. Kan kinomės, ypač Tu, kaip suderinti vaizdą su spalvomis. Man atrodo, Tavo pasaulėjauta ir intuicija jau kuždėjo kitoki matymą. Pačiam pirmam laiške, kurį iš namų atsiuntei man po Veprių praktikos, rašei: *„Žinai, Arvyd, aš vis labiau pastebiu, kad tas fovistų principas mane mažiausiai tapyboj domina, aš jį pripažįstu, bet dūšioj man jis nėra patrauklus. Man atrodo, kad aš tik dabar pamačiau Rembrantą van Reiną, Velaskesą, Delakrua, ir manau, kad daugiausia mums reiktų iš jų mokytis, jei jau kalbame apie tapytojus, o ne iš Van Gogo, Gogeno, Sera, Sezano ir kitų. Ten ir pastaruosius galima rast. Juose viskas yra, ech, negalim mes pamatyti originalų, o Maskvoj [Puškino ir kituose muziejuose] ką matėm, tai juk nieko neturi bendro su studijavimu (kalbu apie mūsų apžiūrėjimą), praėjom kaip turistai ir tiek.“*

Trečiam kurse vėl grįžom į bendrabutį. Gyvenom keturiose mažam siauram kambarėly kartu su tapytoju ir smuikininku Kęstučiu Palioku. Sunkiai sirgęs, jis turėjo tik vieną plautį, bet čirpindavo smuikelį taip virtuosiškai, kad vadinom jį Paganiniu. Ketvirtasis kambariokas buvo tas pats Liekys, anuo laiku, mūsų akim – genijus iš Kauno menų gimnazijos, tapydavęs ir Čiurlionio, ir kubistų dvasia. Tau nesant jis išsitraukdavo iš po lovos ir išskanaudavo visus Tavo atsivežtus iš namų, mamos įdėtus bidonėlius su uogienėm, obuolių košėm, kitom gėrybėm. Sugėdintas glostydamo Tavo lovą ir kartodavo: „Geras Tu, Algeli, geras, juk nesibarsiš“. Tu iš tikro nesibardavai, tik paniurdavai ir tylom tai iškėsdavai. Bičiuliai dažnai sugriaudavo tvarkingą Tavo gyvenimo ritmą, taupumą, atsineštą iš vargingos vaikystės su visokiais nepritekliais...

Bet mokėdavai ir džiaugtis ar pašėliot, tik su saiku, protingai, man taip atrodė. Kiekvieną savaitgalį insti-

tuto Aktų salėj (dabar ten biblioteka) vykdavo šokiai, į kuriuos verždavosi viso Vilniaus studentija, nes dailininkai, ypač architektai, diktavo madas. Gugo [Gediminas Baravykas (1940–1995), būsimasis architektas] su draugais jau mokėjo šokti rokenrolą, bugi-vugi. Aš nešokdavau, eidavau tik pažiopsot, o Tu ten jauteisi kaip žuvis vandeny. Bendrabuty, įsikibęs lovagalio, mokei mane šokt čarlstoną. Abu mėtėm kojas į šonus, tik man nelabai išeidavo.

Į institutą droždavom pro Konservatoriją, kur per visokias spalio, gegužės šventes stovėdavo tribūna, o mus versdavo žygiuot kolonomis. Praėjus Dailės institutui priešais tribūną likdavo suplyšusių batų pora arba paskutinė eilė sutartinai imdavo šlubuot... Eidami pro KGB rūmus, vis svarstydavom, kaip juos susprogdint. Mums užkliūdavo ir Puškino paminkliukas prie Pilies kalno, kur savaitgaliais susitikinėdavo kareiviai su vietinėm mergšėm. Geras poetas, bet vis tiek svetimasis, čia jam ne vieta.

Grįždami į bendrabutį, užsukdavom valgyklon priešais Rotundo gatvę, kad gerdami arbatą galėtume į portfelius prisikrauti duonos, kuri čia buvo nemokama. Bendrabuty laukdavo naminiai lašiniai, karštas vanduo arbatai iš titano katilinės rūsyje. Pietaudavom instituto valgykloj, buvusiam bernardinų vienuolyne (dabar priešais jį – Adomo Mickevičiaus paminklas). Imdavom dvi po pusę žirnių sriubos, kad daugiau išeitų. Sekmadieniais netoli bendrabučio, „Vežikinėj“ (kur paskui pastatė „Tauro“ aludę), didysis skanėstas buvo saldi ryžių sriuba su rūkytom slyvom.

Leonardas Gutauskas nuo pat pirmųjų metų institute įtraukė mus į neoficialų dailininkų-poetų būrelį. Savo eilėraščius Ričardas Vaitekūnas, Antanas Martinaitis, Šarūnas Šimulynas, Vytautas Mačiuika, Veronika Vildžiūnaitė, dar kiti skaitydavo per poezijos vakarus institute, universitete, važiuodavo į Dzūkijos kaimus... Tu neskaitei – sakei nerašas, bet mušdavai būgną kaimiškoj studentų kapeloj, kuri lydėdavo šiuos poetus... Nenustebau, kai Tavo laiškuose iš Vokietijos atsirado eilių, o dabar archyve, kruopščiai surinktame Kristinos Hansen (Tavo gyvenimo draugės paskutinius aštuonerius metus) ir parvežtame į Vilnių, radom visą

pluoštą eilėraščių. „*Nepretenduoju į poetus, tik yra minutės, kai žodžiai pasisako ir atrodo man, kad už jų pasi-
lieka tas mažas pergyvenimas ir didelis pasaulis*“, – rašei vienam laiške. Tavo gyvenimo akimirkos juose tikros, vizualios kaip ir daugelio dailininkų, kurie rašo. Iš matymo, iš jausenos, iš spalvų, iš konkretybių, tarsi dienoraščiai, tarsi trūkinėjanti autobiografija, kai seki jų datas, nors daugelis be datų. Persmelkti ilgesio, didžiosios nuojautos, kartais ironiški, kartais – tarsi dainos iš mūsų tautosakos. Prisimenu, kaip traukdavom tas senobines dainas, tarsi kokį himną plėsdavom: „*Teka saulala rytuose, krinta rasa na žiedų, mylimas jau išvažiuoja, tolimu siauru keliu...*“ Žinojai daug jų, gal iš mamos, tėvo, dėdės Leopoldo, apie kurį vis pasakodavai, net jo tabokinę išpaišei.

Džiaugėmės, pakliuvę į Gudaičio studiją. Jis mums – tarsi kokia legenda, nes buvo iš tikros Lietuvos laikų, iš „Arso“, iš tarpukario *Romuvų*... Pats tikriausias vienožinskiškos dvasios menininkas. Ėjom į jo parodą Rašytojų sąjungoj su dar nematytais tarpukario paveikslais. Didžiulį įspūdį mums padarė „Naujakuriai“. Gudaitis „kankindavo“ studentus koloristiniais velaskeziškais ar prancūziškais pastatymais. Kartais tas trukdavo kelias dienas – profesorius sėdėdavo vidury studijos, o mes lakstydavom su draperijom. Šitą prikalk, aną nuimk, o tą mėlyną perkelk ten... Pastatymai būdavo puikūs, gilūs tiek spalvų, tiek ritmikos, bet, žinoma, ne turinio atžvilgiu... Mums belikdavo gerai nutapyt.

Tu, Algi, man atrodo, kankinai labiausiai, nes TAU PER MAŽAI BUVO VIEN GEROS TAPYBOS... Kompozicijos disciplina nelabai leisdavo išsakyti. Paveikslai pagal fabrikinės užduotis turėjo būt idėjiški, optimistiški, to reikalavo visa sistema, o Gudaičiui kaip ir visiems teko taikstyti. Mes realybę matėm visai kitokią. Atsimenu Tavo kompoziciją su geležinkelininkais – visai nelinksmas didelis etiudas paveikslui. Per prievartą tapėm ir ateistinius paveikslukus. Įdomiausia iš užduotų temų buvo „1863 metų sukilimas“. Skaitėm Mykolaičio-Putino „Sukilėlius“. Tu man pozavai juodaplaukį sukilėlį su dalgiu tarp ąžuolų prie Pakaso ežero Kirdeikiuose – sumaniau

tokį paveikslą. Tais metais buvo šio sukilimo 100-osios metinės, mums didelį įspūdį padarė Vinco Kisarausko paveikslai šia tema, eksponuoti Rašytojų klube.

Gudaitis vesdavo ir politines valandėles (jos buvo privalomos). Ateina, mojuoja laikraščiu ir sako ironiškai: „*Matote, kaip partija ir Chruščiovas, aplankęs parodą Manieže, rūpinasi menu...*“ Kartu su profesorium eidavom į parodas, jas aptarinėdavom. Man atrodo, mudu su Tavim didelių vilčių Gudaičiui nekėlėm. Geriau sekėsi Algirdui Taurinskui, atėjusiam iš Kauno meno mokyklos, ir Kostui Dereškevičiui.

Kiekvienais metais vykdavo Studentų mokslinės draugijos konferencijos su parodom, į kurias savo kūrinius atveždavo kitų Tarybų Sąjungos dailės institutų studentai. Dalyvaudavom su savo darbeliais, klausydavomės aršių diskusijų, ypač su rusiškų mokyklų atstovais. Tose parodose žavėdavomės Petro [Repšio] darbais.

Per trečio kurso praktiką plūkėmės Aukštadvary. Tarsi visi žinojom, kad trečiakursius apima krizė... Ar atsimeni, kaip nusikalę po ilgo tapymo sėdėjom ant kalnelio tarp ežerų – saulėlydis buvo stebuklingas... Bandėm nutapyt ir jį. Tu pasakei: „*Stebuklų nebūna... Neperspjausim Van Gogo*.“ Šita mudviejų praktika kartu buvo paskutinė. Žinau, kad kitais metais Tu vėl tapei čia, atvykot abu su Agne [Bekeryte, studijavusia scenografiją].

1964 m. ketvirtakursius pradėjo „semt“ į kariuomenę. Nežinojom, kad tai paskutiniai metai, kai studentams privaloma tarnaut. Ar atsimeni, kaip gavom „pavestkas“? Vakare gėrėm šnapsą, užkąsdami lašiniais su svogūnais, mokei mane spaust alkūnę prie stalo, kai tikrins kraujo spaudimą, o jei paguldys į ligoninę, reiksis kasnakt prisišlapinti į lovą... Tau išsisukti pavyko, bet mane paėmė, nors ir sakiau, kad šlapinuosi. Petras [Repšys] susikombinavo pakliūti *psichuškėn* ir ten puikių piešinių pripaišė... Tarnavau Karaliaučiaus krašte, Guseve (Gumbinėje), atvažiuodavau iš kariuomenės visokiais legaliais ir nelegaliais būdais, traukiniu buvo tik keturios valandos kelio, stengdavaus ir su Tavim pasimatyt. Per tą laiką Tu jau ir „apsižėnijai“ su Agne. Gyvenot pas jos tėvus. Sykį, atvykęs naktį, radau Tave čiučiuojant pirmagimį. Parodei savo išradimą –

lopšį virve prisirišęs prie kojos piršto, ramiai čiūčiuoji Martyną miegodamas...

Nesusirašinėjom. Tiek tavo, tiek mano meilė, „žena-tvė“ kuriam laikui mudu išskyrė. Kai grįžau po trejų su puse metų, jūs visi jau buvot baigę institutą.

Savo diplominiu darbu „Klaipėdos laivų statykla“ (vadovavo Gudaitis) nesidžiaugei. Visas kursas baigiamuosius paveikslus beveik priverstinai tapė iš tos statyklos. Pasakojai, kaip susikirtai su valstybine komisija, nes nepasirašei paskyrimo, kuris įpareigojo dvejus metus mokytojaut Trakuose. Agnė dar studijavo, augo Martynas (paskui gimė Justina). Tau reikėjo būt prie namų. Likai be darbo. Vėliau susiradai dailės būrelį Pionierių rūmuose. Turėjai dirbtuvėlę, atrodo, „Pergalės“ kino teatro rūsy, paįšei afišas, tapydavai ir namuose. Rodei paveikslą su verbomis, prikaltomis prie kambario durų. Man buvo labai svarbu, ką jūs – Tu, Kostas, Valerka, Algis Kuras – tapot. Buvau tarsi atokiau nuo jūsų, gyvenau patirtim, atsinešta iš kariuomenės. Reikėjo per tuos trejus metus baigt studijas. Turėjau naują mokytoją – Leopoldą Surgailį. Mačiau jūsų kūrinius jaunųjų dailininkų parodoj Dailės muziejuj, atrodė, sunkiai vaduojatės iš Gudaičio įtakos. Pavydėjau, kad negaliu kartu dalyvaut. Į kitą parodą, jau baigęs institutą, nunešiau gal aštuonis darbus, bet visus atmetė.

Pasiūlei prie Dailininkų sąjungos įsteigti jaunųjų dailininkų susivienijimą, kuriam net aštuonerius metus vadovavai. Lietuvos pavyzdžiu tokie susivienijimai įsisteigė visose SSRS respublikose. Tarsi pražiopsojau, kada ir kaip tapai visuomenininkas. Gal kai kareiviau, juk studijų pradžioj buvai gan uždaras, labiau savy susikaupęs. Dabar manau, kad Tavo prigimty slėpėjo didelis smalsumas viskam, noras gilintis, suprast, keistis pačiam ir bandyt keist aplinką, padėt kitiems, būt vedliu, vėliau net misionierium. Vyleisi, kad oficiali Jaunųjų dailininkų organizacija bus gera alternatyva ideologizuotai, sustabarėjusiai Lietuvos TSR Dailininkų sąjungai. Iš tikrųjų taip ir atsitiko. Jauni, ką tik baigę institutą dailininkai turėjo kur susiburt, galėjo daryt parodas, dailės gyvenimas smarkiai pagyvėjo. Tu buvai tikras vadas, o globėju, įgaliotu Dailininkų sąjungos, tapo Kazys Morkūnas.

Kai baigiau studijas, tarsi grįžau į jūsų būrį. Judu su Algiu Kuru, padedami Dailininkų sąjungos, jau gavot dirbtuves senamiesčio palėpėj, Kostas tapė pusrūsy, aš – savo kooperatiniam bute. Ėmėm lankytis vieni pas kitus, apžiūrėdavom darbus. Aptarinėdavom juos prie vyno. Skelbėm savo klauzūros verdiktą tema „55 лет СССР“. Sovietų jubiliejui bandėm kiekvienas sukurt piktą, pagiežingą eskizą ar paveiksluką. Mūsų nebetenkino vien gera, graži tapyba, kokią godojo vyresni kolegos. Norėjom sakyti teisybę apie tai, kaip gyvenam...

Į pirmą bendrą mūsų parodą Cvirkos salone (dabar ten LDS Pamėnkalnio galerija) pakvietėm ir Algirdą Taurinską, po studijų apsigyvenusį Klaipėdoj. Tu pasirūpinai išleisti bukletėlį. Mūsų paveikslus, išstatytus Parodų rūmų sandėly, nes čia dirbo Algis Kuras, peržiūrėjo Tapybos sekcija, kuriai vadovavo Leonardas Tuleikis, jos biuro nariai burbėjo, kad bandom iškart į roges išokt, mums dar ankstoka parodą rengt ir t. t. Tu gynei, argumentavai, o su Tavim skaitėsi, taigi biuras šiaip ne taip nusileido, Kultūros ministerijos cenzorius irgi palaimino parodą. Tik vėliau, jau po atidarymo, kilo skandalas, pasiekęs net partijos CK. Vadinas, užuodė kažką neleistino. Tas „kažkas“ buvo tai, kad kiekvienas iš mūsų sakė savo tiesą, nemeluodamas ir nieko negražindamas. O atsakingiems asmenims tiesa badė akis... „Gražu kaip yra“, – Algio Stankaus [Stankevičiaus (1933–2002), puikaus tapytojo] pasakymas, įstrigęs visam gyvenimui, tiko mums visiems.

Kuras tapė šiukšlynus, elektrinę plytelę, numestą gatvėj, Kostas – moteris, ironiškai pabrėždamas įvairias dviprasmybes, Taurinskas – jūrą, obelis, aš – autobusus, prikimštus žmonių, Tu – plastikinius indus, teršiančius gamtą, šokančius bugi-vugi. Tavo paveikslų plastinė forma buvo novatoriškiausia, nes to reikalavo turinys. Karatajus per parodos atidarymą sakydamas kalbą replikavo, kad obuolys nuo obels netoli rieda, o Tu atsakei, kad kai kurie ne tik nuriedėjo, bet riedės ir dar toliau. Po parodos atidarymo gėrėm vyną pas Kurą. Labiausiai džiūgavo Gudaitis, vis ragino, kad neužmirštume pakviest į savo kompaniją Antano Martinaičio ir Ričardo Vaitekūno, mylimų jo mokinių. Mes

atsakėm, kad jiedu ir taip kieti, puikūs menininkai, su mumis, ko gero, net nenorės dėtis... Kartu buvo ir Petras Repšys, Leonardas Gutauskas, Leopoldas Surgailis, Alfonsas Andriuškevičius, dar kažkas. Dauguma iš jų daug vėliau susibūrė į „24“ grupę.

Dalyvaudavom ir bendrose parodose. Tavas ekspressionizmas plakatiškėjo, politiškėjo, jau gaudavai ir užsakymų. Valdžia net apdovanojo Respublikine jaunimo premija. Laiške į Vokietiją rašiau Tau apie tą laiką, kai tapydavai visokius pasaulio košmarus, o aš, žiūrėdamas į tavo paveikslus, kažkodėl galvodavau apie Rytų Vokietiją, apie perskeltą Berlyną, *Bilden de Kunst* žurnalus, pošlykštį rytiečių ekspresionizmą.

Paskutinįsyk matėmės, kai pakavau Tavo kūrinius, dovanotus Lietuvai. Gulėdamas lovoj kaip skeletėlis, prašei, kad viešai nekabintume ir niekam neleistume rodyti tų Tavo paveikslų, kuriuos neigėi, – ir „Mechanizatorius“, ir skirtus Čilės įvykiams, ir „Pasisveikiniimą su Čiurlioniu“, ir kai kuriuos kitus... Skaudu, bet ne visada galėjom ar sugebėjom išpildyt šią Tavo valią, nes daug kas laikosi nuomonės, kad viskas, ką tikras menininkas sukūrė per savo gyvenimą, yra svarbu ir įdomu.

Nuo 1971 m. dirbau Vilniaus vaikų dailės mokykloje. Paskui mane čia atėjo ir Petras Repšys, ir iš Kauno pabėgęs Ričardas Vaitekūnas [dabar Vaitiekūnas, nes pareikalavo atitaisyti rašybos klaidą metrikuose]. Prikalbėjom direktorių Juozą Miliūną, kad pakviestų ir Tave. Tada dėstei Visiukuose (taip vadinome Vilniaus inžinerinį statybos institutą), mokydamas piešt ir liet akvarelę būsimuosius architektus, kurie prisimena Tave su didžiausia meile ir pagarba, nors guodeisi, kad inžineriniam institute tvyro atgrasi atmosfera. Dailės mokykloje jauteisi puikiai. Visi buvom savi. Tave mylėjo ir mokytojai, ir mokiniai – vaikai ir suaugusieji iš vakarinės mokyklos. Laiške į Vokietiją tuo metu, kai dar laukei donoro inksto ir būsimos operacijos, pasakodamas apie mokyklą Tau rašiau: „*O ta mergaitė Nerina [Šalčiūtė, kuri pas Tave mokėsi] sykį, kai stačiau natiurmortą ant žalios tumbos, man pasakė: aš visą laiką galvoju, kaip galėčiau atiduot savo inkstą Švėgždai.*“

Mokyklos nemetėm ir tada, kai buvom pakviesti dėstyti Dailės institute. Aš atsidūriau Tapybos kate-

droj, o Tu po kelių metų – Piešimo, nes buvęs mūsų mokytojas, Tapybos katedros vedėjas, nelaikė Tavęs koloristu. Kažkodėl jam nepatiko ir Tavo visuomeninė veikla, todėl nepriėmė pas tapytojus, nors mudu su Kostu Dereškevičium įj visaip įkalbinėjom.

Tuo metu vyko tylūs, bet labai svarbūs Tavo kūrybos pasikeitimai. Sekei, kiek tais laikais buvo įmanoma, kas dedasi meno pasauly, susidomėjai Rytų filosofijom... Tapybos katedros koridoriuj sykį tarsi atsiprašydamas pasakei: „*Žinai, geriau jau megsiu (paveikslą), negu švaistysiuos ekspresyviai iš kairės į dešinę ar atvirkščiai, ir abejosiu, ar tikrai nemeluoju...*“ Tada jau tapei moliūgą, autoportretą, atsispindintį stikle, žalią dėžę, juodą kėdę, džinsus... Aiškiai pasukai į realizmą ar švėgždišką hiperrealizmą, atsisakydamas emocijų, visokių jausmingumų, norėjai būt objektyvus, sąžiningas, jautrus šviesai ir daiktams, kuriuos tapai, o kartu ir žmonėms, kurie Tavo paveikslus matys...

Šitas kūrybos lūžis nebuvo dirbtinis. Atsirado natūraliai, valingai – iš Tavo genų, iš charakterio, savo galimybių supratimo ir tikrovės pojūčio. Negalėjai kitaip mokyti ir savo studentų, kuriems dėstei piešimą institute, o mokykloj – ir tapybą, vadovavai diplominiams... Įkvėpei ir Audrių Puipą, ir Rimvydą Bartkų, ir Rytį Valantiną, ir Jurgą Ivanauskaitę, ir Astą Žukienę, prisiėdėjai, kad atsiskleistų ir Šarūno Saukos, ir daugelio kitų savitumas... Piešimo katedra pasišiausė prieš Tavo inovacijas, prieš norą pertvarkyti sustabarėjusį akademinį piešinį, prieš Tavo metodiką, kuri mokė labai paprastų žmogiškų dalykų – išsižiūrėjimo, jautrumo ir meilės tam, ką paišai. Atsilaikei prieš katedros spaudimą, o Tavo mokiniai labai greit įrodė, kad buvai teisus.

Dabar, Algi, jau trečius metus Akademijoje vyksta Tavo vardo piešinio konkursas, žadantis virst tarptautiniu. Jį organizuoja Piešimo katedra, kurioje dirbai, o iniciatorius – mūsų mokinys iš vakarinio skyriaus Česlovas Lukenskas, menininkas ir Dailės akademijos dekanas.

Pameni, kaip iš Dailės mokyklos atsivedėm į institutą Justiną Mikutį, literatą-filosofą, buvusį tremtinį? Jis ne tik pozavo studentams, bet ir auklėjo juos krikščioniška dvasia, mokė filosofškai žvelgti į meną.

Padėdavo mums per studentų parodėlių aptarimus. Sovietų saugumas jį persekiojo, todėl rektorius liepė išvaryt, neleido pozuot, bet mes tam pasipriešinom ir, kolei dirbom institute, Justis neakivaizdžiai „pedagogavo“.

Antroji mūsų ketveriukės paroda įvyko Parodų rūmuose. Tu ryškiai skyreisi nuo mūsų. Gandai apie paveikslą „Džinsai“ pasiekė net Maskvą, įžvelgusią neva čia pataikaujama Vakarų kultūrai...

Kai tapei Vilniaus universiteto rektoriaus Jono Kubiliaus portretą, išsikalbėjot ir sutarėt, kad Universitete bus atidaryta Dailės katedra, alternatyvi smarkiai ideologizuotam Dailės institutui. Planavai kviesti Petrą Repšį, Antaną Kmieliauską, Mindaugą Navaką, mane, kad sukurtume dailės studijų programą, bet šis projektas be Tavęs, kai išvykai į Vokietiją, užgeso.

1980 m. laimėjai kūrybinės stažuotės su stipendija Londone konkursą. Dingai beveik metams, o grįžęs surengi išpūdžių vakarą-paskaitą sausakimšoj auditorijoje, prigludusioj prie Onos bažnyčios... Saugumui ir institutui privalėjai rusų kalba parašyt išsamią ataskaitą apie savo viešnagę, apie sutiktus menininkus ir jų pažiūras. Dabar jau ir mes ją skaitėm. Ten rašoma, kad Londono dailininkai labai palankūs Sovietų Sąjungai...

Fotografijos salone 1984 m. su Petru Repšiu ir Mindaugu Navaku surengi įdomią, originalią parodą. Tarsi viskas puikiai sekėsi, bet sykį staiga nusiskundei sveikata. Kviečiau ateit pasportuot, pažaist krepšinį – dėl sveikatos. Tu šyptelėjai ir nieko neatskleisdamas pasakei, kad viskas labai blogai. Paskui sužinojom, kad sustreikavo inkstai – vaikystės peršalimų pasekmė. Reikia hemodializės. Tą kraujo valymą darant mūsų klinikose, užsikrėtei gelta. Išsigelbėjimas tik vienas – transplantacija. Bet Sovietų Sąjunga nepriklausė tarptautiniams organų bankams. Padėtis be išeities. Visi jautėmės prislėgti... Tikrai Tavo valia, Agnės atklumas lėmė, kad per didžiausius vargus ir keblumus, padedant Justui Vincui Paleckiui, kuris tuo metu dirbo LKP CK, gavai leidimą išvažiuot gydytis į Londoną, kur jau turėjai ryšių, – per stažuotę susidraugavai

su ten gyvenančia išeivijos skulptore Elena Gaputyte. Tačiau gydytojai atsisakė dėl geltos daryti dializes, o kraują Tau reikėjo valyt kasdien. Per kažkokį stebuklą staiga atsidūrei Rytų Vokietijoje, Berlyne, kuris išgelbėjo ir priglaudė likusiam gyvenimui.

Kęsdamas dializes, laukdamas inksto, piešei keistus piešinius iš to, ką matai ligoninėje. Niekas, net Tave globoję, operavę gydytojai netikėjo, kad tas inkstelis prigis, bet, kaip pats pasakojai, prisijaukinai jį ramindamas, kalbindamas, glostydamas... Taip įtikėjai savo galiom, kad ir kitiems ligoniams padėjai neprarasti vilties... Susidraugavai su jais, Tave mylėjo... Mes Lietuvoj rinkom paveikslukus, kad kaip nors prisidėtume, o Tu turėtum kuo atsidėkot gydytojams. Negalėjai grįžt Lietuvon. Turėjai laikytis, prižiūrėt save kaip „kiaušinį“, teko kasdien skaičiuot leukocitus, trombocitus, viską užsirašydavai bloknoteluose...

Kai pirmąkart, jau po operacijos, atvažiavau pas Tave, gyvenai pas kunigą mažyčiame kambarėlyje, kažkur aukštai, prie bažnyčios. Per sieną girdėjosi vargonai. Iškart nuvarei mane į bažnyčią, kad pasėdėčiau, nusiramčiau po kelionės. Taip daugelį nuteikdavai. Jau gyvenai kitokį gyvenimą. Savo laiške po tos kelionės Tau rašiau: „*Važiavau Lietuvon susikaupęs, apimtas dvasinio pakilimo. Tebesaugau tą būseną... Dažnai žiūriu į Tavo paveikslėlius, kuriuos atsivežiau. Jie taip gerai nuteikia, tokie paprasti, žmogiški. Tyliai spinduliuoja. Kažkas daugiau negu vaizdas... Tu priartėjai prie didžiųjų dalykų...*“

*Berlyne lapų prikritę
Vaiko karstelis Pergamono muziejų
Veidai nudažyti
Ateina šviesa ant žemės
Ir rūbą ir sielą paliečia
Į Laimės šulinį graudžiai žiūri...*“

Vedžiojai mane po muziejus. Turėjai leidimą *Alte* muziejaus fonduose vartyt Diurerio, Rembranto graviūrų originalus. Ir mane nusitempei pasidžiaugt. Sakei: mokausi iš naujo. Petras Repšys jau buvo Tave paskatinęs ir pamokęs grafikos subtilybių. Paišei raižydamas tiesiai ant cinko plokštelių. Tapyt vengei dėl

Petras Repšys, Algimantas Švėgžda, Arvydas Šaltenis ir Viktoras Liutkus parodos atidaryme

terpentino, kitų kvapų... Taip atsirado pastelės, akvarelės, mišri piešimo technika, nors paskui dar ir aliejum nutapei savo didžiuosius septynis obuolius.

Susirašinėjom. Rašydavai dažnai ir daugybei žmonių. Nespėdavau atsakyti. Kartais susikaupdavo laiškų sąsiuviniai... Prašydavai nors atviruką brūkštelėti... O mes čia lakstėm savais ir nesavais reikalais... Bet visad buvai šalia. Priimdavai visus – draugus, mokinius, kurie atvažiuodavo pas Tave ar šiaip į Vokietiją. Tavo bičiuliai vokiečių menininkai susidomėjo, pradėjo važiuoti į Lietuvą. Stengėmės Tau padėti, įsijungė ir Viktoras Liutkus, veždavom visokius šaldytuvus, etiudnikėlius, vaikščiojom pas ministrus su Tavo darbeliais, kad pratęstų vizą...

Tu stojiškai atsidėjai svarbiausiam dalykui – kūrybai. Visi Tavo veiksmai buvo nukreipti į tai, o šeima, kiti žmonės turėjo su tuo susitaikyti. Daug kas, ypač moterys, kaltina Tave, kad išsiskyrei, palikai šeimą. Žinau, ilgėjaisi jos, sūnų ir dukrą laikei širdy. Tačiau Tau reikėjo būti ten, Berlyne, kad išgyventum, kad galėtum kurti. Sielojais dėl visų – dėl tėvų, sesių, kitų artimųjų, savo šeimos, vaikų, kad nesi šalia, Tau rūpėjo bičiuliai, draugai, mokiniai, visa Lietuva. Kai siekėm laisvės, mitingavai Berlyne su kitais lietuviais, pašei plakatus,

patarinėdamas man, jauteisi tarsi Sąjūdžio iniciatyvinės grupės narys, buvai pilnas idėjų, konkrečių sumanymų. Sugrįžęs į Vilnių iš Druskininkų, kur viešėjai pas bičiulį Adelbertą Nedzelskį, pašei Čiurlionio obelis, Raigardo slėnį, verkei priešais televizijos kameras, kad tik neprarastume brangiausio dalyko – laisvės.

Sielojais dėl pasaulio, dėl skriaudžiamų Amerikos indėnų, dėl okupuotų tibetiečių, skaitei Dalai Lamos knygas, parašei jam laišką... Tavo paveikslų ciklą, skirtą Tibeto piemenims – tuos botagėlius, spindinčius ramybe, išmintim ir jėga, – mudu su Viktoru

parodėme pačiam Dalai Lamai, kai 2013 m. jis lankėsi Vilniuj ir užsuko pas mus, į Dailės akademiją.

Jau prieš tai buvai atradęs Vydūną. Petras supažindino Tave su Viktoru Falkenhanu, Vydūno mokiniu... Ir mane nusivedei pas jį, kad perduočiau savo tėvo išverstos Vydūno knygos „700 metų lietuvių ir vokiečių santykiams“ dalį, išspausdintą Amerikos lietuvių. Falkenhanas buvo parašęs jai pratarbę. Lietuvoj ši knyga laukė išspausdinimo penkiolika metų. Virtuvėj ant sienos buvai pasikabinęs spalvotai persirašytą Vydūno tekstą sanskrito kalba...

Stoikai atsigręžia į savo sielą, o ji geriausiai atskleidžia, būnant čia ir dabar. Tu supratai, kad tikrasis dvasingumas yra šių akimirką mokėti įžvelgti mažus stebuklus Dievo sukurtame pasaulyje. To mokeisi ir mokei mus visus...

Neprašinėsiu toliau detalai Tavo metų Vokietijoje. Skaitysiantys knygą „Palinkęs prieš vėją“, kuri dabar rengiama spaudai, viską daug autentiškiau pajus ir supras iš Tavo laiškų, dienoraščių, eilėraščių, kitų parašymų, piešinių, fotografijų.

...Dažnai sapnuoju, kad vėl atvažiuoji Lietuvon ir kankinuos, kad niekuo nebegaliu padėti. Tu tai žinai. Iki. Esi visur ir visad. ■

MUZIKINIS PALIMPSESTAS

Apie lietuvišką džiazą

*Laikas įeina į Vilnių pro kavinės duris,
lydimas tarškesio indų, peilių ir šaukštų,
ir erdvė, prisimerkusi kaip tvarkdarys,
nužvelgia jo pakaušį iš aukšto.*

Josif Brodskij. „Neringos“ kavinė

Tomas Venclova savo esė „Vilnius: padalijimo mitas, sąsajų mitas“, parašytoje lenkų kalba, Lietuvos sostinę vadina miestu-palimpsestu, kurio architektūra, kalba ir kultūra sudarytos iš daugybės per šimtmečius susikaupusių sluoksnių – skirtingų, bet vienas su kitu susipinančių. Atkreipia dėmesį ir į tai, kad Vilnius, pasienio miestas, patirdamas nuolatinį kultūros ir kalbos pokyčius, primetamus režimų, net ir sovietmečiu išlaikė savo įvairovę, jis, panašiai kaip Talinas ar Tbilisis, buvo vartai, per kuriuos į SSRS sklisdavo Vakarų vėjai. Paremdamas šį teiginį, Venclova vardija tuometinius kultūros laimėjimus, kurių sąrašą pradeda tokiu tvirtinimu: „*Geriausias (SSRS) džiazas buvo iš Vilniaus – Viačeslavo Ganelino trio.*“

Žinoma, su šia nuomone, kaip ir su kiekviena, kuri pretenduoja atlikti didžiojo kvantoriaus vaidmenį, galima polemizuoti, pabrėžiant rusų džiazą pranašumus ar tas išskirtines sąlygas, kokiomis sovietmečiu galėjo džiaugtis estų džiazas. Tačiau nekyla abejonių, kad Vilnius buvo vienas iš svarbiausių taškų Sovietų Sąjungos džiazų žemėlapyje, o Venclovos pateiktas apibūdinimas nė kiek neperdėtas.

Lietuvos džiazų istorija, apimanti kone šimtą metų, – tai įvairių kultūrinių sluoksnių mozaika, ryškiausi džiazų muzikantai yra žydų ir rusų kilmės. Keleto lenkų kil-

mės muzikantų dalyvavimas yra mūsų indėlis į džiazą raidą Lietuvoje, prisiminkime ir *Jazz Jamboree* festivalį, per kurį minėtasis Ganelino trio apsigėrė pasauliui. Lietuvos džiazas, būdamas periferijoje nuo džiazų centrų, turi vieną stulbinamai išskirtinį bruožą – yra stilistiškai turtingas ir pirmieviškas, kalbant apie avangardinės (visos SSRS kontekste) kryptis, europietiškas, bet kartu neginčijamai „rytietiškas“, atsižvelgiant ir į gerąjį, ir į šiek tiek menkinamąjį šio žodžio atspalvį, saipaip primena net barokinę Vilniaus architektūrą. Pabandykime nugremžti kelis to muzikinio palimpsesto sluoksnius, pažvelgdami į lietuviško džiazų istoriją nuo pradžios...

„Konrado“ kavinė

Nėra abejonių, kad jau Pirmosios Respublikos (1918–1940) laikais muzika su džiazų atspalviu skambėjo Kauno kavinėse ir restoranuose. Praėjusio amžiaus 4-ajame dešimtmetyje Lietuvoje, viena vertus, stiprėjo tautinės tapatybės jausmas (liūdna konstatuoti, bet jį stiprino ir šaltasis karas su Lenkija), antra vertus, didžiuosiuose miestuose buvo jaučiama Vakarų kultūros įtaka: madingos *art deco* formos architektūroje, avangardinės dailininkų grupės, amerikietiškas

basketball, netrukus tapęs tautiniu sportu. Nepaisant šių realijų, lietuviško džiaz statusas tarpukariu vis dėlto yra toks pat neaiškus ir paslaptingas kaip Min-
daugo karūnavimas.

„Džiazas Lietuvoje buvo grojamas dar pirmosios nepriklausomos Lietuvos Respublikos laikais. Bemaž kiekvienas Lietuvos miestelis turėjo savo „džiazbandą“, tradicinį džiaz repertuarą grojo prestižiniai Mykolo Hofmeklerio, Abraomo Stupelio bei Danieliaus Pomeranco orkestrai. Tiesa, akademinė visuomenė šią muziką vertino ne itin palankiai. Lietuvos spauda dar 1925 m. kvietė pasekti Anglijos pavydžiu ir kovoti prieš džiaz muziką bei šokius kaip neskoningus ir nekultūringus, uždraudžiant šią muziką kai kuriuose restoranuose. Šiandien ši žinutė ne tik liudija džiaz egzistavimą tuometinėje Lietuvoje, tačiau yra ir džiaz disonavimo lietuviškam mentalitetui ženklas, paaiškinantis kai kurias šiandieninio Lietuvos džiaz tendencijas. Vis dėlto džiazas buvo grojamas. 1940 m. Kauno radifone įsteigtas pirmas oficialus Lietuvos džiaz orkestras (vadovas Abraomas Stupelis), drąsiai improvizavęs ir atitinkęs džiaz orkestro standartus (deja, gyvavęs tik iki Antrojo pasaulinio karo),“ – tvirtina Jūratė Kučinskaitė.

Olegas Molokojedovas, garsus lietuvių džiaz pianistas, laikosi priešingos nuomonės, primindamas seną tiesą, kad džiazui būtinas svingas: „Tarpukario Lietuvos džiaz žemėlapis pilnas baltų dėmių. [...] Garso įrašai leidžia tvirtinti, kad lietuviškose scenose buvo atliekami visi „elegantiški“ Vakarų Europos populiariosios muzikos šlageriai, bet neturime liudijimų, koks buvo džiaz repertuaras. Laikraščiuose mirgantis burtazodis „džiazas“, nepatvirtintas jokiais įrašais, atspindi ano meto korespondentų mąstymą, o ne muzikinę tikrovę. Mokėjimas svinguoti yra pirmas ir svarbiausias džiazmeno bruožas. Klausydamasis tarpukario populiariosios muzikos įrašų, darau prielaidą, kad Kauno restoranuose, reviu, šokių salėse ir kabaretuose ją grojo puikūs, tačiau akademinio sukirpimo, o ne svinguojantys muzikantai.“

Vertėtų pridurti, kad ginčas dėl tarpukario pramoginės muzikos „džiaziškumo“ nėra išskirtinai lietuviškas, dėl to diskutavo beveik visa Europa, išskyrus

Didžiąją Britaniją, Vokietiją ir Prancūziją. Apie Lenkijos džiaz kokybinio grynumo problemas daug rašė Krzysztof Karpiński knygoje „Buvo džiazas. Džiazbendo šauksmas tarpukario Lenkijoje“ (recenzavau šią studiją literatūros ir meno žurnale *Akcent*). Galutinę išvadą, kad *polish jazz* tarpukariu vis dėlto egzistavo, autorius parėmė ne tik galybės rašytinių šaltinių analize, bet ir šimtąkart menkesniu, užtat neginčijamu garsiniu palikimu. Jei panašių šaltinių ieškotume už Antrosios Lenkijos Respublikos sienos šiaurės rytuose, vos už 100 kilometrų nuo Vilniaus, kur baigiantis 4-ajam dešimtmečiui puikiai svingavo lenkų ansamblis *Pocket Jazz*, turėtume pritarti Molokojedovo nuomonei (nors ir su nedidele išlyga). Daugumoje Kauno radiofono įrašų, perkeltų į CD, kūriniai, atliekami Pomeranco, Hofmeklerio ir Stupelio orkestrų, skamba iš tikrųjų žavingai, grojami su saloniniu polėkiu, tačiau be menkiausio svingo šešėlio, todėl su džiazu turi nedaug bendra. Tie „Ispanų valsai“, „Žydų fokstrotai“ ar sentimentalūs tango („Paskutinis sekmadienis“, kitaip tariant, nemirtingasis Jerzy'o Petersburskio *Ostatnia niedziela*) primena nespaltotose kino juostose įamžintų melodramų ir komedijų su Żabczyński ir Dymśa nuotaką. O kartu labai egzotiški, nes dainuojami kalba, kuri skamba tarsi senovinės ugnies traškesys.

Tačiau pasitaiko ir tokių įrašų, kaip „Skraido dūmų garsai“ – Pomeranco orkestras puikų diksilendą su gera sinkope groja ne prasčiau už lenkų Henryko Warso ar Szymono Kataszko džiazbandus. Tai įrodymas, kad lietuvių muzikantai jau prieš karą mokėjo svinguoti, belieka tik apgailestauti, kad tą darydavo gana retai, matyt, ir dėl konservatyvaus klausytojų skonio. Zervas Birgeris tai patvirtina autobiografinėje knygoje „Nėra laiko kantrybei. Mano kelias iš Kauno į Jeruzalę“ (*No Time for Patience. My Road from Kaunas to Jerusalem*), kurioje, be kita ko, rašo ir apie „Konrado“ kavinę Kauno Laisvės alėjoje. Ten kas vakarą buvo šokama, skambant Pomeranco orkestrui, kuris dažniausiai grodavo Vienos valsus ir tango, kartais čarlstonus. Būdinga, kad ir Lietuvoje, ir Lenkijoje muziką, kaip nors susijusią su džiazu, kūrė daugiausia žydų kilmės muzikai. Pomerancas, Berlyno konservatoriją baigęs

smuiko virtuozas, 4-ajame dešimtmetyje darė įrašus britų studijoje *Columbia*, Hofmekleris, gimęs Vilniuje, vėliau dirigavo Kauno radiofono orkestrui, o Stupelis, kaip minėta, vadovavo pirmajam lietuviškam džiazio orkestrui. Jų tolesnis likimas yra pavyzdys, kad muzika padeda išgyventi net ir hekatombos laikais (iš visų Holokausto paliestų šalių Lietuvoje žuvo didžiausias žydų procentas). Šalį okupavus vokiečiams, visi trys muzikai, atsidūrę Kauno gete, priklausė jo orkestrui, kai buvo išvežti į Dachau, grojo konclagerio orkestre. 1945 m. gegužės 27-ąją St. Ottilien ligoninėje netoli Dachau būtent Hofmekleris dirigavo orkestrui, kuris išvaduotojams amerikiečiams grojo „Išlaisvinimo koncertą“ (*The Liberation Concert*).

Kavinė „Neringa“

SSRS 1945 m. įvykdyta Lietuvos aneksija sutapo su Maskvos pradėta nauja kultūros politika, kurią diegė Andrejus Ždanovas, absoliutus socrealizmo fanatikas, Stalino *arbiter elegantiarum*. Represijos, kurias Sovietijos menininkai patyrė vadinamuoju ždanovščinos laikotarpiu, palietė ir muzikantus (antai 1948-aisiais buvo uždraustas net žodis „džiazas“, o Maskvos pramoginių orkestrų saksofonininkams pagal „prikazą“ teko atiduoti instrumentus). Keista, bet antidžiazinė kampanija nepalietė Estijos SSR, 1948 m. Taline surengtas net džiazio festivalis. Liudijimų, kad Lietuva irgi būtų patyrusi tokią laisvę, nėra. Kučinskaitė rašė: „Po karo okupuotoje Lietuvoje visi „džiazbendai“ dingo kaip nušluoti – taip vadintis tapo tiesiog pavojinga. Šaltojo karo laikais džiazas, atseit proamerikietiška muzika, buvo draudžiamas, o tuometinę kultūrinę ideologiją atspindėjo nūnai šypseną keliančios frazės: „Nuo saksofono iki peilio – vienas žingsnis“, „Džiazas – storulių muzika“, „Kas šiandien groja džiazą, rytoj išduos Tėvynę“. Tad Lietuvoje džiazas daugiau nei dešimtmetį buvo pasitraukęs į pogrindį, tačiau neišnyko – ši muzika buvo savotiška rezistencija, reakcija į tai, kas vyksta pasaulyje, laisvos dvasios išraiška.“

Šiaip ar taip, džiazas atsigavo tik Chruščiovo „atšilimo“ laikais. Tiesa, Lietuvoje tas „atolydis“ nesukėlė

tokio sraunaus sinkopės garsų srauto, kaip atsitiko, tarkim, Lenkijoje ar Čekoslovakijoje, vis dėlto keletas Vilniaus, Kauno ir Klaipėdos ansamblių pradėjo smarkiai svinguoti. Tarp jų pirmavo Lietuvos SSR estradinis orkestras, vadovaujamas Juozo Tiškaus – jaunas dirigentas su brokato švarku žavėjosi amerikiečių popkultūra. „*Tiškaus orkestre grojo daug puikių muzikantų, tikrų improvizatorių, priklausiusių SSRS europinės dailės džiazio elitui. Orkestras daugiausia grojo pramoginę muziką [...], bet jo repertuare buvo ir žiupsnelis džiaz, atliekamas energingai svinguojant.*“ Tas „žiupsnelis“ turėjo būti skirtas tikrai rafinuotam skoniui, nes ant orkestro piupitrių gulėjo Dizzy'o Gillespie'o, Counto Basie'o, Quincy'o Joneso kūriniai.

Per didžiausius chruščiovinio „atšilimo“ polaidžius, 6-ojo ir 7-ojo dešimtmečių sandūroje, džiazas skambėjo ir ką tik atidarytose Vilniaus kavinėse. Šią muzikos kryptį ėmėsi globoti komjaunimo veikėjai, tarp kurių buvo daug džiazio entuziastų. Vilniaus centre 1959 m. atidaryta džiazio kavinė „Neringa“, kuri tris dešimtmečius buvo, jei lygintume su lenkiškais atitikmenimis, Warskos ir Kurylewicziaus *Piwnica* ir kavinės *Czytelnik* derinys. „Neringą“ pamėgo visa lietuvių (ir rusų) meno bohema – jos nuolatins lankytojas buvo jaunasis Tomas Venclova, o Josifas Brodskis, susižavėjęs nepaprasta kavinės nuotaika, paskyrė „Neringai“ trečiąją poemos „Lietuviškas divertismentas“ dalį. Nekeista, kad kavine smarkiai susidomėjo KGB, net paskleidė gandą, esą ten vyksta homoseksualų susitikimai. Šiaip ar taip, 7-ojo dešimtmečio viduryje „Neringa“ buvo uždaryta, tiesa, laikinai, greit ją vėl atidarė. Gedimino prospekte ši kavinė tebeveikia ir šiandien, bet vyresnieji lietuviai apgailestauja, kad „Neringa“, deja, jau ne tokia kaip kadaise.

Muzikos bendruomenė sutaria, kad naują džiazio erą Lietuvoje pradėjo įvykis, nutikęs 1961-ųjų gruodį. Vilniuje, Valstybinėje konservatorijoje, buvo surengtas trijų ansamblių koncertas su paskaitų, skirtų džiazio teorijai ir istorijai, ciklu. Liudo Šaltenio (šis intelektualas, džiazio teoretikas, anuomet Lietuvoje atliko tokį pat vaidmenį, kokį Lenkijoje suvaidino Andrzejus Trzaskowskis) kvintetą ir Gedimino Narijausko diksilen-

dą paminėsiu labiau iš žurnalistinės pareigos. Tačiau trečias ansamblis buvo klasikinis *hardpop* kvartetas su saksofonu, fortepijonu ir būgnais. Prie klavišų sėdėjo žemo ūgio ryškiai semitinių veido bruožų vaikigalis melancholišku žvilgsniu – lyg iš akies trauktas Isaako Babelio „Pasakojimų iš Odesos“ veikėjas. Viačeslavui Ganelinui tada buvo septyniolika. Nuo tos akimirkos džiaz istorija Lietuvoje pradėjo lėkti su didžiuliu pagreičiu, įgaudama iš tikrųjų europietišką, o gal net ir pasaulinį mastą...

Ganelino trio

Kai Vokietija užpuolė SSRS, Vilniaus žydų Ganelinų šeima pasitraukė į Rytus. Viačeslavas gimė 1944 m. Kraskove prie Maskvos. Po septynerių metų tėvai sugrįžo į Vilnių. Slava, būdamas šešiolikmetis, pradėjo fortepijono studijas ir jau reguliariai grojo „Neringoje“. Ir pats pirmasis jaunojo Ganelino ansamblis, minėtasis kvartetas, kuriame Viačeslavas grojo kartu su saksofonininku Remigijum Pilipaičiu, ir vėliau trio (dar ne tas garsiausias), su kuriuo tris kartus iš eilės (1965, 1966, 1967 m.) pelnė Talino džiaz festivalio pirmąją prizą, drąsiai tyrinėjo teritoriją, į kurią prieš tai niekas SSRS nedrįso įkelti kojos. Pavyzdžiui, Eduardo Balsio (1919–1984), rimtosios muzikos kūrėjo, „Lopšinę“ Ganelino trio 1968 m. sugrojo stiliumi, būdingu *free jazz* (klasteriai, atoninės improvizacijos). Šie du židiniai – skirtingi, tačiau tam tikrame taške susitinkantys, ir vienodai svetimi, o tas ypač reikšminga, „klasinei“ muzikai, globojamai brežnevinio režimo, – tolesnius du dešimtmečius buvo Ganelino trio stiliaus pamatas.

Klasikinė sudėtis susiformavo 1968–1971 m., kai Vilniuje apsigyveno du labai jauni muzikantai iš Rusijos. Pirmasis, Vladimiras Tarasovas, nuosaikus perfekcionistas, buvo būgnininkas, gimtajame Archangelske, sukaustytame poliarinio išalo, įsimylėjęs pusiaujo karščiu pulsuojančius Coltrane'o muzikos ritmus. Plokštelių, kurios SSRS buvo neprieinamos, nusipirkdavo iš jūreivių, į Archangelską atplaukdavusių laivais. Antrasis, Vladimiras Čekasinas, gimė Sverdlovske, Muzikos akademijoje baigė klarneto kla-

sę. Spontaniškas, bravūriškai improvizuojantis saksofonininkas žavėjosi radikaliomis Alberto Aylerio, Anthony'o Braxtono *free jazz* harmonijomis, buvo tikras scenos šoumenas, apdovanotas išskirtiniu humoro jausmu.

Tokios sudėties Ganelino trio, debiutavęs Vilniuje 1971-aisiais, vos per kelerius metus tapo ne tik Lietuvos, bet ir visos Europos džiaz sensacija. Kai 1980 m. pasirodė Berlyno džiaz festivalyje, garsus muzikos kritikas Joachimasis Berendtas rašė, kad Ganelino trio – „*labiausiai pašėlęs, jaudinantis ir geriausiai organizuotas free jazz ansamblis, kokio jau seniai neteko matyti*“.

Grupės išskirtinumą geriausiai perteikia su ja susiję paradoksai. Pirmiausia, nors trio laikomas lietuvių šiuolaikinės muzikos ikona, o jo įtaką lietuvių džiazui galima prilyginti įtakai, kokią Komeda, Stańko ir Urbaniakas, kartu sudėjus, padarė lenkų džiazui, jame nėra nė vieno etninio lietuvio. Dalis lietuvių kritikų šį faktą laiko gėdingu, bandydami trio kaip nors sulietuvinti. [Pasak autoriaus, tas lietuvinimas pasireiškia ir galūnėmis, priduriamomis prie pavardžių, antai rašoma Ganelinas, o ne Ganelin, tačiau tą lemia ne kokios nors „savinimosi“ užmačios, bet lietuvių kalbos normos ir tradicija, – Red.] Vietoj tokių groteskiškų operacijų būtų kur kas geriau pabrėžti, kad Vilnių kaip kūrybinės veiklos vietą patys muzikantai sako pasirinkę ne atsitiktinai, o dėl mieste tvyrančio intelektualinės laisvės pojūčio.

Antras paradoksas – Ganelino trio tapo toks populiarius, grodamas sunkią iš principo elitiniams klausytojams skirtą muziką, rinkdamasis repertuarą iš *free jazz* paribio su eksperimentine šiuolaikine. Novatoriškas stilius, aprėpęs platų estetinį spektrą nuo Coltrane'o, Braxtono, Cecilio Tayloro iki Cage'o, Boulezo ir Stockhauseno, turėjo ne vien muzikinę reikšmę – drąsiai skelbė nesitaikstymą su sovietinio meno kanonais ir nepriklausomą laikyseną. Ankstesni albumai – studijinis debiutas *Con Anima* (1977) ir Lenkijoje išleistas *Jazz Jamboree'76*. Vol.1 (pirmoje pusėje įrašyti Ganelino trio per šį festivalį atliktos kompozicijos *Poco a Poco* fragmentai) – bekompromisis avangardas, atmieštas lengvesniais, svingo stiliaus interliudais su burleskos ar

pastišo atspalviu. Romanas Kowalis, recenzuodamas Ganelino trio koncertą per *Jazz Jamboree*, rašė, kad tai „lengva, sąmojinga muzika, sklidina citatų ir įvairiausių aliuzijų į folklorą“. 9-ojo dešimtmečio pradžioje trio pasuko prie rimtesnių formų, plokštelėje *Concerto Grosso* (1980) pristatytas nepaprastai painus *free jazz* koliažas, o čekų studijos *Supraphon* išleistoje *Ancora da capo* (1986) gausu punktualistinių improvizacijų, artimų Pierre'o Boulezo „Struktūroms“.

Koncertų pobūdis nepasikeitė – tiek pradžioje, tiek ir 9-ajame dešimtmetyje trio garsėjo labai efektingais pasirodymais, ne tik intriguojančiais nežabota atlikimo energija, bet ir patraukliais vizualiai. Tai trečias paradoksas, nes iš visų *free jazz* grupių tokius išpūdingus koncertus rengdavo gal tik garsieji *Art Ensemble of Chicago* avangardistai. Tačiau ten svingavo penki juodaodžiai su visomis pusiaujo brūzgynų spalvomis išpieštais veidais, su Egipto žyniams būdingais galvos apdangalais, o čia – trys neišvaizdūs piliečiai su prastai sukirptais švarkais, apie kuriuos, Gogolio žodžiais tariant, negalėtum pasakyti, kad jie kuo nors išsiskiria. Bet vis dėlto išsiskyrė – vilniečių muzikantų sceninį potencialą lėmė nepaprastas jų muzikalumas. Netekusi žado publika girdėdavo keičiausius tonus, matydama, kaip jų srautą Ganelinas išgauna iš perkeisto fortepijono (vėliau ir iš sintezatorių), kaip Čekasinas akimirksniu keičia saksofoną smuiku, smuiką – klarnetu, o klarnetą – vibrafonu (išpūdingiausias jo numeris – grojimas dviem saksofonais tuo pat metu), kaip Tarasovas, mušęs galingus kiniškus gongus, pereina prie mažyčių marakų... Žiūrovus apimdavo tarsi hipnotinis transas – tai tokia būklė, kurią Theodoras Adorno, rašydamas apie naująją muziką, pavadino *katatonija*.

Ketvirtas ir paskutinis paradoksas susijęs su ansamblio veiklos pabaiga. Tai įvyko 1986 m., po trijų savaičių turnė po Jungtines Amerikos Valstijas. Trio koncertavo

Viačeslavas Ganelinas, Vladimiras Tarasovas ir Vladimiras Čekasinas

visuose didžiuliuose šiaurės rytų pakrantės miestuose (be kitų ir Niujorke, Filadelfijoje, Bostone), pelnydamas daugybės žiūrovų ir kritikų simpatijas (taikliausiai viską susumuoti pavyko *New York Times* recenzentui – jis rašė apie nepaprastus muzikantus, parodžiusius, kad ir abstrakti muzika gali puikiai svinguoti). Ta kelionė, kurią finansavo sovietinė Kultūros ministerija, tapo įmanoma tik dėl Gorbačiovo *perestrojkos*. Pokyčiai SSRS lėmė, kad Ganelinas galėjo 1987 m. išvažiuoti į Izraelį, kur nuolatinais apsigyveno. Trio netikėtai iširo. Čekasinas su Tarasovu liko Lietuvoje, kiekvienas atskirai pasinėrė į aktyvią meninę veiklą. Trio dar sykį susibūrė 2002 m. – sugrojo specialų koncertą Frankfurto knygų mugėje, kurios garbės viešnia buvo Lietuva. Prezidentas Valdas Adamkus, prieš koncertą sakydamas kalbą, pabrėžė: „*Ganelino trio yra ne šiaip ansamblis, o Europos dvasinės ir kultūrinės istorijos dalis*“...

Tai buvo paskutinis klasikinės Ganelino trio sudėties pasirodymas.

ieškojimai ir atradimai

Ganelino trio viešpatavimas Lietuvoje 8-uoju ir 9-uoju dešimtmečiais paskatino daugumą jaunosios kartos

džiazmenų eiti *free jazz* keliu paskui šią meistrų trijulę. Gal todėl šalyje plačiau nepaplitęs *fusion* stilius, anuomet labai populiarus kitur, pavyzdžiui, Estijoje. Ganelino įtaka girdima net ir *fusion* stiliui artimoje plokštelėje *Credo* (1979), kurią įrašė puikaus pianisto iš Klaipėdos Sauliaus Šiaučiulio bendas – efektingą lotynišką ritmiką lydi harmoniškai laisvi saksofono ir fortepijono solo. 8-ojo ir 9-ojo dešimtmečių sandūroje Konservatorijos Klaipėdos fakultetų džiaz orkestras studijoje *Melodija* įrašė kelias mažas plokšteles su labai įvairiu (diksilendas, swingas, estradinis džiazas) repertuaru, bet sugrojo labai vidutiniškai. Įdomi Tauro Adomavičiaus plokštelė „Prisiminimas“ (1984) su keturiomis vidutinės klasės kompozicijomis komerciniu Milesio Daviso 9-ojo dešimtmečio stiliumi (trimitas elektroninės muzikos fone).

Tačiau svarbiausios lietuvių džiaz figūros, iškilusios 9-ajame dešimtmetyje, buvo du saksofonininkai – Petras Vyšniauskas ir Vytautas Labutis. Abu gimę 6-ojo dešimtmečio pabaigoje, augę Vilniuje, sugėrę į save „Neringos“ nuotaikas ir Ganelino trio muziką (Labutis buvo Čekasino mokinys muzikos mokykloje). Tai panašaus charakterio muzikantai, mieliausiai grojantys sopraniniais ir altiniais saksofonais, harmoniškai laisvi, abiejų stilius nepaprastai ekspresyvus.

Vyšniausko džiaz kvartetas (jame be Labučio grojo Leonidas Šinkarenko bosu ir Gediminas Laurinavičius būgnais) 9-ojo dešimtmečio pradžioje debiutavo „Neringoje“, o 1983 m. išleido ilgai grojančią plokštelę *Searching and Discoveries*. Į ją sudėtos dvi išplėstinės improvizacijos aukštaičių liaudies dainų („O kai aš pas močiutę augau“ ir labai populiaros „Saulala motula“) temomis, bulgarų folkloro įkvėptas *Balkan Sun*. Tai vienas ryškiausių lietuvių džiaz laimėjimų, prilygstantis Ganelino plokštelėms. *Free jazz* kryptis neginčytina, bet nėra tapati Ganelino trio stiliui – veržliuose, disonansiniuose saksofono dialoguose neabejotinai daugiau bliuzo harmonijos, nėra šiuolaikinės rimtosios muzikos elementų. Įrašas tarpais priartėja prie Pharaono Sanderso ar net Charleso Minguso skambesio. 1987 m. kvartetas išleido antrą albumą, pavadintą tiesiog *Jazz Compositions*, su

panašiu repertuaru, nors džiaz kompozicijos šįkart mažiau išsiskyniusios folklore.

„Grojimas Vyšniausko kvartete man buvo labai svarbi patirtis, – tvirtina Labutis. – Su juo koncertavome ne tik Lietuvoje, bet ir po visą Rusiją, grojome džiaz festivaliuose Bratislavoje ir Prahoje. 9-ajame dešimtmetyje Lietuvos muzikantai iš esmės galėjo laisvai groti džiazą, nors oficialių institucijų atstovai kartais pageidavo, kad į savo repertuarą įtrauktume bent po vieną du sovietinių kompozitorių kūrinius. Tačiau rasdavome būdų, kaip tuos nurodymus apeiti. Ganelino trio įtakos mūsų muzikai nenuginčysi, tačiau ji labiau dvasinė, o ne grynai muzikinė. Nenorėjome kopijuoti jų stiliaus, bet jie mus įtikino, kad džiazas gali išplėsti savo ribas, prilygdamas akademinei rimtajai muzikai. Be to, neužmirškime, kad Ganelino trio darė poveikį daugiausia Vilniaus muzikos sluoksniams, o Kauno ir Klaipėdos džiazmenai sėmėsi įkvėpimo iš amerikiečių džiaz.“

Nors baigiantis 9-ajam dešimtmečiui kvartetas iširo, Vyšniauskas su Labučiu vėliau drauge grojo įvairiuose ansambliuose, dar tris dešimtmečius duodami toną lietuvių džiazui. Britų įrašų studijoje *Leo Records* 1987 m. Vyšniauskas su Ganelinu įrašė plokštelę *Inverso* (vietoj Tarasovo būgnais grojo Grigorijus Talas). Vyšniauskas su Labučiu grojo ir Čekasino bigbende, su kuriuo įrašė dvi pasakiškas plokšteles – 1986 m. *New Vitality*, o po metų „Argi taip galima?“ (*А можно ли так?*), išleistą sovietinės įrašų studijos *Melodija*. Jose pašėlusio *free jazz* polėkis ir humoras derinami su tradiciniu swingu *Count Basie* orkestro stiliumi.

„Čekasino bigbendas – dar vienas pavyzdys, kaip džiazas gali praplėsti savo žanro ribas, – komentuoja Labutis. – Čekasinas aranžuodavo kūrinius per pačias repeticijas, o tai leisdavo daug improvizuoti – ir orkestrui, ir solo.“

Vertėtų pridurti, kad Čekasino bigbende grojo ir Olegas Molokojedovas, pianistas, debiutavęs 7-ojo dešimtmečio pabaigoje. Šis muzikantas nepramynė naujų takų, bet jo indėlis į lietuviško džiaz raidą neginčytinas (daug įrašų ir koncertų, plati edukacinė veikla, puiki muzikinė publicistika). Šiuo atžvilgiu galėtume jį lyginti su Janu Ptryszanu-Wróblewskiu.

Tarasovas 1985 m. Vilniuje įrašė autorinę plokštelę *Atto I (Something Has Happened Against the Marine Background)* su eksperimentine muzika būgnams solo, pusiaukelėje tarp Edgaro Varese'o kūrybos su *Ionisation* ženklu ir žymaus šveicarų perkusininko Peterio Gigerio stiliaus. Tuos bekompromisius, nors kiek varginančius ieškojimus jis tęsė ir kituose šios serijos albumuose (*Atto II, Atto III* ir t. t.).

Lietuvos nepriklausomybės atgavimas 1990 m. (teksto apie muziką kontekste tuo reikšmingesnis, kad lietuvių „tautos pavasario“ priešakyje stėjo Vytautas Landsbergis, muzikologas ir geras koncertuojantis pianistas) turėjo didžiulį kultūrinį ir kūrybinį svorį, nors džiazui tiesioginė įtaka buvo nežymi. Iš esmės galėtume kalbėti tik apie du pokyčius – tai atviras tautinės tapatybės pareiškimas, kurį padarė Vyšniauskas plokštele *Lithuania* (1990) su nuostabių *free jazz* sonetų ciklu, ir galimybė bendradarbiauti su užsienio menininkais, nors tai prasidėjo jau per *perestrojką*. Atsivėrus sienoms, vienas įdomiausių rezultatų buvo Lenkijoje – 1993 m. studija *Gowi Records* įrašė plokštelę su *Jazz Baltica Ensemble* atliekama muzika. Šiame ansamblyje, kuriam vadovavo garsus amerikiečių saksofonininkas Davidas Murray'us, grojo džiazmenai iš Skandinavijos, Vokietijos, Lenkijos (Tomasz Stańko) ir Labutis su Čekasinu.

Vyšniauskas XX a. paskutinį ir XXI a. pirmąjį dešimtmetį veikė įvairiomis kryptimis. Įrašinėjo plokšteles su šveicarų pianistais Christophe'u Baumannu ir Chrisu Wiesendangeremu. Su Kauno styginių kvartetu *Collegium* įrašė plokštelę *Nuevo Tango* (2001) – tai įspūdingos Piazzollos tango interpretacijos. Nuolat koncertuodavo su Ganelinu, kuris įkūrė *Ganelin Priority* (trio sudėtį papildė vokiečių perkusininkas Klausas Kugelis). Naujasis Ganelino trio ne kartą koncertavo Europoje (tą liudija plokštelės su koncertų Vokietijoje ir Šveicarijoje įrašais), išleido kelias studijines plokšteles (paskutinė *Solution* pasirodė 2015 m.). Išlaikomas ankstesnių metų stilius (nors esama daugiau elektronikos), bet klausantis susidaro įspūdis, kad forma jau sustabarėjusi – sustingęs 40 metų senumo avangardas šiandien skamba kaip seniena. Tokios rutinos išvengė Tarasovas, dabar jau retai ką įrašantis, koncertuojan-

tis daugiausia per autorines parodas, kur garsą sieja su vaizdu, šviesa ir įvairiomis multimedijomis. Čekasinas iš esmės atsidėjo jaunimo ugdymui.

Per pastaruosius du dešimtmečius Lietuvoje neatsirado jaunų džiazmenų, kurie būtų pripažinti Europoje, kuriuos įrašinėtu prestižinės vakarietiškos studijos kaip mūsų Leszeką Mozdžerą, Marciną Wasilewską, tačiau talentų ten apstu. Labai įdomi vokalistė ir fleitininkė Neda Malūnavičiūtė turi stiprų, bliuzinį balsą ir dažnai koncertuoja su Labučio kvartetu.

Prie Ganelino pasiekimų, perkeltų į šiuolaikinio *indie* roko skambesį, sėkmingai priartėjo trio *Sheep Got Waxed*. Džiazas skamba net Lietuvos miestų gatvėse – Kaune, prie Viešpaties Prisikėlimo bažnyčios, groja puikus žilaplaukis saksofonininkas, iš Laisvės alėjos kavinukių liejasi skambūs *fusion* ir svingo garsai, eidami Vilniaus Gedimino prospektu Šv. Stanislovo katedros link, kas žingsnis susidursime su koku nors džiaz (ar bliuzo) „renginėliu“. Palyginti su tais garsais, kokie pastaruoju metu užplūdo Lenkijos miestus, galima tik pakartoti Adomo Mickevičiaus žodžius: „Lietuvoje, ačiū Dievui, seni papročiai.“ ■

Išvertė inga TULIŠEVSKAITĖ

Apie autorių: Jaroslawas Sawicas gimė 1976 m. Liubline. Muzikos kritikas, specializacija – progresyvūs rokas, *fusion* ir *folk*, literatūros sąsajos su muzika.

Bibliografija

- Starr S. F.: *Red and Hot: The Fate of Jazz in the Soviet Union*. New York 1994.
- Karpiński K.: *Był jazz. Krzyk jazz-bandu w międzywojennej Polsce*. Kraków. 2014.
- Kowal R.: *Jazz Jamboree '76*, *Jazz Forum*. 1977, nr. 1.
- Kučinskaitė J.: *Lithuanian Jazz in Brief*, <http://www.mic.lt/en/database/jazz/history/>
- Molokojedow O.: *Jazz in Lithuania (Notes of an Observer)*, <http://www.vilnius-jazz.lt/press/396llch.php>
- Parales J.: *Ganelin's Trio Debut*, *New York Times*, 23 June, 1986.
- Skudienė R.: *Lithuanian Jazz in Retrospect 1920s-1980s*, http://www.semplice.lt/Portals/259/Lith_jazz.pdf
- Venclova T.: *Eseje*. Sejny 2001.

ROŽINIU KILIMU LYG STIKLO ŠUKĖMIS

Imu popieriaus lapą, padaliju pusiau, vienoje pusėje aprašau stiliaus požymius, spalvą, piešinį, potėpį, kitoje pusėje – siužetą, laiko ir erdvės sprendimus, vaizduotės poetiką, įtakas, simbolius... Ilgokai svarščiau, ar Teklės Ūlos Pužauskaitės kūryba – tai išpažintis, kalbėjimas apie save, apie asmeninį jaunos moters pasaulį, kupiną prieštaravimų, nuogastavimų, ar savigyna, bandant pasislėpti už savo herojės?

Kalbėti apie save dailininkė nemėgsta, linkusi santūriai patylėti, nepavyko iškvosti, ką jį vertina mene ir ko nepakenčia gyvenime. Augusi menininkų šeimoje, patarimų gaudavo profesionalių ir vertingų, tad individualus stilius galėjo formuotis ir kaip opozicija tėvų, senelių meno sampratai ir kaip originali jos interpretacija. Teklės Ūlos tapybai, piešiniams, grafikai, keramikai *ribų* klausimas neaktualus, laisva idėjų tėkmė, formų paieškos skatina išbandyti visą medijų įvairovę.

Pirmas įspūdis – komiksų, tatuiruočių, reklamos dizaino invazija į kūrybos plotus. Menotyrininkas Alfonsas Andriuškevičius, aptardamas Mikalojaus Vilučio šilkografijas, dar 9-ajame dešimtmetyje įžvelgė subkultūros įtaką kuriamiems vaizdiniais. Anuomet tai buvo netikėta įžvalga, užribio kultūra atrodė originali, tačiau pavojinga meninei raiškai. Šiandien nepatogios, dvilypės, opozicinės temos jau niekuo nestebina.

Teklės Ūlos kūryboje kiek netikėtu rakursu atskleidžia komiksams ir tatuiruotėms būdingi bruo-

žai su šmaikščios ironijos doze. Būtent su šiomis medijomis siečiau superherojės vaizdinį – moters akių spindulys ar nago smaigalys tarsi lazeris skrodžia paviršius. Ji apdovanojama trečiąja akimi kaktoje ar net keliomis akių poromis, krikščionių šventiesiems būdingais nimbais. Kartais kaip senovės Egipto deivė turi kokio nors gyvūno galvą...

Komiksų įtaką „išduoda“ ir kitas svarbus kompozicijos dėmuo – laiko samprata. Dailininkei ypač svarbi būseną *čia ir dabar*, tai, kas jaučiama būtent šią akimirką. Neretai tokiam įspūdžiui atsirasti padeda ir užrašai, kaip antai *I am woman cat because adulthood sucks*. Dailininkė pasakoja, ką ji veikia tam tikru momentu, kas ir kada ją ištiko, – tai dialogas su pačia savimi. Teklė Ūla pripažįsta, kad vaizdinių herojės kur kas drąsesnės negu ji pati. Visos moterys pavaizduotos nuogos, rožiniai jų kūnai ar siluetai nėra tobuli, bet švelniai ironiškai, net išdaviškai byloja: *norėčiau būti drąsesnė, labiau pasitikėti savimi*.

Asmeninę patirtį padeda atskleisti ne tik jos superherojė, bet ir vilkas, tigras, katė, gyvatė – šie keturi padarai, kuriuos Teklė Ūla vadina dvasios gyvūnais, tampa jos nuodėmklausiais, padeda perteikti įvairias būsenas: laisvės troškimą, pyktį, užsispyrimą, norą įgelti ar pasislėpti. Vilkas, rožinės sielos šešėlis, inspiruotas Clarissos Pinkolos Estės knygos „Bėganti su vilkais“, padėjo suvokti, kaip karštai ji trokšta vidinės laisvės, iš šio plėšrūno

bandydama pasisemti jėgos ir veržlumo. Gyvūnai padeda išreikšti liūdesį, kančią, nerimą. Dailininkės manymu, geriausias metas kūrybai, kai patiri skausmą. Vilutis irgi sako: „*Jei žmogus nelaimingas ir nepatenkintas pasauliu, kuriame yra, jis kuria sau kitą pasaulį, į kurį pasitraukia. Į paveikslą, į dainą, į eilėraštį...*“

Teklė Ūla erdvę tyrinėja tarsi remdamasi rašytojos, Nobelio premijos laureatės Olgos Tokarčiuk teiginiu, kad „*egzistuoja du pasaulio matysenos taškai – varlės perspektyva ir vaizdas iš paukščio skrydžio*“. Teklės Ūlos žiūros taškas yra žemiau akių lygio, o kartais žvelgiama net „*iš varlės perspektyvos*“, t. y. iš apačios į viršų. Pirmiausia užkliūva detalės apatinėje kompozicijos dalyje, tik vėliau akimis keliaujama į vir-

šų. Tai tekstilininkėms įprasta erdvės samprata, kai horizonto linija nesvarbi, o vaizdas audžiamas tarsi kilimas. Dailės akademijoje Pužauskaitė studijavo tekstilę, būtent čia ji rado viską, ko norėjo: piešimą, grafiką, darbą su audiniais, dizainą, kūrybiškumo pamokas ir tapybą.

Rožinis koloritas – jos vaizdinių savastis. Žvelgdama pro rožinius akinius, kaip Edit Piaf dainoje *La vie en rose*, kuria ironišką santykį su aplinka, su mažytėmis gyvenimo dramomis, kurios galiausiai ima kelti šypseną, nepaisant grafiniams vaizdams būdingo gausių ašarų motyvo.

Rožinis koloritas tarsi amortizuoja dramatinumą, padėdamas švelniai judėti duobėtu kasienybės keliu. ■

Teklė Ūla PUŽAUSKAITĖ. Skaitmeninė iliustracija. 2020

ALEKSANDRO VOZBINO VARSOS

*Mirtis – plaštakės sparnas,
nukritęs ant akių ilgam, ilgam gyvenimui.*

Henrikas Bakanas

Einu anąkart J. Basanavičiaus gatve aukštyr ir sutinku Aleksandrą, ant pečių nešantį savo jaunėlę – keliauja jiedu iš darželio, dukra tvirtai įsikibusi, abu švytintys, laimingi, vienas kitam reikalingi. Aleksandras atrodė lyg heraldinis milžinas Kristoforas, Vilniaus globėjas, ant pečių nešantis Ateinančią Dieną.

Tapytojas Aleksandras Vozbinas, Augustino Savicko mokyklos atstovas, ir gyveno, ir tapė ekspresyviai. Jis – nuo 1993 m. nepamainomas Individualistų narys, surengė daug mūsų kūrybinės grupės parodų ir pats jose dalyvavo Londone, Maskvoje, Kijeve, Jungtiniuose Arabų Emyratuose... Visuomeniškas, gera linkintis kolegoms, puikiai išmanė

Vilniaus miesto, savo tautos ir pasaulio istoriją, buvo apsiskaitęs, išsilavinęs. Tikras malonumas su juo bendrauti, keliauti, dalytis mintimis.

Esame kartu tapę pleneruose. Prisimenu jį Pervalkoje – Aleksandras įsikūrė pavėsinėje, kieme, jam reikėjo erdvės, vėjo, marių bangavimo, šermukšnių raudonio. Ilgai stovėdamas po šermukšniu, atidžiai studijavo uogų formą. Jo paveiksluose – ryto saulė spindintis marių vanduo, baltos gulbės, vandens lelijos, geltonos pienės. Natiurmortas su šermukšnio uogomis dega, tvieskia raudoniu. Aleksandras beveik nenaudojo pilkų atspalvių. Jo paveiksluose – spalvų šventė, daugelis nutapyti kadmio, kraplako varšomis, derinant ultramariną, smaragdą, prūsų mėlyną. Jo

Aleksandras VOZBINAS. Pagonių mergelių išlaisvinimas. 2012. Drobė, aliejus; 110 x 100

Aleksandras VOZBINAS
Ambrazūra. 2016
 Drobė, aliejus; 110 x 100

Aleksandras VOZBINAS
Kasdienės istorijos. 2014
 Drobė, aliejus; 130 x 100

mėgstamiausios – žalia, mėlyna, šaltai oranžinė, ugninė, laužo, žarijų spalvos. Kobaltų skambesys, duslus *caput mortuum* kontrpunktas... Iš drobių sklinda karštis, nerimas. Pastoziniai potėpiai ekspresyvūs, viskas juda – medžiai, debesy, vanduo... Aleksandras tapė ne vien teptuku, bet ir peiliu, ranka, delnu, lenta. Tai tapyba, deganti spalvomis, žaižaruojanti faktūromis, pulsuojanči gyvybine menininko energija.

Būdamas geras organizatorius, Aleksandras nuo 1998 m. surengė keliolika plenerų, mokslinių konferencijų, skirtų pasaulinio garso tapytojui litvakui Chaimui Soutine'ui. XX a. pradžioje Vilniuje trejus metus studijavęs tapybą, būtent čia jis galutinai apsisprendė tapti dailininku.

2001 m. Vozbinas surengė įsimintiną grupinę parodą Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centre, Okupacijų ir laisvės kovų muziejuje, įkurtame buvusiuose KGB rūmuose. Paveikslus eksponavome KGB vidaus kalėjime – karceryje, egzekucijų kameroje, kur sušaudydavo politinius kalinius. Sienos ten aptaškytos krauju, grindyse išbetonuotas griovys nutekėti kraujui. Karceryje eksponavome Valentino Antanavičiaus paveikslą su Stalinu, tardymo kameroje – Aleksandro nutapytą dramatišką Vilniaus motyvą. Aš rodžiau savo drobę „Nukryžiuotas miestas“, skirtą politiniam kaliniui iš Kėdainių Leonui Batūrai, kuris čia sušaudytas 1946 m. Paveikslai labai sustiprino emocinį tos represijų ir mirties zonos suvokimą. Šia paroda, kurią

Aleksandras VOZBINAS. Kūnas iš 3 projekcijų. 2009. Drobė, aliejus; 60 x 60

Aleksandras rengė labai atsakingai ir pareigingai, pagerbėme KGB rūsiuose kalėjusius, nužudytus kovotojus už Lietuvos laisvę.

...Sunku patikėti, kad artėjant šiam pavasariui, Aleksandras Vozbinas nužengė Amžinybėn. Lietuvos kultūrą jis praturtino galinga savo kūryba, paveikslai saugomi muziejuose, meno kolekcininkų rinkiniuose. Aistringos drobės, degančios spalvų varšomis, padeda lengviau ištvirti kasdienybę, sušildo sielas, kad taptume geresni, jautresni vieni kitiems... ■

Užrašė Ona STASIULEVIČIŪTĖ

PAINIŲ ISTORIJŲ TRIPTIKAS

Roma–San Marinas–Varšuva–Vilnius, arba *Hommage Franco Bartoni’ui*

Elektroniniu paštu gaunu tokį klausimą: „*Labas, čia yra du Stasio darbai. Poz. 29 ir 30. Ar jie iš tikrųjų tokie didžiuliai, ar įsivėlė klaida? Martynas.*“ Pateikta nuoroda į aukciono *Desa Unicum* katalogą.

Atsidarau to aukciono internetinį puslapį: „Šiuolaikinis menas. Darbai ant popieriaus“. Aukcionas įvyks 2020 m. lapkričio 17 d.

Numeris 29: „Be pavadinimo“. Pastelė / popierius, užklijuotas ant drobės. 248 x 151. 1995 m. lapkričio 6 d. Ostiense. Darbas iš galerijos *Spicchi dell Est*. Roma. Privati kolekcija.

Numeris 30: „Progetto muzika“. 1995 m. lapkričio 14 d. Ostiense. Kūrinys iš galerijos *Spicchi dell Est*. Roma. Privati kolekcija.

Parašau keletą laiškų. Į Martyno klausimą atsakau, kad iš tikrųjų tai mano didelio formato darbai, sukurti Romoje. Aukcionui *Desa* patikslinu, kad paveikslas „Be pavadinimo“ turi pavadinimą „Pianistas“, o šio kūrinio technika – ne vien pastelė, bet ir tempera. Trečias laiškas – menu besidomintiems skaitytojams papasakosiu šių kūrinių atsiradimo istoriją, kuri kol kas mažai kam žinoma.

1990 m. mano dirbtuvėje apsilankė italai Stefania ir Dario Piga, galerijos *Spicchi dell’Est* savininkai. Susidomėję naujais darbais, pasiūlė nuolatinį ben-

dradarbiavimą ir parodą Romoje.

Galerijoje *Spicchi dell’Est* (lietuviškai būtų „Truputis Rytų“) mano parodos atidarymas įvyko 1991 m. Apsilankė Romos kultūrinis elitas, net kino režisierius Franco Zeffirelli’s, aktorė Claudia Cardinale ir kt. Įžangą katalogui parašė garsus meno istorikas Vittorio Sgarbi’s, kurio tekstas man pasirodė įdomus, prasmingas, netikėtas.

Grįžęs iš Romos, užsakiau to teksto vertimą net į dvidešimt kalbų. Kodėl? Buvau pakviestas į *Reszel* pilies plenerą – nutariau ten imtis aliejinės tapybos. Ieškant naujo saviraiškos būdo, į galvą dingtelėjo mintis paveikslą praturtinti tekstu. Taigi fone tapiau Vittorio Sgarbi’o tekstą, siedamas jį su vaizdiniu – tas motyvas, aišku, dominuoja. Sukūriau dvidešimt paveikslų su dvidešimčia skirtingų reginių, dvidešimčia skirtingų kalbų. Sakyčiau, koncepcija tokia: jei lankytojas tą kalbą moka, galės foną perskaityti, jei nemoka, žiūrės kaip į ornamentą.

Galerija *Spicchi dell’Est*, sužinojusi apie šį ciklą, kitais – 1992 – metais surengė parodą „Žmogus žmogui vilkas“. Tai buvo gigantiškas, iki šiol įspūdingiausias mano parodos atidarymas. Jį filmavo ir transliavo Italijos televizija. Susirinko daug žmonių, kalbą sakė politikas Andreotti’s...

Parodoje apsilankęs kažkoks amerikietis susidomėjo mano paveikslu „Klouno mirtis“, tą drobę nupirko ir... padovanojo Vatikano muziejui. Išgirdęs tą naujie-

ną net aiktelėjau – Vatikane atsidūrė paveikslas, metaforiškai įamžinantis žmonių kančias sovietmečiu. Kas ten pavaizduota? Ant žemės guli klounas, jam į pečius įsmigęs pjautuvas, į galvą trenkia kūjis, o raudoname fone – Vittorio Sgarbi'o tekstas rusų kalba.

Manau, „Klouno mirtis“ būtų tikusi ir MO muziejaus parodai „Kodėl taip sunku mylėti?“

Kitąkart į Romą nuvykau 1995 m. – buvau pakviestas į šiuolaikinės muzikos festivalį, bet ne šiaip klausytis muzikos, o kurti vizijas, sukeliamas garsų. Šalia, kitoje salėje, įkūriau savo laikinąją dirbtuvę. Apsilankiau dailės reikmenų parduotuvėje. Niekad gyvenime nebuvau matęs tokios aibės dažų, pastelių, popieriaus ir kitko... Atrodė, jei galėčiau, niekad iš ten neišeičiau.

Rinkausi didelio formato įvairių spalvų popierių, pastelines kreideles ir fiksažą, žinoma, itališką.

Per koncertus piešiau eskizus, po to perkeldavau į didelį formatą.

Nuotykis? Taip. Kompoziciją „Pianistas“ piešiau juodam fone. Pastelinis kūrinys, galima sakyti, pavyko, beliko fiksuoti. Tą dariau drebančia širdimi, nes kartais fiksažas viską užtamsina. Purškiu, purškiu, laukiu, kol chemija išgaruos, po to žiūriu – paveikslas beveik neliko, nieko nematyti. Še tau ir itališkas fiksažas! Ką daryti? Bandysiu gelbėti tą kūrinį. Nusiperku baltos temperos, ją praskiedęs šviesinu foną. Gerai. Galėtų būti.

Per tą festivalį sukūriau apie dešimt didelių darbų, juos išeksponavau ant plytinės sienos, susirinko būrelis mano gerbėjų, įvyko tos parodos neplanuotas, netikėtas, niekur nepažymėtas atidarymas.

Vėliau galerijos savininkė Stefania Piga mane pradžugino naujiena, kad visą ciklą įsigijo italų kolekcionierius Franco Bartoni's. Pasirodo, jis yra didžiulis mano kūrybos gerbėjas.

Kartą galerijoje netikėtai susitikau Bartonį, jis pasidalijo ateities planais – San Marine nori įkurti mano muziejų. Ant eskizinio popieriaus užrašė *Casa di Stasys* ir pasiūlė, kad pats sukomponuočiau lentelę prie įėjimo.

Netrukus atsiuntė kvietimą atvykti į San Mariną.

Malonus įspūdis. Pirmas aukštas – jau kaip ir mano muziejus: pastelinės kaukės, aliejiniai paveikslai ir muzikinis ciklas, sukurtas Romoje. Jausmas ypatingas, kad mažoje Europos valstybėje, naujame privačiame pastate atsiras man skirtas muziejus...

Franco aprodė visus sukauptus turtus – antrame aukšte italų, trečiame tarptautinis menas. Bartoni's dažnai dalyvaudavo Sotheby'o ir Christie's aukcionuose. Varčiau aplink išdėliotus jų katalogus.

Mane kolekcionierius priėmė kaip karalių, vedžiojo po San Mariną, kasdien rengė iškilmingus pietus. Pastebėjau, kad Franco valgo tik vos vos. Paklausiau, kodėl? Jis man papasakojo savo istoriją – kadaise, būdamas JAV, susižavėjo kraštutiniu vegetarizmu, kuris jam, pasirodo, netiko. Laikui bėgant, sveikata pradėjo šlubuoti. Tikėjosi, kad šiuolaikinė medicina padės. Deja...

Su Bartoni'u dar susitikau 1999 m., kai Romos galerijoje piešiau pastele ant sienų. Piešimo procesą fotografavo Stefano Tordiglione, po mėnesio buvo surengtas pastelinės linijos plovimo performansas. Tas nespaltotas nuotraukas metų gale galerija eksponavo per vyno šventę *Castello di Ama*, o aš atlikau performansą, alegoriškai pasakojantį apie vyno gamybą...

Romoje turėjau laimės viešėti *via Po* – Lozoraičių viloje, apsistojau tos vilos kieme esančiame svečių namelyje.

Kai grįžau iš Italijos, tą 1999 m. rudenį laukė nemaloni staigmena – į mano dirbtuvę, esančią netoli Varšuvos, kažkas įsilaužė, matyt, neradę, ko tikėjosi, plėšikai ją tiesiog padegė. Paveikslų neėmė.

Kai Vilniuje buvo *Art* serijoje leidžiamas mano albumas, ten įdėtos kelios Arūno Baltėno nuotraukos, įamžinusios apdegusias sienas, piešinių, paveikslų likučius. Jei atsiversite tą albumą, nemanykite, kad ten teatras – ne, tai žiaurus ugnies šokis.

Stefania Piga, man atrodo, nebuvo patenkinta, kad palaikau ryšius su Franco, jos kolekcionierium, bet vis tiek dar surengė mano grafikos parodą Romoje per *Stasio dienų* festivalį, inicijuotą Lenkų kultūros instituto, kuriam tada vadovavo poetas Jarosławas Mikołajewskis. *Museo Explora* buvo rodomas „Ilga-

nosijų“ ciklas, galerijoje *Spicchi dell'East* – grafika, Kultūros institute įvyko susitikimas su italų publika... Daugiau Pigos nebesutikau. Bet, metams bėgant, susipažinau su daugybe italų, ilgus metus mus siejo draugystė, atsidėkodamas kūriau ekslibrisus – *Exlibris Ravaglia*, *Exlibris Moretti*, *Exlibris-Vignolo*... Ypač artimas ryšys užsimezgė su italų ambasadorium Varšuvoje Luca Daniele'u Biolato, jis kviesdavo į nacionalines šventes, į priėmimus ambasadoje, rengdavo privačius pietus.

Kartą atvyko Vittorio Sgarbi's su dviem galeristais, su savo motina ir sužadėtine. Tada aš dar turėjau ilgus plaukus, Sgarbi'o mama paglostė juos ir pasakė: „*Jūs man kaip sūnus*.“ Tie meno ekspertai, pasirodo, atvyko su tikslu: ambasadoje ėjo iš kambario į kambarį, aprašydami ten esančių kilimų, baldų, paveikslų amžių, stilių, nustatydami jų vertę. Buvo gan linksma stebėti, kaip išdidūs italai gulasi ant grindų ir iš apačios tyrinėja antikvarinio stalo ypatumus, komentuodami juos tarpusavyje. Aš tą stebėjau ir fotografavau kaip performansą...

Kai sužinojau, kad Bartoni's visai silpnas, kreipiausi į meno istoriką Józefą Grabską, gal vertėtų pasirūpinti kolekcijos likimu. Józefas nuvyko apžiūrėti, kalbėjosi su kolekcininku, abu svarstė, ką daryti.

Jam grįžus, po dviejų savaitių gavome žinią, kad Franco Bartoni's mirė. Tai įvyko 2005-aisiais.

Kartą paskambino Franco brolis, klausė, kaip elgtis su kūriniiais. Atsakiau, kad man nelengva ką nors patarti, juk jūs esate paveldėtojas.

Taigi paveikslus vėl perėmė *Spicchi dell'Est* galerija, 2007 m. Romoje surengė to rinkinio parodą bibliotekos *San Angelica* galerijoje. Dalyvavau atidaryme, žavėjausi bibliotekos architektūra, senomis knygomis. Sutikau pažįstamą kolekcionierę Marią Dieną, parodžiau savo dienoraščių knygą *Casa di Stasys* (leidykla PIW) – pavadinimas skirtas Bartoni'o atminimui, tarp kitko, knygoje gausu fotografijų, įdėta ir Franco, apžiūrinėjančio minėtą muzikinį ciklą, nuotrauka.

Parodoje eksponuotos pastelinės kaukės tamsiame fone atrodė tarsi paveikslai. Didieji darbai, užklijuoti

ant drobės, iš tolo priminė tapybą.

Stefania Piga ilgainiui pakeitė galerijos adresą ir pavadinimą, „Trupučio Rytų“ nebeliko, dabar tai *Café Europa*. Mūsų bendradarbiavimas nutrūko. Liko katalogai, nuotraukos, prisiminimai, kad kažkas buvo, vyko, pranyko...

Dabar einu į *Desa Unicum* apžiūrėti darbų, sukurtų prieš 25 metus. Pastelės išsilaikiusios gerai, spalvos tokios pačios. Galerijoje visi vaikšto su kaukėmis, aš irgi. Sunku atpažinti, kas yra kas.

Šalia parkas, ruduo, takus nukloję geltoni lapai. Pats pietų metas. Užėinu į redakcijos *Czytelnik* kavinę netoliese, rašytojų, aktorių pamėgtą susitikimų vietą. Dabar čia visiškai tuščia. Ant stalų kėdės kojomis į viršų. Užsisakau pietus išsinešimui, teks laukti dešimt minučių, bet laiko veltui neleidžiu, lentynose – garsaus rašytojo Kapuscinski'o knygos...

Pustuštėmis gatvėmis grįžtu į laikinąją (vėl!) dirbtuvę.

Netrukus po aukciono sužinojau, kad keletą didžiųjų mano darbų įsigijo... lietuviai. Kaip pasakoje, kurią būtų galima tuo ir baigti. Svargsčiau, ar čia jau visas pasakojimas? Taigi ne.

Kompiuterinė sistema informuoja, kur ir kokiame išpardavime pasirodo mano darbai. Gaunu pranešimą, kad artėjančiame *Desa* aukcione šiemet sausio 19 d. vėl bus parduodamas vienas darbas juodam fone lyg ašarų gotika – „Dybbuk“. *Teatro Olimpico*. Roma. 1995.

Vasario 16 d. pėstute einu į *Desa*, kur vyksta kelios parodos, pristatomi ir darbai ant popieriaus, vyrauja klasikai – gyvi ir mirę. Juodasis mano paveikslas kabo ant juodos sienos. Sunku patikėti, bet jis – tarsi pesimizmo ir nevilties kvintesencija. Atspindi dabartines nuotaikas.

Belipantį laiptais mane užkalbina vienas galerijos darbuotojas: Ach, labas. Jus vos pažinau, su kaukėmis visi panašūs. Klausia, ar galėčiau užrašyti dedikaciją tam pirkėjui lietuviui. Sakau, mielai. Teiraujuosi, ar žinote, kad Lietuvoje šiandien šventė – Nepriklausomybės diena? Savaip simboliška, – šyptelį jis ir atverčia užrašų knygelę. *Desa* išleido firminę, baltu virše-

liu. Užrašykite čia, – rodo, – Martynui, nupirkusiam jūsų kūrinius. Nepažįstamam pirkėjui padėkoju, kad jo pastangomis mano ciklas pasieks Lietuvą. Kas žino, gal nukeliaus į Vilnių. Ypač kai šalia šitokia įdomiai paini istorija.

Neatsitiktinis sutapimas, arba Nykštukas, Doré ir MO

Savaip simboliška, kad mano darbai, eksponuoti Vilniaus MO muziejuje, sugrįžo irgi vasario 16-ąją. O kitą dieną antikvariniame knygyne šalia Lietuvos ambasados aptikau didelę seną knygą su Charles'io Perrault pasakomis, iliustruotomis Doré.

Klausimas, koks ryšys tarp tų dviejų dalykų?

Atsakymas bus ilgas ir detalus.

Peteris Greenaway'us ir Saskia Boddeke kuravo MO muziejaus parodą „Kodėl taip sunku mylėti?“, į kurią atrinko net vienuolika mano tapybos darbų, tarp jų vieną pastelę „Pasaka iš Paryžiaus“, sukurtą 1991 m.

Kokia ta pasaka? Prieš trisdešimt metų Paryžiaus knygų mugės organizatoriai pakvietė keletą menininkų ir kiekvienam pasiūlė konkrečią pasaką, kad sukurtų po vieną iliustraciją. Man teko Perrault „Nykštukas“. Galima sakyti, siaubo pasaka, kurios kulminacijoje milžinas žmogėdra planuoja suvalgyti atklydusius vaikus – septynis vargšus broliukus, bet per klaidą naktį nužudo septynias savo dukrytes. Iš pirmo žvilgsnio scena baisi, bet pavyko ją pavaizduoti be kraujo praliejimo. Vizija tokia – milžinas, nutvėręs rankomis lovą, kurioje ramiai miega vaikai, bando nutraukti nuo jų antklodę, plėšriai įsikandęs dantimis.

Paryžiuje šis kūrinys buvo eksponuojamas per Knygų mugę, reprodukuojamas žurnaluose, plakatuose, atvirukuose...

Kai antikvariato vitrinoje pamačiau tą Perrault knygą, pajutau, kad ji manęs laukia. Bevartydamas iškart pataikiau į puslapius su pasaka „Nykštukas“ (*Petit pousset*). Ką matau? Doré iliustracija visiškai tokia pati, kaip tą sceną aprašė Perrault: vaikai miega ramūs, mėtosi nuograužos – sočios vakarienės

likučiai, milžino rankoje blykčioja didžiulis peilis... Grėsminga scena. Atlikimas detalus, preciziškas.

Knygos popierius puikus, iliustracijos atspausdintos ant dar geresnio, storesnio. Viršeliai vos laikosi, bet knygos būklė vis tiek gera.

Tituliniame puslapyje užrašyta: *Les Contes de PERRAULT*. Po kairei – nespaltvota graviūra. Ten senelė, skaitanti knygą, aplink septyni jos besiklausantys vaikai su žaislais. Piešinys preciziškas, detalus, graviūros apačioje parašas Gustave Doré. Vartau knygą pagarbiai ir su džiaugsmu. Štai įklijuota „Raudonkepuraitės“ iliustracija. Lovoje realistiškai nupieštas vilko snukis ir letenos, senelė su naktiniais marškiniais, šalia daili mergaitė, tarytum nieko nebijanti... Kėdė apversta, vilkas ropščiasi į lovą, senelės akiniai krinta žemėn, iš dėžutės byra kažkas, lyg taboka. Klasikinė iliustracija, nekelianti ypatingų pastabų. Pirmame plane – vilko uodega, Raudonkepuraitė kalbina savo persekiotoją, veidelis ramus, rankoje indas su vaisėmis senelei.

Bet man labiausiai rūpi „Nykštukas“. Štai milžinas su vyno taure rankoje, mėtosi paukščių kaulai, šakutė, ant sienos kabo skrybėlė, prie žmogėdros palinkusi vargšė žmona, ranką padėjusi jam ant pečių, žiūri į išsprogusias akis, ko gero, maldauja, kad neskriaustų vaikų... Smulkus turbūt graviūros atlikėjo parašas *Pannemaker*.

Šuo nuleidęs galvą, liesas pašiurpęs katinas, prie židinio vyras ir žmona sunerimę kalbasi, kad neturi kuo valgydinti vaikų, reikėtų nuvesti juos į mišką ir ten palikti. Vienas, pasislėpęs po kėde, išgirsta siaubingą tėvų planą...

Kai jiedu į miško tankmę veda septynis savo sūnelius, tas, kuris, visų manymu, kvailutis, barsto pasakui save akmenėlius, kad iš miško glūdumos galėtų rasti kelią namo... Parašas Doré, kitame kampe – François Pierdon.

Kompozicijos centre – septynios mažos vaikų figūrėlės, šviesa išryškina sutrikusius jų veidus, aplink tamsus baugus miškas, vaikai dairosi į visas puses, šaukia, verkia, tėvų nematyti, negirdėti. Nykštukas sėdi, nuleidęs galvą, tik jis žino visą tiesą... Parašas François Pierdon.

Galima būtų eiti tolyn iki paskutinės, 39-os graviūros, detaliai aprašant, kas pavaizduota. Iliustracijos realistiškos. Ar pasaka irgi realistiška? Žinoma, ne, pasaka, galima sakyti, absoliutus SIURREALIZMAS. Tai, kas neįmanoma tikrovėje, pasakoje įvyksta. Dorė – talentingas iliustratorius, jo piešinius graviravo įvairūs pagalbininkai. Bet aš savęs niekaip negalėčiau vadinti iliustratorium, nes visada vengiu tiesioginio, pažodinio scenų perteikimo. Stengiuosi sukurti viziją, kokios pasakoje nėra. Noriu skaitytojus nustebinti nauju reginiu, kokį galiu įsivaizduoti tik aš.

Štai komiškas pavyzdys, kai bandžiau pasielgti kitaip. Kadaise viena Kauno leidykla užsakė iliustracijas „Laumių pasakoms“. Mane suintrigavo viena scena – už stalo sėdi laumės, ant stalo atsitūpęs bernas atlieka gamtinius reikalus, o jos užkandžiauja. Pagalvojau, jei jau taip parašyta, tai aš taip ir nupiešiu. Nupiešiau. Parodžiau tą iliustraciją sūnui Ignacui, jis iškart pasakė: „Čia *ne tu*.“

Supratau. Paklausiau patarimo. Tą piešinį atidėjau į šoną.

Išvada pačiam sau: parodomasis iliustravimas – ne mano kelias. Taigi jau daug metų kuriu metaforiškus įvaizdžius.

Edukacinės pastabos ne tik MO muziejui

Kai buvo rengiama paroda „Kodėl taip sunku mylėti?“, MO muziejus susirašinėjo su manimi keletą mėnesių. Kuratoriai Peteris Greenaway'us ir Saskia Boddeke atrinko nemažai mano kūrinių, teko panaršyti po archyvus, keletą paveikslų radau savo rinkiniuose, kitus – privačiose kolekcijose. Pagaliau suderinome laiką – atvyksta iš Vilniaus MO atstovai tų darbų paimti. Mano dirbtuvės adresas sunkiai nusakomas, todėl pasiūliau, kad sustotų gatvėje (*Skaryszewska 12*), prie bažnyčios, kai tik parašys žinutę, po kelių minučių atsirasiu.

Taigi einu, matau atidarytas paprasto automobilio dureles, ant šaligatvio pabirusios paveikslų pakavimo juostos, plėvelės... Išlipa dvi merginos, klausiu, ar su šia mašina ketinate vežti mano paveikslus, ar tilps, juk

drobės nemažos – 120 x 150 cm. Sako, bandysime. Ir ėmė triūsti. Kuo toliau, tuo labiau joms nesisekė. Net prisiminiau nešvankų anekdotą: dvi merginos baigia žemės ūkio akademiją, diplominiam darbui gauna užduotį nuvesti karvę pas bulių. Nuvedė. Grįžta pavargusios, purvinos, susivėlusios. Dėstytojas klausia, kas atsitiko, kodėl taip ilgai užtruko? Studentės atsakė: „Labai sunku karvę paguldyti ant nugaros.“

Čia vaizdas panašus: apvyniojusios drobes plėvelė, bando kaip nors jas įgrūsti į automobilį. Netelpa, sakau, gal pabandykim įstrižai. Šiaip taip sudėjome, palinkėjau gero kelio, nors apėmė nerimas dėl tokios avantiūros.

Atvykęs į Vilnių, MO muziejaus vadovams pasakiau, kad jaunimą reikia mokyti profesionalumo. Paprašiau, kad bent jau grąžintų kūrinius PROFESIONALIAI.

Vasario 16-ąją (kaip simboliška!) jie grąžinami po parodos. Skambina vairuotojas. Jau atvažiovo. Einu prie savo laikinos dirbtuvės vartų. Matau, kad pro arkos skliautus neįvažiuos, klausiu, kodėl automobilis toks aukštas, sako – viršuje šaldytuvai. Aha, skirtas vežioti mėsai ir daržovėms.

Na, ką gi. Išėmėm paveikslus ir nešam per sniegą gal šimtą metrų iki dirbtuvės durų. Trys pakuotės, jose drobės, pastelės, katalogas ir suvenyrai. Pasirašau, jaunas vairuotojas išvyksta.

Profesionalu? Ne visai. Muziejaus atstovas ir priimdamas, ir grąžindamas turi apžiūrėti kiekvieną kūrinių, aprašyti jo būklę, kad vėliau nekiltų jokių nesusipratimų. Darbas atliktas, kai abi pusės pasirašo priėmimo-perdavimo aktą.

2019 m. į Japoniją keliavo 770 mano kūrinių, teko dalyvauti kiekviename jų gabenimo etape. Taigi išėjau neblogą mokyklą, dabar galiu būti reiklus ir draugiškai patarti, kaip viskas daroma.

Atidarau dėžutę – joje knyga „Lietuvių dailininkų piešiniai“. Pavartęs matau – netobula. Galėčiau rėžti įvairias pastabas, bet čia jau kita istorija... Šįkart norėjau paaiškinti, ką reiškia profesionalus kūrinių pasiskolinimas ir transportavimas. Juk ir velnias, kaip sakoma, tūno smulkmenose... ■

ŠIUOLAIKINIO ŠVENTOJO PORTRETAS

Reminiscencijos seriale „Jaunasis popiežius“ temomis

*Aiškinimas turi pasitraukti,
jo vietą privalo užimti tik aprašymas.*

Ludwig Wittgenstein

Tai, ką rašysiu, nėra Paolo Sorrentino seriale „Jaunasis popiežius“ recenzija. (Žiūrovai jau galėjo susipažinti ir su „Naujuoju popiežiumi“, tačiau mano tikslams labiau tinka „Jaunasis“.) Žvelgiu į šį serialą kaip į veidrodį, atspindintį mūsų laikus. O kadangi filme tvirtinama, kad titulinis veikėjas yra šventasis, bandysiu nusakyti, kaip mūsų laikais įsivaizduojamas šventumas. Samprata šiuo atveju nėra kanoninė. Aptarsiu ore tvyrančią šventumo viziją, bene geriausiai išreiškiamą menininkų. Taigi čia parodomas šventumo vaizdinys, žvelgiu į jį labai rimtai – ne paslaptis, kad būtent menininkai pirmieji pajunta laiko dvasią. Tad pabandysiu perteikti jos virpesį. Juk šventumo vizija išreiškia pačią esmę.

Galima pamanyti, kad prasilenkiu su aktualijomis, nes šis italų serialas Lietuvoje buvo rodomas prieš porą metų. Tačiau man rūpi ne aktualumas ir ne aiškinimas, kas filme gerai, o kas blogai (beje, nesunku jį susirasti filmotekose, kaip bibliotekoje susirandame knygas). Per tuos porą metų pasaulio nuotaikos nepasikeitė taip radikaliai, kad Paolo Sorrentino vizija būtų pasenusi. Be to, mano studija ne istorinė, o loginė, nes analizuosiu modelį. Modeliai yra belaikiai kaip ir portretai. Gerą portretą, nupieš-

tą bet kuriame amžiuje, vertiname tarsi „amžinybės požiūriu“. Taigi mano tikslas – aprašyti portreto bruožus. Tačiau prieš tai apsvarstykime prielaidas, padėsiančias geriau jį suvokti.

Istorijos štrichai

Paprastai manoma, esą dievoieška susijusi su dviem asmenimis – tai ieškomasis (Dievas) ir ieškantysis – žmogus. Tačiau tarp jų išnyra ir trečias – kunigas! Klausimas, ar šiuolaikiniai kunigai yra tiesioginiai Jėzaus sekėjai, atrodo įdomus, prasmingas, bet atsakymai į jį, ko gero, bus įvairūs. Šiaip ar taip, sunku būtų paneigti, kad Bažnyčia – tai institucija, kurios neįmanoma apeiti. Taigi dievoieška, ypač tada, kai tampa religinio tikėjimo praktika, apima ne tik žmogų ir Dievą, bet ir jų tarpininką – kunigą. Maždaug tokią tikrovės sąrangą patiria žmogus, lankantis bažnyčią ir priimantis sakramentus. Dievas, bendruomenė, kunigas – ši trijulė atrodo savaime suprantama ir natūrali.

Tačiau neapsirikime. Geriau įsižiūrėję, pamatysime, kad aplink altorių šmėžuoja dar vienas baltas pavidalas – tai zakristijonas. Jis kukliai rūpinasi

Mišių indais ir drabužiais, altoriaus užtiesalu, žvakėmis, nuolat vaikšto tarp altoriaus ir mįslingo, viliojančio kambarėlio, vadinamo zakristija, į kurią parapijiečiai užsuka tvarkyti žemiškų reikalų. Kunigas prie altoriaus laikomas dieviškosios tikrovės dalininku ir tarpininku, bet zakristijonas į jį žvelgia buitiškai – žino, kada klebonas pyksta, kada kur nors važiuos, ko pageidauja, už ką nuo jo gaus barti, kokį konjaką jis mėgsta, ir daug kitų dalykų, apie kuriuos žmonės, matantys į dangų iškeltas kunigo rankas, nė nenutuokia. Zakristijonas žino, kaip religinė tikrovė „stovi“ ant žemės, jis žino, koks žmogus yra klebonas. Toks žinojimas kartais galbūt yra sunkiai pakeliamas. Todėl literatūroje zakristijonas neretai vaizduojamas kaip komiškas personažas arba asmuo, mėgstantis išgerti. Neprilygstamas tokio aprašymo pavyzdys – Charleso Dickenso knygos „Pomirtiniai Pikviko klubo užrašai“ skyrius, pavadintas „Pasakojimu apie vaiduoklius, kurie pagrobė zakristijoną“.¹ Toks humoras nepaprastai subtilus, nes būtent zakristijono pastangomis religija nuo žemės sklandžiai pakylėjama iki dangaus. Kunigas, laikantis Mišias, dalyvauja dieviškojoje tikrovėje, mes, pakėlę akis, – irgi. O zakristijonas rūpinasi žeme ir mumis visais. Jis viską *mato*. Jis viską žino.

Kodėl apie tai rašau? Todėl, kad krikščionybės istorijoje italų tauta yra lyg Katalikų bažnyčios „zakristijonas“. Ji daug *matė*. Ji daug žino. Jos žvilgsnis be iliuzijų. Tačiau šitaip žvelgiant ir atpažįstamas tikrasis šventumas! Pabandyčiau brūkštelėti kelis „zakristijoniškus“ štrichus, kurie taps fonu šventojo portretui.

Ar atsitiktinumas, kad būtent italų tauta ir kultūra subrandino tokį politinės minties genijų kaip Nicolo Machiavelli's? Pasidomėkime jo įžvalgomis. Kaip Machiavelli's įsivaizdavo krikščionių religijos santykį su valdžia? Klausiu, koks šio santykio *modelis*, t. y. bandau įžvelgti jo logiką.

O logikos *nėra*. Imant grynas sąvokas, krikščionių religija neturi *jokio santykio* su valdžia. Mato evangelijoje skaitome: „*O jūs nesivadinkite „rabi“, nes turite vienintelį Mokytoją, o jūs visi esate broliai. Ir nė vieno*

iš savųjų nevadinkite tėvu, nes turite vienintelį Tėvą danguje. Taip pat nesivadinkite mokytojais, nes jūsų vienintelis Mokytojas yra Kristus. Kas iš jūsų didėnis, tebūnie jums tarnas. Nes kas save aukština, bus pažemintas, o kas save žemina, bus išaukštintas“ (Mt 23, 8–12).² Morkus rašo: „*Kas norėtų tapti didžiausias iš jūsų, tebus jūsų tarnas, ir kas panorėtų būti pirmas tarp jūsų, tebus visų vergas. Juk ir Žmogaus Sūnus atėjo, ne kad jam tarnautų, bet pats tarnauti ir savo gyvybės atiduoti kaip išpirkos už daugelį“* (Mk 10, 42–45).³

Tai reiškia, kad žmonės vienas kito atžvilgiu yra lygūs ir laisvi, susaistyti vieninteliu – artimo meilės („gerumo“) – saitų. Sakytume, „krikščioniškos valdžios“ išvis neturėtų būti, nes norintis valdyti turėtų ne kopti, o leisti, ne pavergti, o leisti pavergiamas. Šiuolaikiškai tariant, krikščionybė dekonstruoja valdžią, o „krikščioniška valdžia“ yra savi-de-konstruktyvi. Ji turėtų nuolat judėti, bet ne kildama „aukštyn“, o leisdamasi gilyn. Toks atsigręžimas į evangeliją kaip į pirminį vidinio gyvenimo orientyrą suteikia įdomių įžvalgų. Pavyzdžiui, istoriškai susiformavęs pasakymas „tarnauti Bažnyčiai“ yra ne visai tikslus, nes tarnauti turėtų *pati Bažnyčia*. Antra, evangelija paaiškina, kokie turėtų būti žmonių tarpusavio santykiai. Prancūzų revoliucijos šūkis „Laisvė, lygybė, brolybė“ (kalbu apie siekį, o ne apie jo įgyvendinimą) paremtas krikščionybės nusakytu žmogaus orumu, kurio niekam nevalia pažeisti. Trečia – nesunku įžvelgti, kad būtent evangelija yra liberalizmo, net anarchizmo (radikaliai ją interpretavus) pamatas. Paulio Feyerabendo, tyrusio Galilėjaus bylą, šaknys glūdi krikščionybėje. Nors nežinau, kokie buvo jo, aprašiusio „*tiesos tironija*“, dvasiniai reikalai, spėju, kad patekęs į dangų, išgirdo: „Sveikas gyvas, Pauli.“ Kalbant rimtai, krikščionybė pernelyg dažnai tapatinama su *status quo*, t. y. paklusnumu valdžiai. Jėzaus žodžiai byloja priešingai – žmonės turėtų sieti „laisvės, lygybės, brolybės“ dinamika, nesant – idealiu atveju – *jokios valdžios*. Reikia paklusti vieninteliam Mokytojui – Dievui.

Ką apie tai sako Machiavelli's? Knygoje „Valdovas“ aptaria, kaip įgyti ir išlaikyti valdžią. Turėdamas

omenyje konkrečias savo laikmečio politines jėgas, visą laiką pabrėžia vieną dalyką – tai prievarta. Valdžia neišvengia prievartos, o ši esanti konstruktyvi – visada ką nors primeta kitiems. Machiavelli'o genialumas, manau, pasireiškė tuo, kad savo meto politinių jėgų kovą jis aprašė kaip šachmatų partiją, – pamatė modelį, išvelgė logiką ir politinės tikrovės dėsnius, kuriuos žmoniškai paaiškino. Tas paaiškinimas dažnai vadinamas cinizmu. Tačiau jis nebuvo cinikas, tiesiog bandė, remdamasis protu, paprastai *paaiškinti, kaip yra*. Tai daro jį „filosofu“. Machiavelli's buvo ne tik protingas, bet širdies gilumoje ir padorus žmogus. Kalbėdamas apie prievartą, kuri visuomet yra (o ypač tada buvo) susijusi su žiaurumu, rašo, kad valdžios išlaikymas „*priklauso nuo to, kaip panaudotas žiaurumas – gerai ar blogai. Gerai panaudotas žiaurumas (jei blogi galima pavadinti geru)...*“⁴ Dėmesio centre turėtų atsidurti frazė – „*jei blogi galima pavadinti geru*“. Apie ką čia kalbama? Apie tai, kad valdžia iškraipo žodį „geras“. Visi žinome, ką *reiškia* „geras“, tačiau valdžia nori *sukonstruoti* kitokią šio žodžio reikšmę. Tam pasitelkia prievartą, kurią vadinti „lingvistinė“ būtų pernelyg naivu. Valdovui nerūpi kalbotyra. Norėdamas įgyti ir išlaikyti valdžią, valdovas per prievartą bando priversti, kad žodžio *reikšmė* pakistų, o kadangi kalbama apie gėrį ir blogį, pačius fundamentaliausius dalykus, tokią prievartą galima laikyti „metafizine“. „*Jeigu blogi galima pavadinti geru...*“ – sako Machiavelli's. Šiais žodžiais jis, strategas ir žmogus, sakyčiau, įvardija pačią politikos esmę, pripažindamas, kad širdies gilumoje *visi* atpažįstame tą neatitikimą, kuris yra neatsiejamas nuo valdžios.

Vadinasi, valdžia meta iššūkį krikščionių religijai, saugančiai žodžio „geras“ reikšmę. Machiavelli's taip mąstė, nes gyveno laikais, kai *tarnauta Bažnyčiai*. Cesare Borgia, aprašytas knygoje „Valdovas“, buvo popiežiaus Aleksandro VI sūnus. Manau, tokia situacija ir lėmė, kad atsirado „reikšmės pokytis“, o žodžio „geras“ reikšmė, saugoma giliai širdyse, buvo taip sunkiai pritaikoma kasdieniniam gyvenimui. Gelbsti bent jau tai, kaip rodo Machiavelli'o ištari-

mė, kad tikroji reikšmė vis dėlto neprarasta. Nicolo nebuvo toks cinikas, koks galėjo būti. (Tiesiog kaip uolus zakristijonas bažnytinėse knygose užrašė tai, ką diktavo laikmetis.)

„Bažnyčios valdžia“? Ne, tai prieštaravimas. Bažnyčia turi saugoti žodžio „geras“ reikšmę, o ne ją nustatyti, juo labiau iškreipti.

Kita vertus, kai Bažnyčia išties buvo valdžioje, šis prieštaravimas išryškėjo. Apie „bažnytinės valstybės“ ir jų iškilimo prielaidas, Machiavelli's rašo: „*Jos stovi ant senų, religijos palaimintų pamatų, kurie tokie tvirti, kad tų valstybių valdovai gali išlaikyti valdžią, nepaisant to, kaip jie gyvena ir elgiasi [...] Užtat tik šie valdovai yra saugūs ir laimingi. Bet kadangi tai priklauso nuo aukščiausiųjų priežasčių, kurios žmogaus protui nesuvokiamos, tai apie jas nekalbėsiu.*“⁵ Įsiskaitęs į Machiavelli'o knygą, kai tariesi jį šiek tiek pažįstantis, žodžiai apie „*aukščiausiąsias priežastis*“ glumina. Net pagalvoji, gal iki šiol nepakankamai gerai jį supratai. Tačiau netrukus atitoksti – tai tik diplomatinis manevras. Ką iš *tikrųjų* galvoja, jis pasako netrukus: „*Galų gale iškilo Aleksandras VI. Jis iš visų lig tolei valdžiusių popiežių geriausiai parodė, ką gali pasiekti popiežius pinigais ir ginklais.*“⁶ Štai čia Machiavelli's toks, koks yra – ne „ciniškas“, o faktiškas. Nemanau, kad ankstesnis paaiškinimas – tai viduramžiško mąstymo liekana, o jau kitame puslapyje pereinama prie „renesansinio“. Tiesą sakant, nebuvo prie ko „pereiti“, nes jis pats ir kūrė renesansinį mąstymą. Tiesiog pirmiausia tarė žodį kaip diplomatas, o galiausiai prabilo kaip žmogus, kuris *mato*. Juk ne veltui sakė: „*man atrodo, kad dera laikytis faktiškos tikrovės, o ne leisti į tuščius svaichiojimus.*“⁷ Vadinasi, jei aptariame „*faktišką tikrovę*“, teks padaryti išvadą, kad *valdanti* Bažnyčia remiasi tais pačiais dėsniais kaip ir bet kuri kita valdžia. Ji tampa „pasaulietinė“. O „pasaulietinė Bažnyčia“ – tai prieštaravimas.

Nicolo *matė* itin daug tarsi „zakristijonas“. Jo biografas rašo: „*Mirtis ištiko birželio 21 dieną. Machiavellis atliko išpažintį, kaip visiems buvo įprasta, nors ir buvo priešiškas Bažnyčiai.*“⁸ Jis priešinosi politi-

nei jėgai, bet ne bažnytinei dvasiai.⁹ Groteskiška, jei dvasinė jėga tampa politinė, nes tada ji darosi pasaulietinė. Ar ne šis groteskas apibūdina Renesanso laikus? Ir kokie jie įdomūs dėl savo prieštaravimo! (Žinoma, jei neteko kęsti paprasto žmogaus dalios.)

Paimkime į rankas vieną įdomiausių tiesioginių šios epochos dokumentų – tai Benvenuto Cellini'o autobiografija. Jis, būdamas menininkas, ne analizavo, bet aprašė savo paties gyvenimą, kartu pateikdamas nuostabų epochos paveikslą. Tarp personažų čia šmėžuoja ir keletas popiežių. Kaip jie pavaizduoti? Iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad pamaldžios baimės popiežiams Cellini's nejutė. Talentingam pagyrūnui, aršiam peštukui popiežius asocijavosi su mokia institucija ir didžiausia galia. Dangiškosios popiežiaus galios jis neginčijo, tačiau dangiškoji prisidėjo prie žemiškosios stiprinimo, ją tarytum padvigubindama, tačiau kartu ir „įžemin-dama“. Cellini's vadina „popiežius“ valdančiaisiais asmenimis, šventumo kategorija jam tarsi visai neegzistuoja. Neapsirikime, skaitydami šias eilutes: „*popiežius – tai ne toks, kaip kokie nors valdovėliai tironikai, kurie daro savo žmonėms visokias piktybes, kokias tik gali, nesilaikydami nei įstatymų, nei teisingumo; betgi Kristaus vietininkas negali daryti tokių dalykų.*“¹⁰

Gražbyliaudamas Cellini's galėjo pasakyti bet ką. Iš arti matydamas, kaip tvarkomi popiežiaus reikalai, labai natūraliai, iš „zakristijono“ perspektyvos aiškino akivaizdžius loginius prieštaravimus. Pavyzdžiui, apie Šventojo Angelo pilies gynybą rašo: „*Aš uždegiau ir pataikiau tiesiog į vidurį šiam raudonam žmogui, kuris iš ispaniškos savo fanaberijos buvo prisikabinęs iš priešakio špagą. Ir šit, kai mano sviedinys prilėkęs trenkė į tą špagą, tai matėsi, kaip ji tą žmogų perkirto pusiau. Popiežius, kuris nieko panašaus nelaukė, didžiai nudžiugo ir nustebo tiek todėl, kad jam atrodė neįmanoma, jog pabūklas galėtų pasiekti tokį tolimą taikinį, tiek ir todėl, kad jis negalėjo suprasti, kaip tas žmogus tapo perkirtas pusiau.*“¹¹

Šis aprašymas atrodytų juokingas, jei nebūtų bausis, tačiau jis atskleidžia svarbią tiesą: pasaulietikai besielgianti Bažnyčia vadovaujasi ir pasaulietine

logika. Cellini's, kuris nebuvo filosofas, šią logiką priėmė labai natūraliai. Jam, kaip „zakristijonui“, labiausiai rūpėjo, kad gautų užsakymų, kad būtų laiku sumokėta (ir atleista už jo „darbelius“). Apie pontifikus pasisako gana familiariai: popiežiui „*baisiai patikęs jo atsakymas*“, popiežius savo žvilgsniais „*klaikiai jį įbauginęs*“, spyrtojimas prieš popiežių „*galėjęs užtraukti jam pražūtį*“, įpykęs popiežius liepė „*tučtuojau jį pakarti*“ ir pan. Akivaizdu, kad Benvenutas jautėsi ir doresnis, ir teisesnis už juos. Teisesnis Dievo akivaizdoje! Su popiežium Klementu VII dar taikstėsi, o apie kardinolą Farnezę, vėliau tapusį popiežium Povilu III, kuris irgi dalyvavo, ginant Šventojo Angelo pilį, rašė: „*Vėliau bus matyti, kaip būtų buvę gera, jeigu aš būčiau jį šiuokart užmušęs.*“¹² Toks tas Benvenuto teisumas.

Šventojo Angelo pilies gynyba verčia susimąstyti apie įsakymą „Nežudyk“, ir čia nugali pasaulietiška Benvenuto šaunumo etika, bet didžiausias ir turbūt lemtingiausias Cellini'o gyvenimo įvykis susijęs su „Nevok“, „Negeisk svetimo turto“, „Nekalbėk netiesos“. Čia jau jis pats tapo auka. Melagingai apkalintas, kad pasisavino popiežiaus brangenybes, maždaug dvejus metus kalėjo toje pačioje pilyje, kurią kadaise gynė, o jo pabėgimas – vienas šauniausių nuotykių. Mums svarbu štai kas: bėglys buvo pagautas ir įkalintas nežmoniškomis sąlygomis, o tada Cellini'o širdį užplūdo tikėjimas. Maldos, giesmės, Šventojo Rašto skaitymas apsaugojo jį nuo išprotėjimo, nes juto, kad yra globojamas kažkokios jėgos, matė regėjimus, parašė daug tercinių. Popiežius Povilas III, anot Benvenuto, norėjęs jį numarinti, taigi matome pakitusius struktūrinius santykius: popiežius pradeda atstovauti pasauliui, o Benvenutas – Dievui. Vadinasi, pats Dievas stoja prieš popiežių, bent jau taip atrodė Cellini'ui, rašiusiam, kad popiežius „*netikis nei į Dievą, nei į nieką*“.¹³ Savo ruožtu popiežius tvirtino, kad Benvenutas – „*pamišėlis*“.¹⁴ Tai iš tikrųjų groteskiška situacija, iliustruojanti teiginį, kad Bažnyčia, tarnaujanti Dievui, negali valdyti. Popiežius neturi tapti „ciesorium“, o pagarba jam – jo garbinimu.

Tačiau kiek toji pagarba tikra, neapsimestinė? Jeigu neturi iliuzijų ir esi zakristijonas, iš tikrųjų gerbti (o ne vien apsimesti, kad gerbi) savo duondavį galėsi tik tada, jeigu tas yra šventasis. Kitu atveju zakristijonas taps ciniku arba šelmiu, arba ir vienu, ir kitu drauge.

Nusileidę geru šimtmečiu žemiau, pamatysime neprilygstamą tokio lengvabūdiško požiūrio į pasaulį atstovą – tai Giovanni's Boccaccio, kurio „Dekameronas“ yra pasaulio literatūros šedevras. Toji šimto novelių knyga, nors itin dažnai interpretuojama labai paviršutiniškai, turi gelmės matmenį. Erotinių meilės nuotykių fonas yra krikščionybė, jos vertybės. Autorius juokiasi iš krikščionims būdingų ydų, tačiau nesityčioja, priima kaip prigimties dėsni, kai pažeidžiamas šeštasis Dievo įsakymas. Kita vertus, iš tikrųjų „dekameroniška“ ši nuodėmė tampa tik tada, kai nusideda dvasininkas – vienuolis arba kunigas, taigi sustiprėja, jeigu yra susijusi su veidmainyste. Tada Boccaccio juokiasi negailestingai. Kita vertus, jis puikiai žino, kas yra laikoma nuodėme, tačiau to nepaiso. „Dekamerono“ herojai, gyvendami krikščioniškame pasaulyje, garbina Amūrą. Tariant dar griežčiau, Boccaccio netiki šventumu, nes pernelyg dažnai yra susidūręs su šventeiviškumu. „Dekamerono“ autorius daug matė. Jis daug žino.

Apibendrinant šiuos istorijos štrichus, galėtų kilti klausimas, ar įmanoma tikėti, praradus naivumą?

Apie tikėjimą ir akivaizdumą

Aiškumo dėlei pradėkime nuo faktų – Machiavelli's prieš mirtį atliko išpažintį, įžūlus išsišokėlis Cellini's atsigrėžė į tikėjimą, netgi tapo vienuoliu (paskui – šeimos tėvu). Senatvėje vienuolio įžadus davė ir pats Boccaccio. Vadinas, čia kažko esama. Tačiau ko? Jeigu viskas aplinkui byloja, kad šventumo nėra, kodėl žmonės renkasi tikėjimą? Pažvelkime idėmiau į „Dekamerono“ pirmosios dienos antrąją novelę „Žydas Abraomas, Žano de Ševinji paskatintas, keliauja Romon į popiežiaus dvarą; pamatęs tenai dva-

sininkų ištvirtimą, grįžta į Paryžių ir tampa krikščioniu“. Pavadinimas papasakoja, kas įvyksta toje trumpoje noveliukėje. Gelumbės pirklys Žanas iš Paryžiaus draugavo su kitu pirkliu, žydu Abraomu, kurio dorybes matydamas sielvartavo, kad bičiulio siela dėl klaidatikystės bus pasmerkta, todėl ėmė prašyti, gal žydas atsiverstų į „krikščionių tikybą“. Neatsispirdamas tokiam Žano atkaklumui, Abraomas nusprendė važiuoti Romon, kad pasižiūrėtų į Dievo vietininko žemėje „būdą bei įpročius, o taipogi į jo brolių kardinolų gyvenimą“.¹⁵ Tada, jeigu jų darbai nesiskirs nuo žodžių, priimsiąs krikščionių tikėjimą. Žanas išsigando: „Jeigu jis nuvyks į Romą ir pamatys nedorą dvasininkų gyvenimą, ne tik iš žydo netaps krikščioniu, bet jeigu ir būtų krikščionis, tikriausiai vėl grįžtų į judaizmą“.¹⁶ Ko Abraomas ten prisiziūrėjo, sunku aprašyti: „Visa tai ir daug kitų dalykų, kuriuos reikia nutylėti, labai nepatiko žydui, žmogui saikingam ir kukliam“.¹⁷ Atrodo, jis turėjo likti prie Senojo Testamento, tačiau, išvardijęs matytas blogybes, pasakė: „Kiek galiu spręsti, jūsų ganytojas, o drauge su juo ir visi kiti, iš kailio neriasi, kaip beišmanydami ir kaip beįmanydami stengiasi paversti niekais ir išvyti iš pasaulio krikščionių tikėjimą, nors jie turėtų būti jo pagrindas ir atrama. O kadangi, nepaisydamas jų pastangų, jūsų tikėjimas nuolat auga, plečiasi, darosi vis tyresnis ir aiškesnis, tad savaimė suprantama, kad jį remia ir palaiko šventoji dvasia kaip tikėjimą, šventesnę ir tobulesnę už visus kitus“.¹⁸ Trumpai tariant, žydas Abraomas ryžtingai nusprendė apsikrikštyti ir tą padarė. Ką čia matome?

Tikėjimo akivaizdumas nesusijęs su faktais. Tiksliau tariant, su tam tikros rūšies faktais – su jo išpažinėjų gyvenimu. Tačiau su kokiais faktais jis yra susijęs? Tai, kad tikėjimas auga ir plečiasi, žinoma, irgi faktas, bet liudija paties tikėjimo kokybę, o ne tai, „kas ką daro“. „Kokybė“ pirmiau atpažįstama, negu įrodoma. Šiuo atžvilgiu galima sakyti, kad tikėjimas yra pirmesnis už įrodymą (įsitikinimą) ir egzistuoja visiškai savarankiškai. „Tikėjimo logika“ nepriklauso nuo „faktų logikos“. Kaip sako

evangelija (Jėzaus žodžiai apaštalui Tomui),¹⁹ faktus galima *susieti* su tikėjimu, tačiau tikėjimo akivaizdumas yra autonomiškas. Jis yra vidinis. Galima tikėti, net esant priešingam akivaizdumui („*eiti prieš faktus*“).

Čia pravartu atsigręžti į dar vieną Renesanso istoriją, papasakotą Paulio Feyerabendo. Nagrinėdamas Galilėjaus bylą, jis pristato elegantišką kardinolą Robertą Francescą Romolą Bellarminą, apie kurį ypač daug kalbama paskaitos „Galilėjus ir tiesos tironija“, skirtos popiežiškajai akademijai Krokovoje, įrašė. Vėlyvojo Renesanso laikais Galilėjaus byla buvo bene garsiausia, aukštytyn kojom apvertusi visą ligtolinį pasaulėvaizdį. Bažnyčios vaidmuo joje laikomas reakcingu. Iš tiesų buvo kitaip (to, kas tada dėjosi, smulkiai aprašyti nesiryžo net pats Feyerabendas, kuris, užuot kalbėjęs apie konflikto dalyvius, abstrakčiai aprašė „tradicijas“).²⁰ Supažindindamas su kardinolu Bellarminu, jo poziciją apibūdino kaip labai išmintingą. Dažnai cituojamame laiške („*tai labai išmintingas dokumentas*“²¹) Paolui Antonijui Foscariui, karmelitų vienuoliui iš Neapolio, kardinolas rašė: tam tikras kalbėjimo būdas dera matematikui (prielaida, kad Žemė sukasi, o Saulė stovi vietoje, geriau paaiškina dangaus reiškinius negu ankstesnė teorija), tačiau teigti, kad Saulė yra visatos centras ir sukasi tik apie savo ašį, nekeliaudama iš rytų į vakarus, yra „*labai pavojinga pažiūra, tikėtina, sukelsianti ant kojų ne tik visus scholastinius filosofus ir teologus, bet ir pažeisianti mūsų šventąjį tikėjimą, prieštaraudama Raštams*“.²² Kitaip tariant, – komentuoja Feyerabendas, – ši prielaida „*gali žėisti žmones*“,²³ vadinasi, kardinolui labai rūpėjo jo gnomos avys. Taigi, Bellarminas kėlė klausimą, kas bus, kai gamtamokslinė evidencija stos prieš tikėjimą? Tačiau esmė tokia: žmonės neprarado tikėjimo ir tiki iki šiol, nepaisydami gamtamokslinės evidencijos.

Susipažinus su istorija, kyla analogiškas klausimas: kaip galima tikėti, susidūrus su istorine evidencija? Tačiau žmonės tiki iki šiol, nepaisydami istorinės evidencijos.

Tikėjimas perskrodžia visas evidencijas – gali būti lėjišką, makiavelišką, čelinišką ir bokačišką, visus „reiškinius“ ir „pasireiškimus“. Anksčiau sakiau, kad „tikėjimo akivaizdumas yra vidinis“, tačiau galima teigti dar radikaliau – tikėjimui akivaizdumas išvis nereikalingas. Tikėjimas *pereina* akivaizdumą.

O ką dabar pasakysime apie šventumą? Šventumas gimsta iš tikėjimo. Vadinasi, šventumas gimsta be evidencijos.

Įdomūs tie Renesanso reikalai. O kaip viskas klostosi „mūsų laikais“?

Portreto štrichai

Jis – Lenis Belardas, išrinktas popiežium. Jam 47 metai. Dailaus stoto, itin išvaizdus vyras. Amerikietis. Tėvai hipiai jį, dar vaiką, paliko geroje našlaičių prieglaudoje. Pirmasis popiežiškas jo sapnas šokiruoja – tokios mintys dera pasauliečiui, bet ne Kristaus vietininkui. Jau per pirmuosius pusryčius ekscentriškai pareiškia, kad nemegs draugiškų santykių, pasisako už formalius – „*skaidrius kaip šaltinio vanduo*“. Taigi nuo pat pradžių parodo esąs kitoks. Šis įspūdis sustiprėja, kai užsirūko cigaretę, tačiau neleidžia, kad jo akivaizdoje tą darytų kiti. Tai žmogus, kurį sunku perprasti, – tokius vadiname „neįžvelgiaimais“, tačiau jis pats yra labai įžvalgus.

Būti popiežiumi sudėtinga, Lenis to imasi, paklusdamas likimui, tačiau atlikdamas tą vaidmenį atvirai išpažįsta savo ydas, žinoma, ne bet kam, o etatiniam Vatikano nuodėmklausui. Čia prasideda įdomūs dalykai – popiežius pareikalauja, kad nuodėmklausys sulaužytų išpažinties paslaptį ir atskleistų savo penitentų nuodėmes, tada Leniui atsivers visas slaptasis Vatikano gyvenimas. Netrukus paaiškėja, kodėl popiežius tam ryžtasi – nors apie Dievą kalba kaip uolus konservatyvių pažiūrų katalikas, tačiau prisipažįsta netikintis. Pasidavęs „makiaveliškai nuodėmei“, siekiui bet kokiomis priemonėmis išlaikyti valdžią, pažaboja priešiškas jėgas. Jo poelgiai stebina, antai asmenine patarėja pasirenka seserį Merę, auginusią jį prieglaudoje. Finale pa-

aiškėja – tą lėmė motinos ilgesys. Lenio santykis su moterimis ypatingas, kur kas šiltesnis negu su vyrais. Nuoširdžiai pasikalba, pavyzdžiui, su savo rinkodaros vadove Sofija, Grenlandijos ministre pirmininke ar šveicarų sargybinio Piterio žmona Estera. Vatikano valstybės sekretorius buvo liepęs jai popiežių sugundyti, bet „misija“ nenusisekė, nes „dekameroniškoji nuodėmė“ Leniui svetima. Šiuo atžvilgiu jis labai tyras, karštai meldžiasi, *kalba apie Dievą*, nors prisipažįsta netikintis. Tokios asmenybės vadinamos „prieštaringomis“, „groteskiškomis“ kaip ir Renesanso epocha, kurios sudėtinga tikrovė nestokojo gilių prieštaraimų.

Taigi Lenis neįstengia tikėti Dievą ir labiau už viską ilgisi tėvų, tvirtina „nematantis Dievo“, nes „nematė tėvo“. Du tarpusavyje susipynę motyvai ir yra pagrindiniai šio „šventojo“ bruožai. Kone iki paskutinių serijų Dievas jam labiau „forma“ negu *Esantysis*. Paradoksalu, bet jaučiasi artimesnis Dievui negu žmonėms, su kuriais atsisako suartėti. Jau pirmojoje savo kalboje įsakmiai ragina, kad žmonės patys ieškotų Dievo, nors taip elgtis labiau tiktų filosofui. Be to, tvirtina, kad jo, popiežiaus, jie net „neverti“. Ar tai didybės manija? Atrodo, ne. Jei būtų jos apimtas, nedraustų savo portreto pavaizduoti ant suvenyrinių Vatikano lėkščių. „*Egzistuoja tik tai Kristus*“, – aiškina Sofijai. Tad atsisakymas bendrauti su tikinčiaisiais, savo veidą eksponuoti kaip suvenyrą yra veikiau popiežiškos tradicijos dekonstrukcija. Antai serialo pabaigoje savo krėslą bravūriškai pasiūlo rinkodaros vadovei. Tarsi sakytų: „Čia viso labo krėslas, o į krėslą gali atsisėsti bet kas.“ Leniui patinka provokuoti.

Ką dar jis mėgsta? Nestandartinius sprendimus. Atsisako parodomosios „draugystės“ su visu pasauliu, bando atskleisti, koks nupigintas šiais laikais yra kelias į Dievą. Užuoat atvėręs Bažnyčią, siekia ją uždaryti, tada liks tik ištikimieji. Sakydamas kalbą kardinolams, elgiasi labai arogantiškai. Atnešamas

„Jaunasis popiežius“. Serialo kadras

soste ant neštuvų, apsirėngęs prabangiausiais tradiciniais drabužiais – lyg *kostiumu*, prakalbos pabaigoje pareikalauja, kad kardinolai, kurių dauguma yra senukai, bučiuotų jo batą. Tai politinis manevras, atvira galios demonstracija. Kita vertus, popiežius pažemina juos, pasitelkdamas istorinę tradiciją, kurią jie pripažįsta, nors vargu ar prisimena jos esmę.

O kokia toji esmė? „*Absoliuti meilė ir visiškas atsidavimas Dievui*“, – sako popiežius kardinolams, iš jų reikalaujamas „fanatizmo“. Tačiau ar pats yra fanatikas? Juk nerašo enciklikos, nesirodo žmonėms, jų nemoko, beveik nepriima lankytojų, nemėgsta krikštyti vaikų ar keliauti. Regis, tradicijos esmę jis išvelgia paprastuose dalykuose – paimti ant rankų kūdikį, pakeisti sauskelnės, su šeima pasižiūrėti „X-faktorių“, išdžiaustyti vienuolių skalbinius. Su arogantiškais asmenimis elgiasi arogantiškai, o su kukliais – kukliai. Jo atvirumas kartais verčia jaustis nejaukiai.

Sužinome, kad Lenis, būdamas 14-metis paau-glys, pagydė mirštančią savo draugo Bilio mamą. Popiežiaus maldos lėmė, kad Estera su vyru susilaukė kūdikio, nors abu nevaisingi. Tai dideli stebuklai. Tačiau derėtų paminėti ir vieną mažą. Australijos užsienio reikalų ministras padovanojo popiežiui kengūrą, kurią šis paleido šuoliuoti po Vatikano sodus. Tarp jų užsimezgė ryšys. Gyvūnas Lenio klausė, jį džiugino, kai šokdavo, paragintas „Šok!“ Jam

tai buvo lyg Dievo ženklas. Išvydęs kengūrą perrėžtu kaklu, jautėsi sukrėstas. Abu buvo „kitokie“, ir štai vieno iš jų nebeliko.

Koks yra popiežius? Savikritiškas, sarkastiškas, sąmojingas, supratingas. Kartais visiškai užsisklendęs, šaltas. Kartais jautrus. Kartais atrodo, lyg piktžodžiautų prieš Šventąją Dvasią. Moka išvelgti slapstas kitų silpnybes, pergudrauti, manipuliuoti. Ilgai mena pikta, bet nėra kerštingas. Moka žaisti atsitiktinumais, išvelgia juose likimą. Savo aplinką pažįsta daug geriau negu parodo. Nieko nesmerkia, bet įvykdo teisingumą. Kartais atrodo žiaurus, nes nedalija pigios užuojautos, tačiau yra geras, nors tą slepia. Nedaro kompromisų, negeidžia populiarumo. Pasaulio tuštybė jam svetima. Jaučiasi vienišas, labai nelaimingas, bet yra įsitikinęs, kad tokia visų kunigų lemtis. Nepuoselėja „krikščioniškų dorybių“. Apima net įtarimas, kad jo buvimas popiežium yra, kaip jis pats sako, *total failure* („visiška nesėkmė“).

Lenis patiria ir asmeninių „nesėkmių“, antai praranda savo geriausią draugą, tos pačios prieglaudos auklėtinį kardinolą Endrių Diosoljė. Regis, dėl negarbingos baigties kaltas pats Endrius, praktikavęs „dekameronišką nuodėmę“. Gal būtų išvengęs mirties, jei nebūtų atsisakęs kunigystės, mat nepritarė kategoriškam Lenio nusistatymui homoseksualių kunigų atžvilgiu. Vienas jaunuolis, klaidingai apkaltintas homoseksualumu, nusižudė, nes dėl to įtarimo jam uždrausta tapti kunigu. Aplinkiniai dėl abiejų mirčių kaltino Lenį. O jis pats save?

Popiežiaus siela išties tyra, nors prieš stodamas į seminariją, praleido savaitę su mergina. Serialo pradžioje nuodėmklausiu tvirtina, esą sąžinė jo negraužia. Tačiau ilgainiui pajunta sąžinės priekaištą ir išpažįsta savo kaltę senukui nuodėmklausiu Afrikoje. Vėliau paaiškėja, kad tas senukas nėra žodžio nesuprato angliškai. Nors popiežius dažnai susierzina, matyti, kad jį pradeda apimti kažkoks sugrudimas, kuris tolydžio auga. Aptarnaujančiam personalui ir senutei virėjai, kuriai kadaise atskaitė pamokslą apie „*formalius santykius*“, pasako, kad juos visus myli. Sušvelnina savo poziciją homoseksualų atžvilgiu.

Galiausiai nusprendžia neslėpdamas veido atvirai stoti prieš žmones, kai nuvyks į Veneciją – miestą, kuriame gyvena jį palikę tėvai hipiai.

Popiežiaus pirmoji kalba, sakoma veidu į žmones, yra filmo kulminacija ir baigiamasis portreto štrichas. Pradeda ją nedrąsiai, nejaukiai, lyg per jėgą nusišypsodamas. Minia pripratusi prie jo uždarmo – žmonės stoviniuoja rūškanais, rimtais veidais. Ištaręs palaimintosios Chuanos žodžius: „*Dievas yra linija, kuri atveria*“, išvardijo daugybę klausimų, ar mes tokie, ar kitokie: „geri ar blogi“, „teisūs ar neteisūs“, „kvaili ar protingi“, „vyrai ar moterys“... Ir pats atsakė: „*Tai nesvarbu*.“ Paskui paminėjo, ko nedaro Dievas („*nesileidžia matomas*“, „*nešaukia*“, „*nešnabžda*“, „*neguodžia*“). Tai kas yra Dievas, ką Jis daro? „*Dievas šypsosi*“, – pasakė. Ar tai aštuoniolikmetės Chuanos žodžiai, ištarti prieš mirtį? Popiežius paprašė, kad ir minia šypsotųsi. *Tokia* jo teologija. Pats nedrąsiai šypsodamasis žvelgė į žmones, matydamas, kaip jų veiduose pamažu atslūgsta įtampa, skleidžiasi šiluma, nušvinta šypsenos.

Minioje matė daug veidų, tačiau kažkas vis versdavo grįžti prie dviejų, regis, jau matytų. Senyva ilgaplaukė moteris pasisuko išeiti, paskui ją sekė vyras, ant galvos užsirišęs juostą. Abiejų žvilgsniai šalti. Nė vienas nesišypso. Tai Lenio tėvai. Nedrąsiai popiežiaus šypseną užgesino neviltis. Iš skausmo plyšus širdžiai, prieš krisdamas dar spėjo pasakyti, kad po mirties galiausiai mus visus galės apkabinti po vieną. Jis tiki, kad galės. Lenis suprato – tėvai paliko jį *iš esmės*. Į parkritusiojo veidą žvelgė Kristaus atvaizdas debesyse. Šventumas *iš tikrųjų* neturi evidencijos. Turbūt tai esminis šventojo bruožas, nematomas niekam kitam.

Apie prasmės projekciją

Kokia „Jaunojo popiežiaus“ *prasmė*? Ar ji slypi giliai? Šis serialas neveda prie gilių išvadų. Veikiau priverčia giliau pažvelgti į paprastus dalykus, iš kurių svarbiausias, man regis, toks – tėvai jokiais aplinkybėmis neturi palikti savo vaikų. Tai svarbiau

už bet kokią religinę ar metafizinę tiesą. Ši mintis nėra gili. Ji labai paprasta. Tačiau į ją žvelgiama *giliai*. Pavadinsiu tai „gelmės projekcija į plokštumą“.

Panaši projekcija būdinga genialaus Kolumbijos dailininko (g. 1932) Fernando Botero kūrybai (jo paveikslai neatsitiktinai šmėsteli keliuose serialo kadruose). Kai surado savo stilių, jis pradėjo piešti ir lipdyti „storulius“ (bent jau taip atrodo iš pirmo žvilgsnio). Tiesą sakant, ir iš antro. Jo paveikslų ir skulptūrų visi personažai „stori“. „Storas“ Nukryžiuotasis, „stora“ motina Teresė, „stori“ katinai... Sutrikę žmonės, bandydami jo paveiksluose išvelgti gilią prasmę, klausia, kodėl jis tapo „storulius“? Dailininkas atsako: „*Svarbu atpažinti, kas sukelia malonumą, kai žiūrime į paveikslą. Man gyvenimo džiaugsmas susijęs su formų juslingumu. Tad mano užduotis – formomis perteikti juslingumą.*“²⁴ Jo paveiksluose nėra gelmės, bet *giliai žvelgiama* į tokį paprastą dalyką kaip „juslingumas“. Tai irgi „gelmės projekcija į plokštumą“.

Tačiau Botero paveikslai spinduliuoja gyvenimo džiaugsmą, o Paolo Sorrentino vizija nepaprastai liūdna: „*Šventumas – tai noras apkabinti, kilęs iš didelės kančios.*“

Apie šypsenas

„*Dievas šypsosi.*“ *Kaip* Jis tą daro? Juk šypsenų būna visokių. Prisiminkime dvi garsias šypsenas. Viena iš jų – Lewiso Carrollio „katino šypsena“. Kita – Leonardo da Vinci'o „Monos Lizos“ šypsena. Abi labai mįslingos.

Katino šypsena – tai gryna forma.

O „Monos Lizos“? Tai grynas turinys.

Apie katino šypseną negalima pasakyti nieko. Apie Monos Lizos šypseną galima pasakyti bet ką. Taigi šiuo atveju galima rinktis. Wittgensteinas rašė: „*Kai kalbama apie mįslingą Monos Lizos šypseną, tai vis dėlto turbūt reiškia, kad klausiamo savęs: kokioje situacijoje, kokioje istorijoje būtų galima taip šypsotis?*“²⁵ Man Monos Lizos šypsena yra ne „situacijos“ ar „istorijos“, o *būsenos* išraiška.

Mona Liza išreiškia tobulo žinojimo būseną. Ji – pasaulinės bažnyčios zakristijonė. Ji viską *mato*. Ji viską žino. Ji išlieka rami. ■

¹ Pirmasis lietuviškas šios knygos leidimas – Čarlzas Dikensas. „Pomirtiniai Pikviko klubo užrašai“. Iš anglų kalbos vertė Julius Butėnas. Vilnius: Vaga. 1968.

² Naujasis Testamentas. Iš graikų kalbos vertė kun. Česlovas Kavaliauskas. Vilnius: Katalikų pasaulio leidiniai. 2006, p. 118.

³ Ten pat, p. 190.

⁴ Nikolas Makiavelis. Valdovas. *Rinktiniai raštai*. Iš italų kalbos vertė Petras Račius. Vilnius: Mintis. 1992, p. 44.

⁵ Ten pat, p. 49.

⁶ Ten pat, p. 50.

⁷ Ten pat, p. 60.

⁸ Paul Oppenheimer. Machiavelli. Gyvenimas ideologijos šešėlyje. Iš anglų kalbos vertė Daumantas Gadeikis. Vilnius: Tyto alba. 2018, p. 422.

⁹ Nikolas Makiavelis. Samprotavimai apie pirmąjį Tito Livijaus dekadą. In *Rinktiniai raštai*, p. 307.

¹⁰ Benvenuto Čelinio gyvenimas. (Autobiografija.) Iš italų kalbos Edvardas Viskanta. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla. 1961, p. 172.

¹¹ Ten pat, p. 117.

¹² Ten pat, p. 116.

¹³ Ten pat, p. 317.

¹⁴ Ten pat.

¹⁵ Džiovanis Bokačas. Dekameronas. Iš italų kalbos vertė Edvardas Viskanta. Vilnius: Vaga. 1987, p. 36.

¹⁶ Ten pat.

¹⁷ Ten pat, p. 37.

¹⁸ Ten pat, p. 38.

¹⁹ Naujasis testamentas, p. 429.

²⁰ Paul Feyerabend. Galileo and the Tyranny of Truth. *Farewell to Reason*. London and New York, Verso. 1999, p. 248.

²¹ Ten pat, p. 249.

²² Ten pat, p. 250.

²³ Ten pat, p. 251.

²⁴ Mariana Hanstein. Fernando Botero. *Taschen*. 2007, p. 49.

²⁵ Ludwig Wittgenstein. Pastabos apie psichologijos filosofiją I, II. Iš vokiečių kalbos vertė Saulėnė Pučiliauskaitė. Vilnius: Kitos knygos. 2018, p. 111.

DĖL TIŠKEVIČIŲ RŪMŲ TRAKŲ VOKĖJE SPALVŲ AUTENTIŠKUMO

Apie tai, kaip vyko Tiškevičių parko Trakų Vokėje „revitalizacija“, praėjusių metų gegužę rašiau straipsnyje „Turėkime bent krislę elementaraus pado-rumo“ (*Kultūros barai*. 2020, nr. 5). Pernai vasaros pa-baigoje – rudens pradžioje Vokės dvaro rūmai buvo perdažyti rūdžių ir pasenusių garstyčių spalva. Ji lyg chameleonas – vienokia, kai lyja, kitokia, kai saulė-ta (priklauso nuo metų laiko ir saulės šviesos kritimo kampo), vienokia iš priekio, kitokia iš baliustrados. Su-sidaro įspūdis, kad rūmai permirkę, atrodo varganai, nereprezentatyviai. Ar tai iš tikrųjų „autentiška spalva“, ar tikrai rezidencija, kur gyveno keturios Tiškevičių kartos, „buvo nudažyta ochra“, kaip dabar įrodinėjama?

Bendrauju su Tiškevičiais, gimusiais prieš Antrąjį pasaulinį karą, todėl galiu tvirtai pasakyti, kad Vokės rūmai jiems atmintyje išlikę balti, šios rezidencijos nei tėvai, nei seneliai irgi neprisimindavo kitokios. Visa tai akivaizdžiai patvirtina tiek išlikę paveikslai, tiek mūsų dienas pasiekusios senos nuotraukos, darytos 1892–1944 m. Tiškevičių gimtieji namai buvo šviesios ir tik šviesios spalvos. Nemažai fotografijų paskelbta mano knygoje – „Vokės Tiškevičiai“ (*Tyszkiewiczowie z Waki*. Varšuva. 2010), šią grafas Zigmuntas J. Tiškevičius reda-gavo asmeniškai, „*Dzieje dworu i pałacu w Wace / Vokės*

dvarvietės istorija“ (Vilnius. 2015), „Trakų Vokės istori-jos eskizai“ (Vilnius. 2017) ir kt.

Istorikės žvilgsniu

Tiškevičių rūmai Vokėje buvo statomi 1876–1880 m. – tai istorizmo epocha, suponavusi sekimą praėjusių amžių sti-liais ir juos interpretavusi. Daugmaž nuo 1870 m. galima kalbėti apie tikrąjį šio stiliaus suklestėjimą architektūroje. Pagrindinis Vokės rūmų fasadas yra neoklasicistinis, o klasicizmui, kuris rėmėsi senovės Graikijos ir Romos ar-chitektūra, balta buvo pagrindinė tiek architektūros, tiek skulptūros, tiek aukštuomenės aprangos spalva. XIX a. visuotinai išplito mada baltai ar labai šviesiai dažyti baž-nyčias, viešuosius pastatus, namus. Klasicizmui būdingi natūralūs, šviesūs atspalviai – smėlio, gelsvas, pilkšvas, skaidytas baltas su rausvos ar blyškaus hiacinto spalvos (*gris de lin*) priemaiša. Ne tik pati Vokės rezidencija, bet ir aštuonios Ludwiko Kucharzewskio (1838–1889) na-tūralaus dydžio skulptūros, vainikuojančios reprezen-tacinio pastato fasadą, buvo baltos. Tą patvirtina tiek XIX–XX a. piešiniai iš natūros, tiek iliustracijos, tiek seni atvirukai, paskelbti prieškario periodikoje.

Nuo to laiko, kai dvarus imta statyti iš plytų, jie buvo tinkuojami ir balinami. Balta spalva nereiškė, kad imituojamas vien marmuras. Statyta iš vietinių medžiagų, pavyzdžiui, Vokietijoje ir Prancūzijoje iš kalkakmenio. Ten, kur mūryta iš plytų, pastatai buvo tinkuojami, dažomi. Lietuvoje, Lenkijoje, Rusijoje tuo metu statytų dvarų bei dvarelių sienas padengdavo skiediniu ir nudažydavo baltai.

Spalva architektūrai turi didžiulę reikšmę, ji formuoja ir išryškina siluetą erdvėje. Šviesūs statiniai atrodo dides-ni. Tamsi spalva slegia ir optiškai sumažina pastatą, naktį

Trakų Vokės rūmai 1899 m.

jis tampa neįžiūrimas. O šviesus atvirkščiai – „šviečia“, tai buvo ypač svarbu, nes anuomet keliai ir gatvės skendėjo tamsoje. Balta – šviesiausia iš spalvų – geriausiai atspindi šviesą. Matoma iš tolo, pranešdavo, kad čia gyvena bajorai (nebūtinai turtingi, priklausantys aristokratams ar stambiems žemvaldžiams), kartu lyg kviesdavo užsukti. Tai buvo labai svarbu, nes XIX a. nereikėdavo nei žodinio, nei rašytinio kvietimo, būdavo priimami net visai atsitiktiniai svečiai. Kad aristokratų šeima yra namuose, skelbė virš rūmų stogo plevėsuojanti vėliava su giminės herbu. Kuklesniam dvarui pakakdavo ir tokio ženklų, kaip iš kamino rūkstantys dūmai. Užsukti į dvarą arba rūmus galėjo net nepažįstamas keliautojas. Ne šeimnininkas, o svečias nusprendavo, kada išvyks iš vieno ar kitų namų.

Balta – amžinybės, dvasinio atsinaujinimo spalva, tačiau nebūtina jos sieti su tikėjimu, nors Vokės Tiškevičiai buvo nepaprastai religingi. Sakytiau, ši spalva pasirinkta kaip naujos pradžios simbolis, iškilusi rezidencija turėjo tapti namais daugeliui Tiškevičių kartų. Magnatai – Tiškevičiai, Radvilos, Čartoriskiai ar Chodkevičiai – valdė daug dvarų, rūmų, tačiau rezidencija visuomet būdavo tik viena.

Kas yra ochra

Esu ilgametė Voložino–Vokės Tiškevičių atšakos istorijos tyrinėtoja ir archyvarė, todėl apgailestauju, kad spalva, kuria rūmai buvo nudažyti 2020 m. vasarą, nėra iš tolo nedvelkia jokia autentika. Veikiau ji tipiška barokui: intensyvi, patraukianti, kelianti nerimą. Visiškai nebūdinga istorizmo epochai ir architekto Leandro Marconi'o (1834–1919), suprojektavusio Tiškevičių rūmus Vokėje, stiliui, jo koncepcijai. Juk XIX a. antrosios pusės spalvų gama labai nuosaiki, atspalvių skaičius nedidelis, dažnai apsiribojama pagrindine – sienų – spalva ir šviesesniu dekoru atspalviu. Net neobarokas anuo metu nebegrįžo prie originalui būdingos intensyvios koloristikos. Priešingai, tamsūs pastatai buvo „balinami“.

Teiginys, kad „*tarybiniais laikais buvo paslėpta tikroji rūmų spalva*“ (rūmai perdažyti šviesiai gelsvai), visiškai neatitinka tikrovės. Kai XX a. 8-ajame dešimtmetyje buvo įgyvendinamas Vokės rūmų atnaujinimo projektas,

kunigas dr. Kazimieras Kulakas (1896–1989), Lentvario klebonas, kuris tarpukariu buvo privačios Tiškevičių koplyčios Vokėje kapelionas, padėjo suinteresuotiems asmenims susisiekti su Ona Janina Radvilaite-Tiškevičiene, grafo Jono Mykolo (1896–1939), palaidoto prie koplyčios Vokėje, žmona. Yra išlikusi visa korespondencija ir patvirtinto projekto, kuris buvo atsiųstas grafienei į Angliją, kopija. Kadangi niekas iš šeimos narių nemoka lietuviškai, medžiaga (t. y. antroji jos kopija kartu su laiškais) buvo perduota man. Viską išsamiai išanalizavome su grafų sūnumi Zigmuntu Jonu Tiškevičiumi, pas kurį lankydavau si. Neatrodė, kad ankstesni specialistai būtų netinkamai parinkę rūmų spalvą. Todėl nereikėtų didžiulotis, neva dabar padarytas „*didelis atradimas*“, „*atidengiant tarybiniais laikais uždažytą autentišką ochrą*“. Atsitiko priešingai. 1968–1979 m. projektą vykdę Lietuvos specialistai atsaikingai atliko darbą. Tai liudija tiek laišakai, tiek dokumentacija, tiek pats projekto įgyvendinimas. Anuomet gazonė su fontanu priešais pagrindinį rūmų fasadą sugebėta atkurti net charakteringo geometrinio piešinio augalų ir gėlių kilimą, koks čia puoselėtas iki Pirmojo pasaulinio karo (yra išlikusi nuotrauka).

Apmaudu, kad dabartiniai Vokės tvarkytojai neatsižvelgė į ilgamečių šio parko tyrinėtojų – Alfonso Lagunavičiaus (g. 1929) ir Aloyzo Sušinsko (1933–2002) – darbą. Parteris priešais rūmus dabar toks, kokio ankstesniais amžiais niekada nebuvo. Parke prisodinta augalų, kokie Vokėje niekad nebuvo auginami. Iškiastos 384 liepos, Tiškevičių mylimi medžiai. Nugenėta seniausia buvusios dvarvietės alėja. Vaizdas apgailėtinas ir kelia liūdesį.

Trakų Vokės rūmai.. 2020 m.

Pseudobarokinė tamsi ochra, kokia dabar nudažyti Tiškevičių rūmai, sovietmečiu naudota itin dažnai, tačiau Vokėje tuomet nugalėjo sveikas protas. Prie 1969 m. dokumento, Vokės dvaro rūmų ir parko ansamblio restauracijos projektinės užduoties (autorius – Alfonsas Lagunavičius, vadovas – vyr. architektas Vytautas Dvariškis) buvo pridėtas ir projektas, kokios spalvos parinktos Tiškevičių rūmams, kur anuomet veikė Lietuvos TSR Žemės ūkio institutas. Dažyti sienas siūlyta šviesia, neintensyvia ochra, dekoratyviniai elementai, architektūrinės detalės (piliastrai, karnizai, langų apvadai) turėjo būti vienu tonu šviesesni, skulptūros atike – dar šviesesnės. Šis projektas neįgyvendintas, tačiau rūmų neperdažė ir tamsia ochra. To atsisakyta, atsižvelgiant į susirašinėjimą su grafiene Ona Janina Tiškevičiene. Laiškuose ji pabrėžė, kad pastatas buvo baltas jau Jono Vitoldo Tiškevičiaus (1831–1892) laikais, o jis pirmasis rezidavo Vokėje. Atsižvelgus į giminės patriarchės nuomonę, galiausiai pasirinktas abiem pušems priimtinas variantas.

Trakų Vokės rūmai 2010 m.

Kam ir kodėl būtų reikėję slėpti ochrą, neva autentišką dažų sluoksnį, kaip rašyta ir kalbėta apie Vokės rūmus pastaruoju metu? Kas apskritai yra ochra? Tai mineralinis pigmentas, kurio spalva svyruoja nuo geltonos iki raudonos, ištusis amžius naudotas dažymui pramonėje ir statybose. Plytos, iš kurių pastatyti Vokės rūmai, irgi yra ochros spalvos. Darant išvadas, priimant sprendimus, reikėtų nepamiršti, kad rūmai nuo jų pastatymo iki 2000 m. buvo tinkuoti 3, o dažyti 6 ar 8 kartus.

Atkreiptinas dėmesys, kad įgyvendinant dabartinį rūmų remontą, remiamasi Lagunavičiaus, kuris kelio laika metų tyrinėjo ir aprašė kiekvieną Vokės rūmų de-

talę, fundamentaliais darbais. Nors paskutiniame projekto variante jo pavardė paminėta, tačiau apmaudu, kad tiek viešuose pasisakymuose, tiek žiniasklaidoje giriantis „*naujais atradimais*“, jis nutylimas, nuopelnai priskiriami dabartiniams dvaro tyrėjams.

Rūmų spalva Marconi'o piešinyje

Iki šių dienų išlikę nemažai Leandro Marconi'o suprojektuotų statinių (daugiausia Varšuvoje), jo piešinių. Vokės Tiškevičių rūmai projekte nevysiškai tokie, kokie ilgainiui buvo pastatyti. Spalvos irgi skiriasi. Turėkime omenyje, kad tiek architektai, tiek interjero dizaineriai ar parkų projektuotojai dirbo Tiškevičiams, o ne atvirkščiai – nė vienas projektas nebuvo aprobuojamas aklai ir 100 procentų įgyvendinamas. Tarpukariu gimusios Tiškevičių kartos atstovai tvirtina: „*Galiausiai apsispręsta dėl šviesios spalvos.*“

Labai reikšmingas Vokės pirmavaizdžio vaidmuo teko baltiesiems karalių „rūmams ant vandens“ Varšuvos Lazienkose. Abiem atvejais yra keturių kolonų portikas ir atikas su baliustrada. Ne kartą yra tai aptarę žymūs meno istorikai Tadeusz Jaroszewskis ir Andrzej Rottermundas. Jų parengtas „Architektūrinių Henriko ir Leandro Marconi'ų piešinių, saugomų Centriniam senųjų dokumentų archyve, katalogas“ (Varšuva. 1977) atskleidžia, kokia buvo ano meto bažnytinių, viešųjų pasaulietinių ir privačių statinių koloristika. Ten esama informacijos ir apie Tiškevičių rūmus Vokėje, pateikta iliustracijų. Tarpukariu apie šį statinį, priskirtiną architektūriniam karaliaus Stanislovo Augusto Poniatovskio (1732–1798) epochos paveldui, daug rašė profesorius Marianas Morelowskis.

Kokias būsimų rūmų Vokėje spalvas numatė Marconi's projektiniame piešinyje? Jokios garstyčių, rudos arba raudonos spalvos! Rūmai iš dalies nudažyti balta, iš dalies švelniai geltona pasteline spalva. Kas nors kiek nusimano apie architektūrą ar dailę, žino, kad klasicizmas be antikinės baltos rinkosi šviesias spalvas (tarp jų kremo, vanilės, dramblio kaulo), išreikšdavusias džiugesį, epochai būdingą euforiją. Balta būna ne vien gryna, bet ir su šiltu arba šaltu atspalviu. Pilkos arba

Marconi'o projektas

mėlynos spalvos priemaiša pastatų fasadams suteikdavo tam tikro šaltumo, prakilnumo. Subtili geltonos spalvos priemaiša pastato išvaizdą darydavo šiltesnę. Visada didelė reikšmė teikta estetikai – spalva privalo derėti su forma ir turiniu. Europos architektūrinių ansamblių koloristikos ir atspalvių analizė patvirtina, kad spalva priklauso nuo konteksto ir nuolat keičiasi dėl šviesos poveikio.

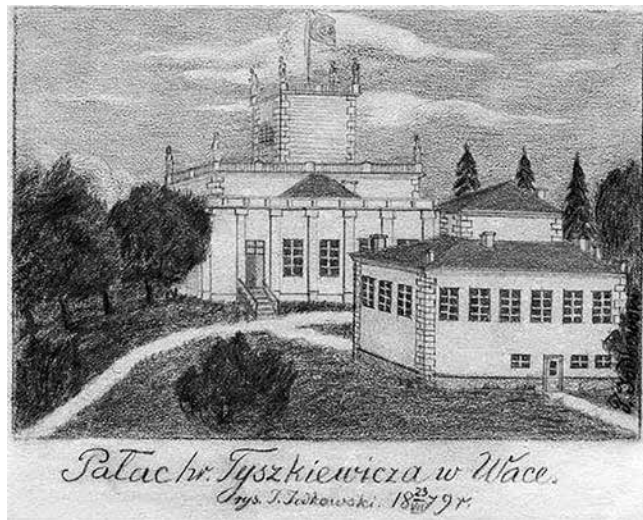
Pagrindinis fasadų dažymo principas yra toks – fonas tamsesnis, o architektūrinės detalės (karnizai, langų apvadai, profiliai, angokraščių kapiteliai) šviesesnės. Spalvos turi pabrėžti, eksponuoti, išryškinti architekto (Vokės atveju – Marconi'o) idėjas. Dabar pasirinkta agresyvi spalva pažeidžia architektūros logiką. Žinoma, kokia spalva turėtų būti nudažytas ar perdažytas namas, paprastai sprendžia savininkas. Tiškevičiai pagaidavo, kad jų rūmai būtų balti, šviesūs. Tokie jie buvo nuo pat pirmojo rezidencijos įkūrėjo laikų iki hitlerinei Vokietijai užpuolant Lenkiją, kuriai tuomet priklausė Vokė. O traukdamiesi nuo sovietų 1939 m., rūmų gyventojai buvo priversti palikti savo giminės rezidenciją.

Vokės rūmai dailėje ir fotografijose

Piešinių, kuriuose įamžinti Vokės rūmai, išlikę daug. Juos iš natūros piešė Napoleonas Orda (1807–1883), Jonas Zamarajevs (1862–1924), Mečislovas Jaloveckis (1876–1962). Pavyzdžiui, Vrublevskių bibliotekoje parėčius Napoleono Ordos piešinių albumą, galima savo akimis įsitikinti, kad tais laikais Vokės dvaro rūmai (jau su Kucharzewskio skulptūromis) buvo nudažyti baltai.

Vokę tapė ir peterburgietis Henrikas Radziševskis, bičiuliaavęs su Lentvario Tiškevičiais, ir grafas Myko-

las Tiškevičius iš Ukrainos Tiškevičių linijos, ir Jurgis Jodkovskis (1862–1929), pamirštas peizažistas, mėgęs Vilniaus apylinkių etiudus. Jodkovskio Vokės rūmų piešinys iš natūros, palyginti su kitų dailininkų kūrinių, yra mėgėjiškas, nes autorius tada dar tik mokėsi tapyti, bet vienu požiūriu nepaprastai vertingas, mat nurodyta labai tiksli jo data: „1879 m. liepos 23 d.“. Mūriniai Tiškevičių dvaro rūmai, kuriuos Jodkovskis pavaizdavo iš sodo pusės, dar nedideli (be šoninių sparnų), su didinga (kaip

Jurgio Jodkovskio piešinys. 1879

ir Tiškevičių gimtajame Voložine) oranžerija, skirta šilumą mėgstantiems egzotiškiems vaisiniams augalams. Po 1879 m. rūmai praplėsti, papildyti dviem šoniniais sparnais (žr. Marconi'o piešinį). Oranžerijos perkeltos į kitą vietą, kad neužstotų vaizdo, atsiveriančio iš reprezentacinių salonų, įrengtų parterioje. Žvelgiant iš parko pusės, pastatas įgavo reprezentatyvesnę išvaizdą, įamžintą Ordos piešinyje. Jono ir Mykolo Tiškevičių susirašinėjimas rodo, kad buvo keletas rūmų vaizdo variantų, vieną iš jų „Orda nupiešė, likus nedaug laiko iki jo mirties“, taigi 1883 arba 1882 metais.

Vilniaus fotografo Jano Bułhako (1876–1950) tarpukariu darytose klišėse ir fotografijose Vokės rūmai irgi balti arba šviesios tonacijos. Tokios tamsios rūmų spalvos, kokia yra dabartinė, nematyti nė viename Tiškevičių fotoalbume, o tos nuotraukos darytos 1892, 1900,

Napoleono Ordos piešinys. 1882 arba 1883 m.

1902, 1905, 1916, 1920, 1923, 1932, 1935, 1938, 1939, 1940 m. Ar gali būti patikimesnių įrodymų už nutapy-

Trakų Vokės rūmai 1940 m.

tas ar nupieštas tiksliai kopijas, reprodukcijų atspaudus, įamžinimą klišėse, archyvinuose dokumentuose, šeimos prisiminimuose?

Spalva, vadinta „nekenčiamąja“

Tiškevičių rūmai Vokėje pertvarkyti į visuomeninės paskirties objektą (šeimininkas yra Vilniaus miesto savivaldybė), todėl turėtų būti sektingas pavyzdys, ypač kai kalbama apie renovaciją, kuria siekiama atkurti pirminę išvaizdą ir laikytis tradicijų. Tačiau dabartinio remonto vykdytojai, nors viešai tikina, kad paiso istorijos ir praeities, pagal savo skonį kuria naują tikrovę ir klaidina Lietuvos žmones.

Rūmai Trakų Vokėje 2020 m. vasarą–rudenį buvo nudažyti, ignoruojant istorizmo epochos, kai orientuotasi į antikinę marmuro koloristiką, kanonus. Dabartinė spalva labai tolima pirminiam Tiškevičių rezidencijos variantui, kurį XIX a. suprojektavo italų kilmės lenkų architektas Leandras Marconi's. Ji nėra artima ir laikotarpiams iki Pirmojo pasaulinio karo, tarpukariu ar po 1945 m.

Architektė-restauratorė Neringa Šarkauskaitė-Šimkuvienė, atlikusi polichrominius tyrimus, surinktų duomenų pagrindu pateikė KPD patvirtinti rūmų fasado spalvinių sprendinių projektą. Jos pasiūlyta nuosaiki, gana šviesi sienų spalva, ryškiai išbalinti architektūriniai elementai atitinka XIX a. fasadų dažymo tradiciją. Savąjį koloristinį variantą, nors irgi ne baltos spalvos, tačiau artimą pirminiam Marconi'o projektui, ji viešai pristatė leidinyje „Atgimusios spalvos“ (Vilnius. 2020). Vertėtų su juo susipažinti. Tačiau į restauratorės tyrimų rezultatus dėl nežinomų priežasčių neatsižvelgta.

Šarkauskaitės-Šimkuvienės projektas nepriekaištingas, nes atitinka architektūrinės taisyklės ir logiką. Vertikalių ir horizontalių plokštumų harmonija nepažeista. Šviesios detalės ir natūralus, suderintas fonas (išbalinta ochra) – optimalus variantas. Jos projekte panaudotos epochą atitinkančios spalvos – nuosaiki raudona, pilkšva, žalsvai ruda. Šios spalvos buvo gana

Neringos Šarkauskaitės-Šimkuvienės projektas 2020 m.

dažnos greta įvairių baltos spalvos atspalvių ir tonų. Beje, „Atgimusių spalvų“ leidybą parėmė Lietuvos kultūros paveldo departamentas. Oficialiai projektą

„Trakų Vokės dvaro sodybos rūmų tvarkybos darbai“ pradėta įgyvendinti 2019 m. sausio 9 d., tyrimų užsakovas – Vilniaus miesto savivaldybė. Todėl nei ji, nei dabartinė rūmų Vokėje administracija negali teigti, neva nežinojo šių tyrimų išvadų.

Kilus abejonių ir siekiant nustatyti, kokia spalva tinkamiausia, turėtų būti surengtas viešas svarstymas. Kita vertus, derėtų atsižvelgti ir į tradiciją – Tiškevičių rūmai buvo šviesūs! Sprendžiamojo balso teisė turėtų priklausyti nepriklausomiems paminklų restauratoriams, ekspertams. Šiuo tikslu turėjo būti padarytos ankstyviausių tinko sluoksnių atodangos visuose keturiuose fasaduose, o ne tik vieno fasado fragmente. Reikėjo ištirti išlikusius dažų sluoksnius, ypač iš to laikotarpio, kai rūmai buvo išplėsti. Išsamūs laboratoriniai spalvos, pigmento, rišamosios medžiagos tyrimai būtų atsakę į daugelį klausimų. Tačiau per nusistebėtinai trumpą laiką, prisidengiant pandemija, rūmai buvo perdažyti, nekeista, kad dabartinė „renovacija“ sulaukė kontroversiškų vertinimų.

Trakų Vokės rūmai. 2021

Dar niekur nesu mačiusi taip keistai nudažytų rūmų, nors pati spalva ir pažįstama. Caro laikais tokia spalva buvo dažomos valstybinės įstaigos ir institucijos, Rusijos okupuotuose kraštuose šią spalvą net imta vadinti „nekenčiamąja“. Todėl protesto ženklas, o ne tik vaikantis naujų architektūros vėjų, bažnyčias ir reprezentacinius gyvenamuosius namus (tiek naujai statomus, tiek ir atnaujinamus) dažydavo šviesiomis spalvomis, stipriai išbalindami ochrą. Kaip minėta, šis pigmentas statinių dažymui naudotas nuo priešistorinių laikų, tikėtina, kad ir Vokėje jį dėdavo į kalkinius dažus. Ta-

čiau XIX a. antrosios pusės statybos standartai ir stilius, aristokratijos noras neatsilikti nuo laikmečio madų suponavo švelnias, pastelines spalvas arba baltos spalvos atspalvius, ochros priemaiša būdavo nežymi.

Kas svarbiau – tradicija (balta rūmų, kuriuose gyveno kelios Tiškevičių kartos, spalva) ar tai, kad Vokės atveju ochra neabejotinai turi istorinį pagrindą, nes buvo naudojama kalkiniams dažams? Rinkčiausi kompromisinį variantą. Pastelinė rūmų spalva būtų tinkamiausia. Mediniai elementai – būtinai riešutmedžio spalvos.

Išvados

Trakų Vokę 1996 m. prijungus prie Vilniaus, Tiškevičių rūmai neabejotinai tapo vienu ryškiausių ir labiausiai atpažįstamų Lietuvos sostinės architektūrinių ansamblių. Kaip ir visam vertingam paveldui, jiems turi būti taikoma griežta apsauga ne tik estetikos, bet ir etikos atžvilgiu – kalbu apie pagarbą istorinei atminčiai.

Dabartinė versija – tamsi sienų ochra su trijų skirtingų dar tamsesnių spalvų architektūrinėmis detalėmis, su beveik juodais kapiteliais – glumina. Labai tamsūs karnizai klasicistinius rūmus suskaido horizontaliai, statinys atrodo plokščias, žemesnis, nors piliastų ritmas (vertikalė) turėtų optiškai jį paaugštinti. Langų dekoru išryškinimas tamsia spalva irgi prislėgė fasadą. Originaliame variante stilistiniu požiūriu išgrynintas, nepriekaištingas rūmų vaizdas sudarkytas, nelogiškai parinkta spalva ir klaidingas detalių akcentavimas suardė Marconi'o suprojektuotą elegantišką architektūros ansamblį.

Kiekvienos valstybės tapatumui labai svarbus nacionalinis jos paveldas. Prieš imantis ką nors atnaujinti ar pertvarkyti, derėtų pažinti praeitį, ją kuo geriau suprasti ir, žinoma, gerbti. Grafų Tiškevičių rūmai Vokėje yra reikšmingas Lietuvos paveldo objektas. Tikiuosi, kompetentingos institucijos imsis atitinkamų veiksmų, kad būtų ištaisytos apmaudžios klaidos, juo labiau kad šiuo metu remontuojamas rūmų interjeras (be kita ko, keičiama funkcinė erdvinė jo struktūra).

Kodėl Lietuvos nacionalinio paveldo objektai nesulaukia tinkamos globos ir specialistų priežiūros? Šis klausimas darosi vis labiau retorinis... ■

DAR KARTĄ APIE PRARASTĄ ARCHITEKTŪROS KŪRINĮ

Minint iškilaus tarptautinį pripažinimą pelniusio Lietuvos architekto ir skulptoriaus Antano Vivulskio 100-ąsias mirties metines, 2019 m. lapkritį Vilniaus Naujamiestyje, sutvarkytame skvere, atidengtas jo suprojektuotos, tačiau nebaigtos statyti Švč. Jėzaus Širdies bažnyčios maketas, išlietas iš bronzos. Šią šventovę tiek lietuvių, tiek lenkų tyrinėtojai yra analizavę įvairiais aspektais, prie Vivulskio projekto dažnai grįžtama, nes atsiranda naujų faktų, leidžiančių papildyti turimas žinias. Glaustai priminsiu bažnyčios istoriją, meninę jos idėją, aptarsiu interjero dekorą, atstatymo galimybes.

Bažnyčios statybų istorija

Jėzuitų ordinas 1905 m. paskelbė uždarą konkursą suprojektuoti naują šventovę Krokuvoje. Kartu su pakviestais garsiais architektais – Teodoru Talowskiu, Józefu Pokutyńskiu, Juliuszu Meyrederu – dalyvavo ir dar mažai kam žinomas Antanas Vivulskis.¹ Jo pasiūlytas neoromaninio stiliaus bažnyčios projektas įvertintas 1-ąja premija.² Deja, Romos katalikų vienuolių ordinas statybų atsisakė dėl itin didelių išlaidų (Krokuvos bažnyčios statybų suma siekė apie 350 000 koronų), planai liko neįgyvendinti.³ Vis dėlto drąsus sumanymas atkreipė Lietuvos dvasininkų dėmesį – pabrėžiamas Vilniaus vyskupo barono Edvardo Roppo vaidmuo,⁴ Kunigų seminarijos inspektoriaus Karolio Lubianeco pastangos sudaryti Vivulskiui galimybę realizuoti projektą

Vilniuje.⁵ Spauda XX a. pr. rašė, kad Vilniui plečiantis, didėjant katalikų skaičiui, miesto pakraščiai neturi katalikiškų maldos namų, reikia steigti naujas bažnyčias.⁶ Visų Šventųjų parapija 1906 m. kreipėsi į dvasinę ir pasaulietinę valdžią, prašydama pastatyti naują Švč. Jėzaus Širdies šventovę. Šiai parapijai priklausė 27 tūkstančiai tikinčiųjų, bažnyčia sekmadieniais ir švenčių dienomis nesutalpindavo visų maldininkų.⁷

Jau kitais metais visuomenei pristatytas pirminis bažnyčios variantas su perspektyvos piešiniu, vėliau jis siekė tiek pakeistas ir patobulintas – Vivulskis atsisakė dviejų bokštų, o presbiterijos dalyje, apsidėje, suprojektavo vieną 80 metrų bokštą. Išlikusi tik ikonografinė šio varianto maketo medžiaga.⁸ Informuota, kad pirmąkart Lietuvoje bus panaudota gelžbetonio konstrukcija.⁹ Netrukus sudarytas bažnyčios statymo komitetas,¹⁰ kuris ilgai, bet atkakliai siekė numatyto tikslo, įveikdamas abejones, kritiškus nusistatymus, įvairius biurokratinis trukdžius, susijusius su sklypo paieškomis. Vidaus reikalų ministerija leidimą bažnyčios statyboms davė 1912 m. gegužės 13 d.¹¹ Jau kitų metų vasarą ties Arkangelsko (dabar Vytenio) ir Tambovo (dabar A. Vivulskio) gatvių sankirta prasidėjo darbai, o rugsėjo 22 d. pašventintas kertinis akmuo.¹² Per kelis mėnesius pastatyti pastoliai, vėliau išlietas monolitinis sienų, pilonų ir skliautų karkasas, naudojant klojinius. Pasak dabartinių tyrinėtojų, techninis sprendimas buvo profesionalus, konstrukcijos parinktos labai tvirtos, pagrindinio fasado bokšteliai išlieti kartu su spiraliniais laiptais. Svarbiausias vaidmuo

teko centrinei navai. Gelžbetonio karkasas apmūrytas plytomis, nepaslėptas vien bokštelių paviršius.¹³

Kai į Vilnių pradėjo brautis Raudonoji Armija, Vivulskis, jausdamas pareigą ginti Tėvynę nuo bolševikų, stojo savanoriu į lenkų gynybinį legioną. Peršalęs tarnybos metu, 1919 m. sausio 10 d. mirė nuo plaučių uždegimo.¹⁴ Bažnyčios statyba labai sulėtėjo. Tik 4-ojo dešimtmečio pradžioje imta svarstyti apie šventovės užbaigimą, atsižvelgiant į išlikusius eskizus. Bet parengtuose naujuose projektuose vyravo kitokios architektūros formos, kitokia stilistika.¹⁵ Dėl sunkios finansinės padėties ir nesutarimų, ar nauji projektai apskritai verti dėmesio, tarpukariu didesnio proveržio nebuvo. Viltį pabaigti bažnyčią užgesino Antrojo pasaulinio karo banga, 1944 m. šventovė buvo apgriauta, o sovietmečiu, 1960 m. liepos mėn. 29 d., Vilniaus miesto vykdomasis komitetas priėmė sprendimą „Dėl bažnyčios Pševalskio-Vytenio g. uždarymo ir bažnyčios Gerosios Vilties gatvėje atidarymo“.¹⁶ Nebaigtas sakralinės paskirties pastatas rekonstruotas ir perstatytas į Statybininkų kultūros rūmus (architektas Algimantas Mačiulis).¹⁷

Vivulskio vizija

Pasak kunigo Stanisława Nawrockio, „šios šventovės iniciatoriams labiau rūpėjo ne pastato stilius, o pačios minties realizavimas ir meilė Jėzaus Širdžiai“.¹⁸ Šis kultas, atsiradęs XVII a. pab., buvo gajus ir XX a. pr.¹⁹ Kaip Vivulskis įsivaizdavo idėjos įprasminimą, rodo keletas nuotraukų su bažnyčios maketais. Svarbiausias akcentas – ant pagrindinio kupolo užkelta Kristaus figūra – aliuzija į mistinį Išganytojo Kūną. Spėjama, kad skulptorių inspiravo Italijos miestų – Pizos ar Florencijos – katedrų reminiscencijos, nors daugiau sąsajų išvengiama su Prancūzijos architektūra.²⁰ Vivulskis daug santūriau už italus stilizavo formas, bažnyčios votyvinių intencijų atkartotoj Paryžiaus Monmartro Jėzaus Širdies (*Sacré-Coeur*) bazilikos invokacijas, idėjinis sumanymas kūrybiškai artimas garsiajai Paryžiaus Švč. Mergelės Marijos Jūrininkų Globėjos (*Notre Dame de la Garde*) šventovei, kurios bokštą vainikuoja didžiulė Dievo Motinos skulptūra. Vis dėlto produktyvus meni-

Vilniaus Švč. Jėzaus Širdies bažnyčios pagrindinis fasadas 1961 m.

ninkas nesekė nei konkrečiais istoriniais prototipais, nei anuomet populiaria secesija, nors nepretendavo sukurti ir visiškos naujovės: „*siekdamas maksimalios (ir kartu universalios) sakralumo raiškos, jis akcentavo archetipinius krikščioniškos šventovės pavidalus: kryžių, baziliką, kupolą, bokštą. Naujas buvo tik Kristaus statulos įkurdinimas virš kupolo.*“²¹

Architektūros plastika sutapo su modernu novacijomis²² – tą rodo drąsus tūrio sprendimas, originalūs fasada. Formos „*labiau skulptūrinės, negu architektūrinės*“.²³ Švč. Jėzaus Širdies bažnyčia monumentalumu turėjusi pranokti visus maldos namus, iki tol pastatytus Lietuvoje ir Lenkijoje, – numatytas 110 m aukštis, kupolas su Kristaus figūra turėjo siekti 60 metrų.²⁴

Bažnyčios interjeras

Prasidėjus šventovės statyboms, niekas neabejojo, kad bažnyčios vidų Vivulskis dekoruos pats.²⁵ Bažnyčios titulą išorėje, kaip minėta, turėjo simbolizuoti Išganytojo skulptūra virš kupolo, viduje – didysis altorius su ta pačia variacija. Architektūros istorikė Nijolė Lukšionytė-Tolvaišienė, susipažinusi su kai kuriais interjero eskizais, teigia, kad skulptorius ketinęs arkų sąramose įkomponuoti sentencijas iš Šv. Rašto, sienose pavaizduoti daugiafigūres evangelines scenas, šventuosius, angelus. Numatė sukurti septynis altorius, simbolizuojančius septynis žodžius, Jėzaus ištartus nuo kryžiaus,²⁶ o

Vilniaus Švč. Jėzaus Širdies bažnyčios didysis altorius. 6-ojo dešimtmečio pabaiga

priešais bažnyčią planavo pastatyti didelę Kristaus alyvų darželyje skulptūrą.²⁷ Kadangi per Pirmąjį pasaulinį karą statybos beveik nutrūko, Vivulskis ėmėsi dailės kūrinį.²⁸ Deja, vitražiniai langai, turėję būti išraiškingiausi pagrindinio fasado įtraukos centrinės dalies bei transeptų elementai, liko nebaigti.²⁹ 1917 m. skulptorius pradėjo pagrindinės navos dešinėje pusėje kurti altorių, pavadintą „*Dieve, mano Dieve, kodėl mane apleidai!*“ Spėjo padaryti nedaug – išdrožė Nukryžiuotojo galvą, rankas ir korpusą žemiau kelių, prie kryžiaus stovinčios Sopulingosios Dievo Motinos galvą ir biustą su malda sudėtomis rankomis. Šv. Marijos Magdalietės skulptūra išvis nepradėta.³⁰ 1917 m. birželio mėnesį, minint Švč. Jėzaus Širdies dieną, atidaryta laikina koplytėlė.³¹ Šv. Mišios ten buvo aukojamos iki 1923 m. spalio mėn.

Vivulskis, veikiausiai sužavėtas Italijos, Prancūzijos bažnyčių didingumo, puošnumo, tikėjosi tokią prabangą suteikti ir Vilniaus šventovei. Deja, didžiąją idėjų dalį nusinešė su savimi į kapus 1919 m. Padėką jam už didžiulį pasišventimą rodė tai, kad Vilniaus vyskupas Jurgis Matulaitis davė leidimą palaidoti Antaną Vivulskį nebaigtoje bažnyčioje, dešinėje navos pusėje, po grindimis. 1932 m. sausio 11 d. ant sienos atidengta akmeninė skulptoriaus Boleslovo Balzukevičiaus sukurta memorialinė lenta,³² vaizduojanti architektą, rankomis apglėbusį savo mylimą kūrinį – Švč. Jėzaus Širdies bažnyčią. (Vivulskio palaikai iš bažnyčios požemių 1964 m. buvo perkelti į Vilniaus Rasų kapines. Kur dingo memorialinė lenta, nėra žinoma.)

Parapija po karo suiručių nebuvo turtinga, tačiau 1924 m. visos lėšos, surinktos iš aukų, kun. klebono Antano Bekščanino ir kun. Romano Mosevičiaus pajamos iš beneficijų buvo skirtos bažnyčios išorės ir vidaus sutvarkymui.³³ Rytinė bažnyčios dalis atitverta lengva medine pertvara, įrengti trys altoriai su kardiniais paveikslais (didysis – Švč. Jėzaus Širdies, šoniniai – Šv. Teresės ir Aušros Vartų Švč. Mergelės Marijos), laikinoji varpinė, presbiterija, choras, zakristija, nupirkti suolai, sakykla, sietynai, sakralinės paskirties reikmenys. Deja, su Vivulskio kūryba visa tai neturėjo nieko bendra. XX a. pradžios masinės gamybos meni-

nė produkcija rodo formalų, „nuobodų“ dizainerių savamokslių požiūrį į sakralinį meną. Ko gero, svarbiausias tikslas buvo atitikti vyrausias religines „madas“ ir plačiai paplitusius kultus.³⁴ Tačiau, pasak menotyrininkės Dalios Klajumienės, „*tikintieji galėjo džiaugtis kokybiškais pramoniniais gaminiais*“.³⁵

Šiandien neįmanoma detalizuoti, kaip keitėsi interjeras nuo 4-ojo dešimtmečio iki bažnyčios uždarymo 1960 m. Yra žinoma, kad Kryžiaus kelio stotis iš šios bažnyčios kunigas Jonas Vienožindis 1949 m. lapkričio 18 d. paėmė į Pelesos bažnyčią (Baltarusija).³⁶ Vivulskio kūrinių nebaigti eskizai atsidūrė Lietuvos dailės muziejuje.³⁷ Sakralinės paskirties reikmenys prieš uždarymą išgabenti ir įvairius Lietuvos katalikiškus maldos namus, iš kurių kol kas žinomi tik trys. Rūdiškių Švč. Jėzaus Širdies bažnyčiai 6-ojo dešimtmečio pradžioje atiduotas didžiojo altoriaus Švč. Jėzaus Širdies paveikslas.³⁸ Vilniaus Šv. Mikalojaus bažnyčioje atsidūrė gotikinis juodo ažuolo, dviejų kondignacijų, meniškas tabernakulis, po 1990 m. išgabentas į Rūdiškių Švč. Jėzaus Širdies bažnyčią, o dabar puošiantis Švenčionėlių Šv. Edvardo bažnyčios didįjį altorių.³⁹ Kai ką perėmė Dievo Apvaizdos bažnyčia.

Vilniaus Švč. Jėzaus Širdies bažnyčios atstatymo problema

Lietuvai atgavus nepriklausomybę, pradėta kalbėti apie Vilniaus Švč. Jėzaus Širdies bažnyčios atstatymą. Visuomenė iškart pasidalijo į dvi grupes. Vieni buvo už tai, kad šventovė iškiltų toje pačioje vietoje, kur stovėjo kadaise (dabartinių A. Vivulskio ir Vytenio gatvių sankirtoje), arba būtų pastatyta atokiau nuo miesto centro. Kiti atstatymui iš principo nepritaria.

Vienas svariausių argumentų, kodėl derėtų iš naujo pastatyti neišlikusią bažnyčią, yra „savos“ kaltės pripažinimas ir jos išpirkimas.⁴⁰ Kadangi šventovė prarasta sovietmečiu, kaltinti reikėtų okupacinę valdžią. Tačiau, pasak architekto Henriko Kęstučio Šilgalio, „*Vivulskio kūrinių sunaikinome savom rankom. Jokia Maskva, jokia sovietų valdžia mums neįsakė to daryti. Patys!*“⁴¹ Kad sakralinis pastatas būtų perstatytas į Statybininkų kultūros rūmus, tuo metu priešinosi dailės

istorikas Vladas Drėma, tačiau jis „*buvo nugrūstas į kampą. Užblokuotas. Jo balso negalėjo išgirsti.*“⁴² Taigi bažnyčios atstatymas būtų tikras „patriotiškas“ iššūkis bei įrodymas, kad „mes galim“. Juk atstatytas Trijų Kryžių paminklas, Vilniaus arkikatedros skulptūros virš pagrindinio fasado frontono.⁴³ Lenkijoje, Vokietijoje po Antrojo pasaulinio karo atstatyta itin daug svarbių kultūros paveldo objektų.

Vilniaus miesto savivaldybės Tarybos sprendimu 2004–2006 m., konsultuojantis su visuomene ir su įtakingiausiais savo sričių specialistais,⁴⁴ buvo parengtas „Vilniaus miesto teritorijos bendrasis planas iki 2015 m.“ Kaip vieną iš sostinės simbolių numatyta Naujamiestyje atstatyti Vivulskio Švč. Jėzaus Širdies bažnyčią. Parengtas primityvus maketas, vaizduojantis didžiulį sakralinį objektą. Pasiūlymo autorius – architektas Šilgalis, kuriam pritarė tuometis sostinės meras Artūras Zuokas ir Lietuvos lenkų rinkimų akcijos atstovai.⁴⁵

Bažnyčią į Statybininkų kultūros rūmus perprojektavęs Algimantas Mačiulis sakė: „*Įvertinę novatorišką bažnyčios konstruktyvųjį sprendimą, rekonstruojant pastatą nutarėme siekti išsaugoti monolitinį gelžbetoninį karkasą kaip ypač vertingą paveldą. Įgyvendinant šį svarbų tikslą, naujas konstrukcijas derinome prie esamo karkaso, jo gabaritų.*“⁴⁶ Išsaugotos šoninių navų arkos. Visa karkasinė struktūra išlikusi ir galėtų būti atstatyta. Politikai, ko gero, atsižvelgdami į architekto žodžius, nutarė pritarti projektui, juolab kad viltasi atstatytą šventovę pavadinti daugumos katalikų mylimo popiežiaus – šv. Jono Pauliaus II – garbei.⁴⁷ Kritišką nuomonę išdėstė kardinolas Audrys Juozas Bačkis: „*Skauda širdį, kai kalbama apie A. Vivulskio bažnyčios atstatymą, o nepajėgiama net normalios aikštės ar gatvės pavadinti Jono Pauliaus II vardu.*“⁴⁸ Be to, su juo šia tema joks politikas nekalbėjo, nors pagal kanonus šventovės statybai būtinas vietos vyskupo pritarimas.

Realizuojant sumanymą, kiltų labai daug problemų. Ant kieno pečių užgriūtų ši našta? Ant arkivyskupijos, valstybės, verslininkų, o gal ant visų Lietuvos piliečių? Bažnyčia kasmet iš Kultūros paveldo departamento biudžeto gauna apie 1,5 mln. eurų. Tai labai maža suma, atsižvelgiant į tai, kad pinigai padalijami visoms Lietuvos

bažnyčioms, o šventovės sudaro bene didžiausią šalies paveldo dalį. Gautų lėšų vos užtenka prioritetingiems tvarkymo, atnaujinimo darbams.⁴⁹ Tiesa, Bažnyčia galėtų gauti paramą iš kitų šaltinių (pavyzdžiui, jei kreiptųsi į katalikiškas užsienio organizacijas), tačiau vis tiek vargu ar užtektų lėšų griandioziniam projektui. Lietuvos finansinė situacija nestabili, ekonomikos gerėjimą stabdo COVID-19 pandemija, aukštas nedarbo lygis ir t. t. Net pasišventę Dievui žmonės neįstengtų nuolatos remti sakralinio pastato statybų.

Kitas aktualus klausimas – kokia turėtų būti ši šventovė, jos architektūra ir išplanavimas? Remtis vien išlikusia ikonografinė medžiaga ir kai kuriais Vivulskio maketais būtų neatsakinga. Pirma, neišliko arba kol kas nesurasti bažnyčios vidaus dekorų eskizai, nėra žinomi tikslūs išmatavimai. Antra, daug neįgyvendintų idėjų architektas nusinešė Anapilin. Trečia, šventovės fasadai, sukurti ne paties Vivulskio, o kitų architektų, tiek anais laikais keldavo, tiek šiais laikais kelia nemažai abejonių. Stepono Batoro universiteto architektūros profesorius Juliuszas Kłosas XX a. 3-iojo dešimtmečio pradžioje teigė: „Šis individualus darbas negali būti tęsiamas ta pačia dvasia, nebent atsirastų menininkas, talentu prilygstantis Vivulskiui.“⁵⁰ Pasak kun. Waleriano Meysztowicziaus, „Jie matė savo bažnyčią su sėdinčio Išganytojo atvaizdu, kuris pakeistų kupolą su bokšteliu – Kristaus statulą. Tik projekto įgyvendinimas galėtų atsakyti į klausimą, ar tai būtų gražu, ar juokinga, kaip „Laisvės“ statula amerikiečių uostamiestyje.“⁵¹

Jeigu nugriautume Statybininkų kultūros rūmus ir toje vietoje pradėtume statybas, ne tik atsisakytume, nepripažintume vieno iš Lietuvos istorijos tarpsnių – sovietmečio realijų, bet ir parodytume nepagarbą juos suprojektavusiam Mačiuliui. Sunaikinti kitą, šalia esantį pastatą, reikštų ne ką mažesnę „nuodėmę“. Be to, Vilniaus centre yra užtektingai bažnyčių, daug jų ne-naudojamos, pavyzdžiui, Šv. Jurgio, Viešpaties Dangun Žengimo (Misionierių), Švč. Jėzaus Širdies (Vizitiečių) ir kt., nespėjama jų tinkamai sutvarkyti, remontuoti. Dar blogiau, jei istorija pasikartotų – tarkime, dėl įvairių priežasčių naujasis pastatas liktų nebaigtas statyti. Kaip rodo šiandienos pavyzdžiai, lengviau ką nors pradėti naujoje

vietoje, negu tempti paliktų skolų ir problemų našta. Todėl į bažnyčią, matyt, reiktų „žiūrėti iš sielovadinės pusės, o ne tik atstatyti praeities paminklus, ypač tokios būklės kaip aptariamoji“.⁵² Tuo atveju, jei būtų apsispręsta šventovę atkurti, derėtų „statyti ten, kur jos nėra ir kur gyventojų daug“.⁵³ Antai romantizmo dvasia „užsikrėtęs“ prozininkas Vytautas Narbutas ragina žmones pamatyti „pačią tinkamiausią, gražiausią vietą tam imponantiškam Antano Vivulskio kūriniui, jo bažnyčios frontonui, žvelgiančiam nuo Šeškinės šlaito, nuo ten, kur dabar stūkso išsikėtojęsi „Akropolis“ dėžė“.⁵⁴ Turbūt jis pritartų ir eseisto Tomo Sakalausko utopinei minčiai „prapultajai Jėzaus Širdies šventovei grąžinti jos kūrėjo palaikus“.⁵⁵

Kita probleminė ašis – statinio paskirtis. Ar pavyktų senąsias prasmes suderinti su naujais visuomenės poreikiais? Neabejotina, kad pastatas atliktų maldos namų funkciją, bet kartu galėtų simbolizuoti Lietuvos geresnės ateities viltį, tapti atminimo, svarbių susitikimų, gal ir kultūros renginių vieta, kaip Šv. Kotrynos bažnyčia, pritaikyta vargonų ir kamerinės muzikos koncertams. Deja, šiandien kilnų tikslą „riboja“ ir „varžo“ mūsų šalyje galiojantys įstatymai, paremti šiuolaikine paveldosaugos samprata, išdėstyta tarptautinėje teisėje ir paveldosaugos teorijoje.

Gerbti visų laikotarpių įnašą, visus laiko tėkmės „įspaustus“ pėdsakus reikalauta jau XIX a. Teiginį patvirtina prancūzų archeologo Adolphe'o Napoléono Didrono frazė: „Geriau konservuoti negu restauruoti, geriau restauruoti negu atstatyti, o dar geriau susilaikyti nuo darbų, negu sukurti naują darą.“⁵⁶ Ją išplėtojo ir papildė vėlesni teoretikai. Modernioms paveldosaugos direktyvoms didelę įtaką XX a. antrojoje pusėje padarė italai (G. C. Argan, R. Bonelli, C. Brandi, R. Pane, ir kiti), pasisakę prieš visiškai suirusių meno kūrinių ar istorinių pastatų atstatymą, nes tai viso labo kopija, meninė bei istorinė falsifikacija.⁵⁷ Cesare's Brandi'o manymu, kūrinių „kopijavimas“ – tai savotiška apgaulė, kuria gal ir galima pasinaudoti didaktiniais tikslais, bet vis tiek tai bus tik originalo šešėlis, praradęs estetinę-meninę matmenį.⁵⁸ Tiesa, dalinį bažnyčios atstatymą, regis, pateisintų Rygos ar Krokuvos chartija (2000), palankiai vertinanti paveldo, svarbaus

bendruomenės tapatybei, atstatymą. Rygos chartija atstatymą leidžia tais atvejais, kai: a) atstatomas objektas yra svarbus vietovės išlikimui; b) turima užtektinai atitinkamų tyrimų ir istorinės dokumentacijos; c) neklastojamas bendras urbanistinis kontekstas, tais veiksmais neprisidedama prie reikšmingos istorinės struktūros žalojimo.⁵⁹ Pagal Krokuvos chartiją (2000) kultūros paveldo atstatymas priimtinas tik tada, kai yra susijęs su kultūriniais ar socialiniais motyvais, kurie išskirtinai reikšmingi bendruomenės tapatumui.⁶⁰ Vertinant nūdienos realijas, lietuviškosios paveldosaugos „Gordijo mazgas“⁶¹ buvo Valdovų rūmų atkūrimas, „kurio esmė – versti istoriją negyva mumija“, pasak kultūros istorikės, teoretikės Rasos Čepaitienės.⁶² Mažai paisyta tarptautinių paveldosaugos dokumentų atstatymo klausimu, ignoruotas ir Lietuvos Respublikos Nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymas, priimtas 1994 m., ir 2004 m. įstatymo pakeitimai, reikalaujantys užtikrinti istorinio vaizdo autentiškumą, raginantys vengti hipotezių.⁶³ Kyla logiškas klausimas, ar nepasikartotų ta pati istorija ir atstatant Švč. Jėzaus Širdies bažnyčią?

Toks užmojis taptų nauju iššūkiu valstybei. Nemažai problemų keltų ir atstatymo samprata, ir objekto paskirtis, ir finansavimo šaltiniai. Paveldosaugininkas Jonas Glemža pabrėžia: „turint išsamius buvusios vertybės duomenis geriausiu atveju galima sukurti jos kopiją ar maketą, o turint tik dalinius duomenis – sukurti tos vertybės istorinį įvaizdį“.⁶⁴ Prarasto paveldo atstatymas, ko gero, nėra vienintelė galimybė įprasminti sunaikintą objektą. Kur kas svarbiau išsaugoti jį permainingoje visuomenės kultūrinėje savimonėje. Juk „talentingo, kūrybingo žmogaus intelektas, įtemptas darbas, minties energija, net ir nerealizuoti projektai nepranyksta, nenueina niekais. Jie lieka kaip sutelktos minties blyksniai, [...] epochos dokumentai“.⁶⁵

Šiaip ar taip, dvi skirtingos pozicijos turi savų privalumų – oponentai ieško argumentų savo požiūriui pagrįsti, diskusijos leidžia keistis nuomonėmis, naujai pažvelgti į Lietuvos dabartį praeities kontekste. Tarpusavio dialogas ateityje gal padės išvengti šiurkščių klaidų. Ilgainiui Lietuvoje susiformuos, tikiuosi, naujas,

pažangus ir pagarbus požiūris į architektūros paveldą, o šiuo metu derėtų stengtis tinkamai išsaugoti ir apsaugoti tą, kuris dar „gyvas“...

¹ Stefański K., Nigdy nie ukończony. *Spotkania zabytkami*. 1993, nr. 7, p. 13–14.

² Tolvaišienė N., Apie Antano Vivulskio plastinės-architektūrinės koncepcijas. *Przegląd Wschodni*, t. VII, 4(28), Warszawa. 2001, p. 1405.

³ Stefański K., Antoni Wiwulski jako architekta. *Biuletyn Historii Sztuki*. 1994, nr. 1–2, p. 58.

⁴ Lukšionytė-Tolvaišienė N., Antanas Vivulskis (1877–1919): tradicijų ir modernumo dermė. Vilnius: *Vilniaus dailės akademijos leidykla*. 2002, p. 97.

⁵ Szot A., Historia budowy kościoła Najświętszego Serca Jezusa w Wilnie. *Biuletyn Historii Pogranicza*. 2006, nr. 7, p. 41.

⁶ Doliński A., O nowe kościoły w Wilnie. *Kurier Litewski*. 1908, nr. 215, p. 2.

⁷ *Dwutygodnik Diecezjalny Wileński*. 1913, nr. 12, p. 172.

⁸ *Życie Ilustrowane*. 1907, nr. 10, p. 74;

⁹ *Kościół z żelaza i betonu. Wiadomości Ilustrowane*. 1913, nr. 1, p. 6–7.

¹⁰ Odezwa w sprawie nowego w Wilnie kościoła pod wezwaniem Serca Jezusowego. *Dwutygodnik Diecezjalny Wileński*. 1912, nr. 12, p. 172.

¹¹ *Dwutygodnik Diecezjalny Wileński*. 1912, nr. 11, s. 158.

¹² *Kurier Litewski*. 1913, nr. 218, p. 2.

¹³ Ilgiewicz H., Sakralinių objektų statyba ir restauravimas Vilniuje XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje. In: *Mokslo ir technikos raida*. 2009, t. 1, p. 97.

¹⁴ Dylewski A., Wilno po polsku. Warszawa: *Świat Książki*. 2007, p. 274.

¹⁵ Adamowicz A. Dziwolaği w sztuce kościelnej. *Jutrzenka Białostocka*. 1930, nr. 6, p. 3.

¹⁶ Mačiulis A., Permainingi metai: Architekto užrašai. Vilnius: *Vilniaus dailės akademijos leidykla*. 2008, p. 163.

¹⁷ Šiaudinis V., Vilniaus maldos namai. Vilnius: *Diemedžio leidykla*. 2001, p. 120.

¹⁸ Nawrocki S., Kronika Kościoła i Parafii pod wezwaniem Najświętszego Serca Jezusowego w Wilnie. Wilno, 1927–1945, p. 5 (rankraštis nepublikuotas). Asmeninis kun. Adamo Szoto archyvas

¹⁹ Žeimienė-Smilingytė S., Jėzaus kulto raiška XX a. I pusės Lietuvos religinėje dailėje. *Menotyra*. 2003, p. 16–17.

²⁰ Lukšionytė-Tolvaišienė N., Antanas Vivulskis: tradicijų ir modernumo dermė. Vilnius: *Vilniaus dailės akademijos leidykla*. 2002, p. 95.

²¹ Ten pat, p. 113.

²² Lietuvos architektūros istorija: nuo XIX a. II-ojo dešimtmečio iki 1918 m. (t. 3). Vilnius: *Savastis*. 2000, p. 263.

- ²³ Kłos J., Wilno: przewodnik krajoznawczy. Wilno: Oddział Wileńskiego Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego. 1923, p. 98–99.
- ²⁴ Odezwa Komitetu budowy Kościoła „Serca Jezusowego w Wilnie”. *Dwutygodnik Diecezjalny Wileński*. 1914, nr. 1, p. 12–13.
- ²⁵ *Gazeta codzienna*. 1913, nr. 222, p. 3.
- ²⁶ Meysztowicz W., Gawędy o czasach i ludziach. Londyn, 1983, p. 45.
- ²⁷ Gedminas L., Antano Vivulskio kūrinių paroda. *Metraštis*, t. 4, 2001. Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, p. 243.
- ²⁸ *Świętek F.*, Jasny i mocny duch Antoni Wiwulski (1877–1919). Wilno. 1939, p. 54.
- ²⁹ *Przyjacieli*. 1915, nr. 19, p. 300.
- ³⁰ Szot A., Historia budowy kościoła Najświętszego Serca Jezusa w Wilnie. *Biuletyn Historii pogranicza*. 2006, nr. 7, p. 48.
- ³¹ Notatka w sprawie budowy kościoła Serca Jezusowego w Wilnie. 1921 // Lietuvos valstybės mokslų akademijos bibliotekos rankraščių skyrius; LVMA RS, f. 318, vnt. 37513.
- ³² Sulimczyk. Dzieła Antoniego Wiwulskiego i jego pomnik kościelny. *Słowo*. 1931, nr. 257, p. 2.
- ³³ Inwentarz kościoła parafialnego Najświętszego Serca Jezusowego w Wilnie. 1927. Wilno. Lietuvos valstybės istorijos archyvas; LVIA, f. 694, ap. 5, b. 405 (puslapiai nenumuoti).
- ³⁴ Ten pat, LVIA, f. 694, ap. 5, b. 405
- ³⁵ Žodinė dr. Dalios Klajumienės informacija.
- ³⁶ LVMA RS, f. 268, vnt. 284.
- ³⁷ Gedminas L., Antano Vivulskio kūrinių paroda. *Metraštis*, t. 4, 2001. Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, p. 248.
- ³⁸ Vaičekonis P., Švenč. Jėzaus Širdies parapijos Dievo Apvaizdos bažnyčia: istorija, inventorius, darbo dienynas. 1962–1966. Vilnius, p. 4 (rankraštis)
- ³⁹ Petkus V., Vilniaus Šv. Mikalojaus bažnyčia. Vilnius: *Petro ofetas*, 2004, p. 144.
- ⁴⁰ Narbutas V., Ar atsinaujins žemės veidas? 2011, http://eia.libis.lt:8080/archyvas/viesas/20111023191922/http://www.culture.lt/lmenas/?leid_id=3045&kas=straipsnis&st_id=6636 [žiūr. 2021-02-26]
- ⁴¹ Sakalauskas T., Antano Vivulskio paskutinis genialus kūriny. *Statyba ir architektūra*. 1999, nr. 2, p. 31.
- ⁴² Ten pat, p. 31.
- ⁴³ Lietuvoje, skirtingai nuo kitų šalių (Lenkijos, Vokietijos, Rusijos, Italijos ir pan.), paveldo objektai buvo atstatinėjami menkai. Glemža J. R., Nekilnojamojo kultūros paveldo apsauga ir tvarkymas. Vilnius: *Vilniaus dailės akademijos leidykla*. 2002, p. 135.
- ⁴⁴ Vilniaus miesto bendrasis planas 2015, <http://old.vilnius.lt/bplanas/index.php?mid=20> [žiūr. 2021-02-26]
- ⁴⁵ Urbonaitė-Vainienė I., Sostinės miegamuosiuose rajonuose iškilis Jono Pauliaus II bažnyčia. 2013. [http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/sostines-](http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/sostines-miegamuosiuose-rajonuose-iskils-jono-pauliaus-ii-baznycia.d?id=61210915)
- [miegamuosiuose-iskils-jono-pauliaus-ii-baznycia.d?id=61210915](http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/sostines-miegamuosiuose-rajonuose-iskils-jono-pauliaus-ii-baznycia.d?id=61210915) [žiūr. 2021-02-26]
- ⁴⁶ Mačiulis A., Permainingi metai: Architekto užrašai. Vilnius: *Vilniaus dailės akademijos leidykla*. 2008, p. 170.
- ⁴⁷ Gładkowska H., Wileńskie kościoły zwracane. Kościoły (nie) zbudowane. 2014, <http://kurierwilenski.lt/2014/02/07/wilenskie-koscioly-zwracane-koscioly-nie-zbudowane/> [žiūr. 2021-02-26]
- ⁴⁸ Urbonaitė-Vainienė I., Sostinės miegamuosiuose rajonuose iškilis Jono Pauliaus II bažnyčia.
- ⁴⁹ Sasnauskas J., Kardinolas Audrys Juozas Bačkis: Žemiškame Vilniuje dar daug darbo, kol jis vėl suspindės visais savo nuostabių šventovių bokštais. 2005, <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2005-11-24-kardinolas-audrys-juozas-backis-zemiskame-vilniuje-dar-daug-darbo-kol-jis-vel-suspindes-visais-savo-nuostabiuv-sventoviu-bokstais/5661/print> [žiūr. 2021-01-26]
- ⁵⁰ Kłos J., Wilno: przewodnik krajoznawczy. Wilno: Oddział Wileńskiego Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego 1923, p. 99.
- ⁵¹ Meysztowicz W., Gawędy o czasach i ludziach, p. 44.
- ⁵² Urbonaitė-Vainienė I., Sostinės miegamuosiuose rajonuose iškilis Jono Pauliaus II bažnyčia.
- ⁵³ Sasnauskas J., Kardinolas Audrys Juozas Bačkis: Žemiškame Vilniuje dar daug darbo...
- ⁵⁴ Narbutas V., Ar atsinaujins žemės veidas?
- ⁵⁵ Sakalauskas T., Antano Vivulskio paskutinis genialus kūriny.
- ⁵⁶ Glemža J. R., Nekilnojamojo kultūros paveldo apsauga ir tvarkymas.
- ⁵⁷ Jokilehto J. A., History of Architectural Conservation: The Contribution of English, French, German and Italian Thought Towards an International Approach to the Conservation Of Cultural Property. England, 1986.
- ⁵⁸ Brandi C., The Theory of Restoration. Roma, 2005, p. 74.
- ⁵⁹ The Riga Charter on Authenticity and Historical Reconstruction in Relationship to Cultural Heritage, 2000 // ICCROM Newsletter, Integrated Territorial and urban Conservation program for North-East Europe, Issue No 3, April, 2001.
- ⁶⁰ Charter of Cracow. 2000 // <http://www.triestecontemporanea.it/pag5-e.htm> [žiūr. 2021-02-26]
- ⁶¹ Čepaitienė R., Laikas ir akmenys: Kultūros paveldo sampratos moderniojoje Lietuvoje. Vilnius: *Lietuvos istorijos institutas*, 2005, p. 343.
- ⁶² Ten pat, p. 347.
- ⁶³ Lietuvos Respublikos Nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymas. 2004 // http://www.heritage.lt/t_aktai/istatymai/nkpai.htm [žiūr. 2021-02-26]
- ⁶⁴ Glemža J. R., Nekilnojamojo kultūros paveldo apsauga ir tvarkymas. Vilnius: *Vilniaus dailės akademijos leidykla*. 2002, p. 134.
- ⁶⁵ Kančienė J., Minkevičius J., Architektas Vytautas Landsbergis-Žemkalnis. Vilnius: *Mokslo ir enciklopedijų leidykla*. 1993, p. 60.

JE ŽEMAITIS OSĖSPĖRS – ĖR I DĖBĖSI ISPĖRS

*Su kalbininku Juozu PABRĖŽA
kalbasi Mindaugas PELECKIS*

Žemaičių kalba, ilgą laiką vadinta lietuvių kalbos dialektu, pasak prof. Juozo Pabrėžos, atsirado ne vėliau kaip 7-ajame amžiuje ir buvo viena iš gentinių Rytų baltų kalbų. Profesoriaus monografijoje „Žemaičių kalba ir rašyba“ yra žemaičių kalbos dialektų žemėlapis, gausu poezijos, prozos, patarlių žemaičių dialektais pavyzdžių, įdėta išsami santrauka anglų kalba. Knygą 2017 m. išleido Šiaulių universitetas. 2020-ųjų vasarą žemaičių kalba „debiutavo“ tarptautiniame YouTube kanale „I love languages“ (<https://www.youtube.com/watch?v=dT2gbvJSmHA&t=143s>), ten ją pristatė istorikas Povilas Girdenis, kalbininko Alekso Girdenio, daug metų tyrinėjusio žemaičių kalbą, sūnus.

Apie žemaičius, jų kalbą (o gal vis dėlto tarmę) kalbuosi su jos tyrinėtoju ir puoselėtoju prof. Juozu PABRĖŽA.

Mindaugas Peleckis. *Papasakokite apie save. Neabejojau, kad esate žemaitis, o kada ėmėte tyrinėti savo gimtąją kalbą?*

Juozas Pabrėža. Esu nuo Skuodo, kaip vaizdžiai dar pasakoma, nuo tos vietos, kur prasideda Lietuva. Baigęs mokslus dabartinėje Pranciškaus Žadeikio gimnazijoje, įstojau į Vilniaus universitetą studijuoti lituanistikos. Jau pirmame kurse mane pastebėjo iškiliausias žemaičių kalbos tyrinėtojas profesorius Aleksas Girdenis ir pakvietė į savo vadovaujamą lietuvių kalbos mokslinį būrelį. Nuo tada dar labiau suartėjau su žemaičių kalba, gilinausi į ją.

Visi pokalbiai, diskusijos, konsultacijos, ginčai su moksliniu vadovu vykdavo žemaitiškai, nes taip bendraudami paprasčiausiai geriau suprasdavome vienas kitą, lengviau išreiškdavome mintis. Prof. Girdenį laiku didžiuoju savo Mokytoju.

Kada pirmąsyk kalbininkai (ir kas konkrečiai) nustatė, kad žemaičių kalba nėra lietuvių kalbos tarmė? Kuo remtasi, darant tokių rimtų išvadų? Ką pasakytumėte skeptikams, kurie mėgsta įgelti žemaičiams, esą šie tiesiog „nori atsiskirti nuo Lietuvos“?

Užuominų apie žemaičių kalbą būta daug. Minėtini žemaičiai Juozas Čiulda, Kazimieras Jaunius, Antanas Salys, Vladas Grinaveckis, kiti kalbininkai. Tačiau pirmasis rimčiau gvildinti žemaičių kalbos klausimus pradėjo Aleksas Girdenis. Daugiausia remdamasis žodžių galūnių raida, jis pagrįstai mano, kad kalbos atžvilgiu žemaičiai pradėjo skirtis ne vėliau kaip VII a., o pirmieji žemaičių fonetikos bruožai galėjo atsirasti dar anksčiau – gal net V a., kurį dažniausiai mini archeologai. Bendros lietuvių prokalbės veikiausiai apskritai nėra buvę – žemaičiai, kaip ir žiemgaliai, sėliai, gal ir kuršiai bei lietuviai, kalbėjo viena iš gentinių Rytų baltų kalbų.

Esu Girdenio pasekėjas ir darbų tęsėjas. Knygoje „Žemaičių kalba ir rašyba“ atskleidžiau ir įrodžiau, kad žemaičiai turi savitą kalbą. Svarbiausi žemaičių kalbos statuso įrodymai būtų tokie:

1. Žemaičių kalba labai ryškiai skiriasi ir nuo lietuvių bendrinės kalbos, ir nuo kitų lietuvių kalbos tarmių. Juk pagal kalbą žemaičiai nuo aukštaičių skiriasi labiau negu Rytų slavai – rusai, ukrainiečiai, baltarusiai, Pietų slavai – serbai ir kroatai, Vakarų slavai – čekai ir slovakai, Šiaurės vokiečiai ir olandai, estai ir suomiai... Kad žemaičiai pagal kalbą yra išskirtinesni, rodo ir kalbininkų, tarmių tyrinėtojų vieningas sutarimas visas lietuvių kalbos tarmes pirmiausia skirstyti į du stambius būrius: žemaičius ir aukštaičius (dar seniau – žemaičius ir lietuvius).

2. Žemaičių kalba turi visus svarbiausius „atributus“ – fonetiką, morfologiją, sintaksę, leksiką, visi tie lygmenys yra išlaikę nemažai unikalių, archajiškų ypatybių, garsų, formų, konstrukcijų, ko šiandien nebūti nei lietuvių bendrinė kalba, nei kitos tarmės.

3. Žemaičiai turi sunormintą rašybą. Pagal prof. Girdenio ir mano apibendrintas rašybos taisykles žemaitiškai spausdinama nemažai publicistikos straipsnių, grožinės literatūros kūrinių, leidžiami laikraščiai, žurnalai, knygos.

4. Dauguma žemaičių tarmišką kalbėseną laiko savo gimtąja kalba, su kuria tapatinasi, todėl jos prestižas stiprėja ir auga.

Žemaičių kalbos dialektų žemėlapis

O bandantiems įgelti žemaičiams, neva juos apėmęs noras atsiskirti nuo Lietuvos, atsakysiu labai paprastai: nė vienas tikras žemaitis apie kokius nors atsiskyrimus rimtai negalvoja. Žemaičiai gyvena ir gyvens Lietuvoje, bet visada didžiuosis išskirtiniais savo žemaitiškos tapatybės bruožais.

Kokios esminės žemaičių kalbos ypatybės ją skiria nuo lietuvių kalbos? Kai kurie kalbininkai sako, kad egzistuoja dialektai, pavyzdžiui, ginčijamasi, ar bavarų dialektas yra vokiečių kalbos dalis, ar atskira kalba ir pan. Ar galėtumėte šimtu procentų teigti, kad žemaičių kalba nėra lietuvių kalbos tarmė?

Savo knygoje aptaręs įvairius dalykus – žemaičių vardą, tapatumą, kultūrinį sąjūdį – iškart keliu šį kertinį klausimą. Apskritai sąvokos *kalba* ir *tarmė* yra labai artimos. Juk prigimtinė tarmė ir yra gimtoji kalba, paveldėta iš tėvų, iš to krašto, kuriame esi gimęs ir augęs, kur slapi tikrosios šaknys. Ir tik vėliau mokomasi kitos, antrosios, t. y. tautos bendrinės kalbos. Taigi į iškeltą klausimą apibendrintai galima atsakyti taip: abi sąvokos yra geros ir vartotinos. Jei lyginame keletą kalbinių sistemų, puikiai tinka tarmės sąvoka, pavyzdžiui, Šiaurės žemaičių tarmė, Pietų žemaičių tarmė ir pan. Tačiau kalbant ir rašant apie vieną kalbinę sistemą, galima drąsiai vartoti sąvoką *žemaičių kalba*. Esu įsitikinęs ir tvirtai laikausi nuostatos, kad yra žemaičių kalba, turinti tris ryškias tarmes (Šiaurės žemaičiai – *dounininkai*, Pietų žemaičiai – *dūnininkai*, Vakarų žemaičiai – *doninininkai*), Šiaurės žemaičių telšiškių ir kretingiškių, Pietų žemaičių varniškių ir raseiniškių patarmes, daugybę smulkesnių šnektų ir šnektelių.

Žemaičių kalbos ypatybių, ryškiau besiskiriančių nuo lietuvių kalbos, yra daug. Paminėsiu tik kelias. Šiauriniai žemaičiai turi labai retus, lietuvių bendrinei kalbai nebūdingus dvibalsius *ou*, *ei*, pavyzdžiui: *jouks* „juokas“, *douk* „duok“, *pėiva* „pieva“, *kėits* „kietas“. Nemaža pietrytinių žemaičių dalis vietoj bendrinės kalbos nosinių balsių *a*, *e*, *u*, *i* yra išlaikę senesnę jų garsų tarimą su priebalsiu *n*, pavyzdžiui: *kansnis* / *konsnis* „kąsnis“, *švensti* / *švėnstė*

„švęsti“, gerun „gerų“, linstė „lįsti“. Žemaičiai palyginti labai gerai yra išlaikę įvairių kalbos dalių dviskaitą, pavyzdžiui: vedo, vedvė dərbau, siedau „mudu, mudvi dirbame, sėdime“, dvė poikė mergė „dvi gražios mergaitės“. Žemaičių žodynas turtingas ir spalvingas. Yra nemažai žodžių, kurie išvis nevartojami bendrinėje kalboje ir nelabai suprantami kitų tarmių atstovams, pavyzdžiui: kramė „galva“, staibis „blauzda“, išliežis „tarpupirštis“, blezdinga „kregždė“, krupis ar kriupis „rupūžė“, ašoklis ar vašoklis „raudonasis serbentas“, atvarslai „vadžios“, ledžinga „pačiūža“, slinkas „tingus“, drūktas „storas“, rušinti „liesti, imti“, apent, apentais „vėl“, nogniai „labai, smarkiai“ ir t. t.

Žemaičių kultūra labai turtinga. Kuo ji artimiausia Jums?

Be paties svarbiausio ir išskirtiniausio tradicinės kultūros elemento – žemaičių kalbos, yra daug kitų tapatumų išryškinančių dalykų. Kaip nesigėrėti ir nesididžiuoti reikšmingais istoriniais įvykiais: savarankiška Žemaičių seniūnija, atskira Žemaičių vyskupija, svarbiais žemaičių laimėtais Saulės, Skuodo, Durbės mūšiais? Etnografų nuomone, pagal sodybų, trobesių išdėstymą Žemaitija kartu su Suvalkija (buvusi Žemaičių kunigaikštystė) priskirtinos vakariniam (skandinaviskajam), o kita Lietuvos dalis – rytiniam (slaviškajam) arealui. Žemaičių sodyboms būdingas didelis plotas, jose, palyginti su kitais Lietuvos etnografiniais regionais, esama daugiau įvairių trobesių. Žemaičių išskirtinumą rodo ir tradiciniai valgiai: kastynys, pusinė (pusmarškonė) košė, cibulynė, šutynė, spirginė ir pan. Tik Žemaitijoje per šermenis, mirties metines, atlaidus giedami Kalvarijos kalnai, dažnai pritariant dūdomis, kurios žemaitiškai vadinamos trūbais. Daug kas išryškina ir teigiamai vertina esminį žemaičių charakterio bruožą – užsispyrimą. Žemaitijoje esu užrašęs tokį šmaikštų posakį: *Je žemaitis osėspėrs – ėr i dėbėsi ispėrs...*

Kokių reakcijų Lietuvoje ir pasaulyje esate sulaukęs iš kolegų kalbininkų ir kitų žmonių, susidūrusių su žemaičių kalba?

Reakcijų pasitaiško pačių įvairiausių. Bet labai malonu, kad smarkiai daugėja žmonių, pripažįstančių žemaičių kalbos statusą, suprantančių, kad ji yra pats svarbiausias ir išskirtiniausias žemaičių tradicinės kultūros ir tapatumo elementas.

Kokias kalbas mokate? Ką manote apie poliglotus? Ar verta mokytis daugybės užsienio kalbų, gal verčiau gilintis į savąją?

Man įstrigo žymiausio žemaičių kalbos tyrinėtojo ir puoselėtojo Alekso Girdenio žodžiai: „*Kalba ir tarmė – tai ne šiaip ženklų sistema, tai – savotiškas pasaulio modelis, lyg nepakartojami langai, pro kuriuos žvelgiame į pasaulį. Kuo daugiau tokių langų – tuo daugiau nepakartojamų žvilgsnių, tuo didesnė garantija, kad ir tauta, net ir visa žmonija daugiau sužinos apie pasaulį ir save pačią.*“

Be gimtosios žemaičių, dar moku lietuvių, latvių, anglų, rusų kalbas. Nuoširdžiai gerbiu žmones, kurie yra įvaldę ir stengiasi įvaldyti kuo daugiau kalbų.

„Žemaičių kalba ir rašyba“ tikriausiai yra daugelio metų darbas. Gal ketinate išleisti naują knygą šia tema?

Taip, ta monografija apima ilgus mokslinius ir praktinius tyrinėjimus. Vadovavau 27 dialektologinėms ekspedicijoms, su studentais išvaikščioti Žemaitijos kaimai ir miesteliai, kalbinta daugybė žmonių. Šiuo metu kitos knygos neplanuoju. Tačiau kalbą galima tyrinėti be paliovos. Dabar rašau mokslinius straipsnius apie žemaičių kalbą, rengiu pranešimus konferencijoms. Apskritai šiais – Žemaitijos – metais daug važinėju, įvairiausiose vietose pristatau savo darbus, gyvu žodžiu viešinu ir populiarinu žemaičių kalbą.

Dėkoju už pokalbį.

Astrida PETRAITYTĖ

LIETUVOS SESĖ LATVIJA

Ilgvars Butulis, Antonijs Zunda. Latvijos istorija. Vertė Alvydas Butkus, Violeta Butkienė, Kristina Vaisvalavičienė. V.: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2020.

Pirmiausia prisiminsiu savo opą (senelį), mažlietuvių, kuris iš Didžiojo karo rašydamas laišką savo parapijos Katyčiuose kunigui Viliui Gaigalaičiui, išdėstė štai ir tokį lūkestį:

„Karpatų Kalnynas. 3. 7. 1917 m.

Gerbiamas, mielas Kunige!

[...]

Norim linkėti ir savo viltį statyti ant to, kad teks mums už pilną laisvę su prieiga prie jūros bei suglaudimo Latvijos prie Lietuvos kovoti...

Jonas Aušra, 9 Comp. Inf. Rgt. 43“

Kažin ar tik tuometis kaizerio kareiviukas savo vizijose regėjo Latvijos suglaudimą su Lietuva? Visai neapgailėstaudama, kad Lietuva ir Latvija yra atskiros valstybės, vis dėlto manau, kad baltiška mūsų giminystė įpareigoja įdėmiau žvelgti į šiaurinę kaimynę, domėtis ne tik šiandienine jos situacija, bet ir istoriniais klodais, kurie gana smarkiai skiriasi nuo šlovingos LDK ar Abiejų Tautų Respublikos praeities.

Dėkodama vertėjams ir leidyklai (remtasi dviem knygos latvių kalba leidimais – 2010 ir 2015 m.), šiek tiek pasklaidysiu kaimynų istorijos puslapius.

Pasak autorių, iki pat XII a. yra priešistorė, į ją IX–XI a. įsiterpia „vikingų laikai“, vyko ne tik taiki prekyba su skandinavais, nes tarp jų būta ir sumanių pirklių, ir narsių karių, ir godžių jūros plėšikų... Pastarųjų 800 metų vyksmai latvių žemėse priverčia įvertinti, koks stebuklas, kad tauta susitelkė, išliko, įsteigė valstybę. Žinoma, vertėtų įsisąmoninti, kad analogišką stebuklą patyrėme ir mes, lietuviai. Vis dėlto paradoksų paradoksas baltų žemėse tas, kad Latvijos ir Lietuvos istorija toli gražu nėra paraleli. Keletą šimtmečių (nuo to atskaitos taško – XII a.) latviai artimiau bendravo su estais – štai Livonija...

XII a. fiksuotas vienos latvių genties – latgalių – pavadinimas; žodis „latviai“ paplito tekstuose tik nuo XVII a., o įvardijimas *Latvija* atsirado istoriškai vėlai – XIX a. viduryje. Kokia komplikuota Latvijos istorija, liudija ir jos „susilipdymas“ iš keleto genčių, kraštų. „Latvijoje ilginiui susiformavo įvairios baltų tautos:

kuršiai – Latvijos vakaruose, sėliai – Dauguvos kairiajame krante, latgaliai – Dauguvos dešiniajame krante, žiemgaliai – Latvijos vidurinėje dalyje, Lielupės baseine“ (p. 16). Prie jų šliejosi Baltijos pajūryje įsikūrusi finougrų gentis – lyviai. Rusios įtaką pirmiausia patyrė rytinės latvių gentys, latgaliai jau IX a. mokėjo duoklę kaimyninėms Naugardo, Polocko ir Pskovo kunigaikštystėms, nemažai kilmingų latgalių krikštijosi stačiatikiais.

Iš pirmo knygos skyriaus „Latvijos teritorija ir gyventojai iki XVI amžiaus“ daug sužinome apie Kalavijuočių ordino įsitvirtinimą latvių ir estų žemėse. Prie Dauguvos žiočių 1201 m. įkurtas Rygos miestas tapo vyskupo rezidencija. Ordinas statydinosi savo „*atramos taškus*“ – mūro pilis. Lyviai, latgaliai ir sėliai buvo pajungti jo valiai iki 1214 m., kuršiai ir žiemgaliai atsilaukė ilgiau – jų pavergimui (užkariautojų ordinams ir žlungant, ir modifikuojantis) prisireikė viso XIII a. Kai žiemgaliai kartu su lietuviais 1236 m. Saulės mūšyje įveikė Kalavijuočių ordiną, pastarojo savarankiška egzistencija baigėsi: „*Jo likučiai susijungė su Vokiečių ordinu Prūsijoje ir tapo Kryžiuočių ordino atsaka prie Baltijos, gavusi Livonijos pavadinimą*“ (p. 24). Livonija, apimanti latvių ir estų žemes, gyvavo nuo XIII a. iki XVI a. vidurio. „*Aukščiausioji valdžia Livonijoje formaliai priklausė popiežiui ir Vokietijos kaizeriui, tačiau jų reali įtaka buvo menka*“ (p. 26), didžiausią galią turėjo Ordino magistras, o atskirose žemėse – vietiniai bažnyčių hierarchai. „Žemiškus“ reikalus bene keturiasdešimtyje Livonijos sričių (kiekvienos centruas – pilis) tvarkė Ordino pareigūnai – foptai ir komtūrai. Rygos arkivyskupystė, besivaržydama ir pakariaudama su Ordino valstybe, buvo įgavusi kone savarankišką statusą. 1420 m. sušauktas pirmasis Livonijos landtagas (mat Žalgirio mūšis lėmė ir šio ordino susilpnėjimą), tapęs aukščiausiuoju Livonijos politinės valdžios organu. Vis dėlto vokiečių, atkakusių su Ordinu, įtaka nesumenko: „*Riterių luomas virto dvarininkų luomu*“ (p. 32). Visoje dabartinės Latvijos teritorijoje gyvavo tarsi atskiros – vokiečių ir latvių – bendruomenės, žinoma, susiliesdamos tarpusavyje, nes vietiniams, žemesniajam sluoksniui, teko aptarnauti „aukštąjį“ – vokiečius, nors jie sudarė vos 5 proc. gyventojų. Valstiečiai (iki tol dar palyginti

laisvi) XVI a. tapo baudžiauninkais. Pagoniškos latvių tradicijos dar ilgokai pynėsi su atneštinėmis krikščioniškomis, reiškusiomis ir europinės kultūros pasiekimus. Štai 1211 m. Rygoje buvo atidaryta pirmoji Latvijos teritorijoje mokykla, rengusi dvasininkus – „*Duomo bažnyčios mokykla*“. (Beje, kodėl vertėjai vis kalba apie „*Duomo bažnyčią*“ – negi čia tikrinis vardas? Šią Rygos šventyklą vertėtų vadinti Katedra, skliausteliuose įrašant ir mums „į kraują įaugusį“ *Doms*.)*

Svarbiais Latvijos istorijos šaltiniais tapo kronikos, rašytos ir lotynų, ir vokiečių kalba. Henriko Latvio lotyniškoji kronika apima XII a. pabaigos ir XIII a. pradžios įvykius (matyt, knygoje nurodyta šio metraščio data – XII a. trečias dešimtmetis – per klaidą šimtmečiu paankstinta). Į tradicinį latvišką peizažą įsiterpė mūro architektūra – bažnyčios, pilys, taigi krikščionišką kultūrą į Latvijos teritoriją atnešė vokiečiai.

Reformacijos sąjūdis, Martino Lutherio pradėtas 1517 m., neaplenkė ir Livonijos. Rygoje vien „idėjinė“ kova neapsiribota – buvo niokojami vienuolynai, bažnyčios, o vienuoliai, kunigai vejami iš miesto ir pan. Po Vokietijos viena iš pirmųjų šalių, kur įsitvirtino liuteronai, tapo Livonija: „*Latviai liuteronybę aktyviai rėmė miestuose, nes pagaliau galėjo kurti savo parapijas ir pamaldų klausytis latvių kalba*“ (p. 36). Radosi ir sava raštija. Gaila, nėra išlikusi pirmoji latviška, 1525 m. išleista knyga, skirta pamaldoms gimtąja kalba. Prie Rygos Šv. Jokūbo bažnyčios atidaryta pirmoji latviška mokykla, 1524 m. įsteigta pirmoji Latvijos teritorijoje vieša Rygos biblioteka. Muzikinę kultūrą liuteronybė irgi paskatino – bažnyčiose atsirado vargonai, populiariėjo giesmės.

Livoniją sužlugdė toli gražu ne vien idėjiniai ar konfesiniai sąjūdžiai. Jau XV a. pabaigoje ją pradėjo puldinėti Maskvos didžiojo kunigaikščio kariuomenė. Kažin ar galima pritarti autorių teiginiui, kad Rusijos caro Ivano IV 1558 m. pradėto karo su Livonija baigtis *išsprendė* vidines ir išorines Livonijos proble-

* „*Doms* – doms bažn. katedra doma baznica / tornis – katedros bažnyčia“ / <https://www.lietuviuzodinas.lt/latviu-lietuviu-zodynas/Doms>

mas... Švedija, Lietuva ir Lenkija, suinteresuotos savo pozicijų stiprinimu, tarsi suteikė jai pagalbą, bet... „1561 m. Livonija nustojo egzistavusi“ (p. 39), prisiekė ištikimybę Lenkijos karaliui Žygimantui II Augustui. Pagal Vilniuje pasirašytą sutartį kraštas padalytas, pasak autorių, tarp Lenkijos (nejaugi be Lietuvos? – A. P.) ir Švedijos, kuriai atiteko estų šiaurinės žemės. Subyrėjusioje Livonijoje atsirado, regis, skirtingi savarankiškumo ir priklausomybės (nuo užkariautojų) lygiai. Kuršo ir Žiemgalos kunigaikštystė (paprastai vadinama Kuršu), Lenkijos, vėliau ATR vasalė, tvarkėsi beveik savarankiškai. Uždauguvio kunigaikštystė (prie Dauguvos prigludęs Latvijos kraštas kartu su Pietų Estija) tapo Abiejų Tautų Respublikos provincija. Ryga, kurį laiką buvusi laisvasis miestas, irgi pripažino ATR viršenybę. Autoriai konstatuoja: „Livonijos laikotarpis Latvijos teritoriją pavertė Vakarų kultūrinės erdvės dalimi“ (p. 41).

Savitu XVII–XIX a. laikotarpio fenomenu laikytina Kuršo ir Žiemgalos kunigaikštystė dar vadinama „Baltijos vokiečių valstybe“, jos sostinės (neaišku, ar paeiliui, ar paraleliai?) buvo Kuldyga ir Jelgava. Kuršas, ATR vasalas, buvo „pirmoji ankstyvoji moderni valstybė Latvijos teritorijoje“ (p. 43). Baltijos vokiečiai (*Deutschbalten*), būdami mažuma, įstengė ūkinę ir politinę galią sutelkti savo rankose. Vyravo liuteronybė, bet kartu klestėjo religinė tolerancija. Kunigaikščio valdžia buvo menka. Jau XVII a. greta jo radosi landtagas – dvarininkų sueiga. Latvių valstiečių padėtis, deja, buvo kur kas blogesnė, prilygstanti kone vergovei.

Egzotiška detalė: „kunigaikštystė pati įsigijo užjūrio kolonijų – Tobago salą prie Pietų Amerikos ir dalį Gambijos Vakarų Afrikoje“ (p. 45). Tiesa, jomis džiaugtasi neilgai, atsirado stipresnių, kurie viską atėmė. Istorija buvusi permaininga, antai Kuršo kunigaikščiu 1737 m. tapus Ernstui Johanui von Bironui, Rusijos carienės favoritui, kunigaikštystė, formaliai būdama ATR vasalė, tapo ir Rusijos vasale...

Kuršo kunigaikščių dvarų gyvenimą praturtindavo menininkai, štai XVIII a. statyta italų opera. Puošnius baroko rūmus Jelgavoje ir Rundalėje (na, kas nėra po juos vaikštinėjęs ir jais žavėjęsis!) suprojektavo Rusijos caro rūmų architektas Frančeskas Bartolomėjus Rastrelis.

Baltijos vokiečiai daug nusipelnė ir Latvijos raštijai. Pastoriai Georgas Mancelis ir Kristoforas Fiurekeris XVII a. „vertė į latvių kalbą religinę literatūrą ir patys kūrė religinio turinio tekstus bei giesmes, tobulino latvių rašybą, paskelbė pirmą latvių gramatiką ir latvių istorijos knygą“ (p. 46). XVIII a. atidarytos mokyklos latvių vaikams. 1775 m. Jelgavoje įkurta *Academia Petrina*, turėjusi nepilnos aukštosios mokyklos statusą.

Abiejų Tautų Respublikai 1795 m. galutinai žlugus, carienė Jekaterina II „nupirko“ Kuršą iš paskutiniojo kunigaikščio Peterio von Birono... Kurše, prijungtame prie Rusijos ir pavadintame Kurliandija, dvarininkai – Baltijos vokiečiai – nenukentėjo, išlaikė nuosavybę ir privilegijas.

ATR provincijoms Vidžemei ir Latgalai, regis, nebuvo lemta klestėti, nors Lenkijos ir Lietuvos valdymas, vietos dvarininkų džiaugsmui, buvo prastai organizuotas.

Karalius Steponas Batoras, „pirmasis karūnuotas Europos šalies valdovas atvykęs į Rygą 1582 m.“ (p. 48), ėmėsi net kontrreformacijos – buvo steigiamos katalikiškos parapijos, darbavosi jėzuitai.

XVII a. pradžioje vėl sukruto švedai – Ryga buvo užimta, o „Vidžemė tapo pagrindiniu Švedijos aruodu“ (p. 49). Sutvirtėjo liuteronybė. Istorijos vingiai kartais paradoksalūs: „Švedų administracijos ūkinės ir teisinės reformos drauge su rimtu dėmesiu latvių valstiečių švietimui liaudies atmintyje sukūrė stabilų mitą apie geruosius švedų laikus“ (p. 51). Palankumą atmintyje, ko gero, įtvirtino ir tai, kad netrukus, 1709 m., Rygai, apsuptai carinės Rusijos kariuomenės, pačiam Petrui I dalyvaujant, teko pasiduoti. Bet vokiečių privilegijas gerbė ir caro valdžia. Kai kurie vietos vokiečiai, kultūrininkai, pavyzdžiui, Rygos *Duomo* bažnyčios mokyklos rektorius Johanas Gotfrydas Herderis, stojo ginti ir latvių tautos interesus.

„Mes“ savo galią primesti Latgalai, regis, gebėjome geriau (deja, ne jos naudai – ūkis gerokai atsiliko, pavyzdžiui, nuo Kuršo). 1629–1772 m. ji buvo ATR sudėtyje kaip Infliantų (administracinis teritorinis vienetas dabartinėje Latvijos ir Estijos teritorijoje) kunigaikš-

tystė. Vokiečių dvarininkams ir latvių valstiečiams ėmus lenkėti, kraštas vis dėlto liko latviškas, nes jėzuitai stengėsi šviesti latgaliečius jų gimtąja tarme. Po ATR padalijimų Latgala atiteko Rusijai, čia veikė bendrieji šios imperijos įstatymai. O Kuršui ir Vidžemei XIX a. buvo suteikta „ypatingoji tvarka“, reiškusi Baltijos vokiečių savivaldą (tik nuo 1867 m. raštvedybą vokiečių kalba ėmė keisti kirilica). Per Napoleono karą, 1812 m. užkliudžiusį ir Latvijos teritoriją, paskleisti gandai apie baudžios panaikinimą netrukus virto realybe: Kurše 1817 m., Vidžemėje 1819 m. valstiečiai iš baudžios paleisti (Latgaloje, kaip ir visoje Rusijos imperijoje tai įvyko tik 1861 m.).

XX a. pradžioje visų Latvijos kraštų gyventojai buvo nusistebėtinai raštingi – Vidžemėje tokie sudarė net 95 proc. (Latgala su žemiausiu – 50 proc. – raštingumu irgi pirmavo Vitebsko gubernijoje, kuriai priklausė). Atsirado daug privačių mokyklų, vidurinio išsilavinimo siekė ir moterys. Aukštoji mokykla Latvijoje tuo metu buvo tik viena – Rygos politechnikos institutas. Bet jo vardą plačiai išgarsino Wilhelmas Ostwaldas, čia padėjęs chemijos tyrinėjimų pagrindus, o 1909 m. gavęs Nobelio premiją. Baltijos vokiečiai nusipelnė ir Latvijos humanitarikai: „istorikai atliko didelį, kruopštų ir iki šiol vertinamą darbą, publikuodami istorinius šaltinius“ (p. 100). „Latviško mokslo“ centru tapo Rygos latvių draugijos Mokslo komisija. Latvių kalbininkai (Janis Endzelynas ir kt.) vietoj vyravusio gotikinio šrifto sukūrė latvių rašybą pagal antikvos raidyną.

XIX a. antrojoje pusėje tarp studentų, inteligentių kilo jaunlatvių sąjūdis – Peterburge leistas latvių laikraštis, raginta didžiulis priklausymu savo tautai, skatintas latvių kultūrinis ir ūkinis aktyvumas, puoselėta nacionalinė simbolika, reikalauta užtikrinti latvių kalbos teises ir pan. 1868 m. Rygoje įkurta pirmoji Latvių draugija. Apie savarankišką valstybę nesvajota, „jaunlatviai neigė Baltijos vokiečių idėją formuoti naciją istoriniu ir politiniu pagrindu, susiliejus latvių, vokiečių ir estų tautybėms“ (p. 59). Kažin ar vėliau nesigraužta, kad, kovojant prieš vokiškųjų gubernijų tvarką, buvo atvertas kelias rusifikacijai. Baigiantis XIX a., jaunlatvius iš istorinės scenos išstūmė kitas švietė-

jiško pobūdžio sąjūdis – Naujoji srovė, „i jos vadovus iškilo Janis Pliekšanis, poetas, vėliau žinomas Rainio pseudonimu“ (p. 61). Platintos demokratijos idėjos, į veiklą įtrauktos ir moterys, tačiau tautinis, juo labiau Latvijos autonomijos klausimas nekeltas.

„Pirmasis laikraštis latvių kalba Latviešu Avīzes išėjo 1882 m. Jelgavoje vokiečių pastorių rūpesčiu“ (p. 65). (Bet juk jaunlatviai Peterburge irgi leido laikraštį latvių kalba?) XIX a. pabaigoje pasirodė latvių periodiniai žurnalai. Į tautinį aruodą biro ir Krišjano Barono surinktos „Latvių dainos“. Tautinis sąjūdis subrandino brolių Reinio ir Matyso Kaudzyčių romaną „Matininkų laikai“, pasirodžiusį 1879 m. Tautos epas „Lačplēsis“ (irgi tuo laikotarpiu Andrejaus Pumpuro sueiliuotas) turbūt tenkino ne tik literatūrinius poreikius. „Latvių poezijoje XX a. pradžioje darbavosi ištisa garsių poetų plejada“ (p. 105). Ar ne stilingiau būtų sakyti: „XX a. pradžioje išgarsėjo ištisa poetų plejada“, tada nereikėtų „poetams darbuotis poezijoje“... Poezijos *grande dame* pripažįstama Aspazija, rašiusi ir buitines pjeses. Rainio šlovė prasidėjo, regis, nuo Goethe's „Fausto“ vertimo, o filosofinė jo kūryba, „persmelkta individo, tautos ir žmonijos likimų, paremta pasauline klasika, latvių tautosaka ir tuometinėmis idėjomis“ (p. 106), laikoma latvių poezijos viršūne. Pasak autorių, latvių prozą XIX–XX a. sandūroje į europinį lygį iškėlė Rudolfo Blaumanio psichologinės novelės, rašytojas daug prisidėjo prie latvių dramaturgijos suklestėjimo („Siuvėjų dienos Silmačiuose“ statytos ir Lietuvoje).

Nuo XIX a. vidurio vyko architektūros pokyčiai – pavyzdžiui, Rygoje greta klasicistinių pastatų atsirado „puikus eklektikos pastatų ansamblis“ (p. 69), naujus objektus projektavo ne vien vokiečių architektai, bet ir pirmieji diplomuoti latviai.

Puošnūs Rygos teatro rūmai (XIX a. 7-asis dešimtis) pirmiausia tapo Vokiečių teatru, čia vyko ir muzikiniai renginiai. Netrukus įsisteigė Rygos rusų, o 1870 m. ir latvių teatras, tiesa, neaišku, kur jie vaidindavo, gal juos maloningai priglausdavo Vokiečių teatras? 4-ajame dešimtmetyje dirigento postą šiame teatre (turbūt dar ankstesniame pastate?) užėmė garsusis Richardas Wagneris. O koncertavusių įžymybių sąrašas tikrai soli-

dus: Ferencas Lisztas, Robertas Schumannas, Antonas Rubinšteinas ir kt.

Įdomu, kad XIX a. 5-ajame dešimtmetyje suklestėjo (kaip nurodoma, dėl vokiečių įtakos) chorinis dainavimas, o iš jo atsirado Dainų šventės, kuriomis Latvija dabar didžiuojasi.

Vienas iš latvių specifikos bruožų – aktyvi 1905-ųjų revoliucijos banga. „*Latvijoje revoliucija įgijo dar ir nacionalinio išsivadavimo pobūdį – prieš rusų administraciją ir Baltijos vokiečių dvarininkiją*“ (p. 73). Pagrindinė organizatorė buvo gausi, autoritetinga Latvių socialdemokratinė darbininkų partija. Latviai didžiausiais priešais vis dar laikė vokiečių dvarininkus, orientuodamasi į „*oficialiąją Rusiją*“, o socialdemokratams ėmė pavyzdį iš jos revoliucionierių. Taigi 1905 pabaigoje–1906 pradžioje revoliucinis įkarštis labiausiai nuskriaudė vietinius vokiečius: „*apytikriais duomenimis, sudeginta 117 dvaro rūmų ir 412 kitų dvaro pastatų*“ (p. 75), kai kurie vėliau atstatyti, kai kurie ne. Griuvėsiais virto ne tik daugelis Kuršo ir Vidžemės dvarų, suniokota nemažai ir valstiečių sodybų. „*1905-ieji tragedija pavertė Baltijos vokiečių ir latvių santykius*“ (p. 76).

Caro valdžia karine jėga vėl atgavo kontrolę, bet vis dėlto iškovota teisė Latvijos gyventojams turėti savo atstovus Rusijos Dūmoje, rusifikacija apsilpo, atgijo tautinė spauda, draugijos. Imta kelti ir Latvijos valstybingumo klausimą.

XX a. pradžioje sparčiai modernizuota pramonė, transportas, žemės ūkis, Ryga tapo europinės svarbos miestu, „*vartais į Vakarus*“. Kultūrinis gyvenimas irgi buvo aktyvus. Vokiečių teatre, įkurtame dar XVIII a., gastroliuodavo trupės, aktoriai iš Vokietijos, Austrijos, į Rusų dramos teatrą atvykdavo Rusijos įžymybės, pavyzdžiui, aktorė Vera Komisarževskaja. Latvių (XX a. pradžioje vienintelis profesionalus) teatras savo pastato neturėjo. Iki Pirmojo pasaulinio karo profesionalių ar pusiau profesionalių trupių padaugėjo, įsisteigė Naujasis Rygos teatras (1908–1915). „*Latvių teatrinio meno viršūnė tapo 1911 m. pastatyta Rainio pjesė „Ugnis ir naktis*“ (p. 109), joje nuskambėjo žodžiai: „*Kelkis,*

mano užburtoji tauta, kelkis!“

XX a. pradžios architektūra Latvijoje, pirmiausia Rygoje, rėmėsi eklektiniu ir jugendo stiliais. Būta įvairių krypčių – puošnaus dekoratyvumo (pavyzdžiui, „*liepsnojančio jugendo stiliaus*“ Alberto gatvė), griežto „racionalumo“. Autoriai cituoja architektūros istoriką Janį Krastinį: „*Rygos centras šiuo laikotarpiu [XX a. pradžioje] tapo savitu jugendo stiliaus architektūriniu ansambliu, neturinčiu analogo visame pasaulyje. 40 proc. Rygos centro yra apstatyta jugendo stiliaus pastatais*“ (p. 112).

XIX–XX a. sandūroje ėmė aktyviai reikštis latvių dailininkai. Turėjome progą tuo įsitikinti bendroje trijų Baltijos valstybių simbolizmo parodoje „*Laukinės sielos*“, joje pristatytas Janis Valteris, Čiurlioniui „*dvasiškai artimas*“ Rudolfas Perlė ir kt.

Chorinės muzikos tradiciją puoselėjantys latviai XX a. pradžioje ėmėsi ir sudėtingesnių žanrų. „*1913 m. buvo įkurtas pirmasis latvių operos teatras – Latvių opera – su savo orkestru, choru, solistais*“ (p. 117). Operas, operetas statė ir Vokiečių teatras. Rusų teatras sulaukdavo pasaulinio garso atlikėjų – čia koncertavo Fiodoras Šaliapinas ir kt.

Pirmasis pasaulinis karas vėl aktualizavo antivokišką latvių nuostatas. O vokiečių armijai 1915 m. okupavus Kuršą, turėjo progą atsikeršyti vietiniai vokiečių dvarininkai. Tikrą psichozę sukėlė Rusijos propaganda: „*Šalin nuo vokiečių, šalin iš Kuršo!*“, taigi „*apie pusę milijono iš 800 000 Kuršo gubernijos gyventojų, palikę savo namus ir turtą, pasirinko pabėgėlių kelią*“ (p. 82), pasklisdami po visą Rusiją. Petrograde įkurtas Latvių pabėgėlių aprūpinimo centrinis komitetas, tapęs neoficialia aukščiausiąja latvių atstovybe, jam priklausė ir būsimasis Latvijos Respublikos prezidentas Janis Čakstė. 1915 m. į karą kaip Rusijos armijos dalinys įsitraukė Latvių šauliai, kuriuos autoriai iš pradžių apiberia komplimentais: išsilavinę, elegantiški, tvarkingi, turintys išskirtinių kovos gabumų... Tačiau jų vaidmuo, kaip žinome, istoriškai nevienareikšmis – nemaža šaulių dalis perėjo į bolševikų pusę. Rusijoje veikdami nuo 1917 m. rudens iki 1918 m. pavasario,

pelnę „raudonųjų latvių šaulių“ vardą. 1917 m. smarki bolševizmo banga kilo visame krašte: „Bolševikai laimėjo Rygos Dūmos, Vidžemės Krašto tarybos, Rusijos Steigiamojo susirinkimo rinkimus“ (p. 84). Jų šūkis (daugumos palaikomas) tuo metu buvo ne itin ambicingas: „Laisva Latvija laisvoje Rusijoje.“ (Joje trumpai veikė net latviškoji bolševikinė „Iskolato respublika“.) Oponuoti bolševikams mėgino Karlio Ulmanio vadovaujama Latvių valstiečių sąjunga, dalis tautiškai nusiteikusių socialdemokratų.

Pagal 1918 m. kovo 3 d. (Brest Litovsko – paaiškinta išnašoje) sutartį „Vokietijai buvo paliktas Kuršas, Ryga ir Vidžemė, Rusijai – tik Latgala“ (p. 87). Karo pabaigoje keltos skirtingos Latvijos vizijos (pavyzdžiui, autonomija Rusijos sudėtyje), vis dėlto persvėrė nepriklausomos valstybės šalininkai. Suformuota Latvijos Tautos taryba (LTT), pirmininkaujama Čakstės. 1918 m. lapkričio 18 d. Rygoje ji paskelbė Latvijos nepriklausomybę. Laikinosios vyriausybės pirmininku tapo Ulmanis. „Naujoji Latvijos valstybė neturėjo nieko – nei pinigų, nei ginklų ir karinių pajėgų ar įtakos, nei gyventojų palaikymo ir netgi praktinės valdžios“ (p. 89). Prasidėjo Laisvės kovų etapas – nepriklausomybiniams, remiamiems vokiečių kariuomenės (ir vietinių vokiečių), teko kovoti su „savais“ bolševikais, atplūdusiais iš Rusijos... Svarstyklės pastarųjų naudai nusiviro 1919 m. sausį – paskelbta Latvijos Socialistinė Sovietų Respublika, tariamai nepriklausoma, faktiškai – pavaldi Sovietų Rusijai. Sudaryta Peterio Stučkos vyriausybė. Bet kilęs badas, prasidėjęs teroras gyventojus nuteikė priešiška. Latvių specifika vėl pasireiškė: Laikinoji Ulmanio vyriausybė, dar išsilaikiusi Liepojoje, buvo nuversta, Andrievias Niedra suformavo provokišką... Tikrai sunku susekti, kokios jėgos kada kur laimėjo pralaimėjo, bet latviams padėjo estai, 1919 m. birželį prie Cėsio sumušę vokiečių kariuomenę. „Į Rygą grįžo Latvijos laikinoji vyriausybė“ (p. 90). Antantei palaikant, 1919-ųjų lapkritį sumušta dar viena Latvijai priešiška jėga – rusų karininko Pavelo Bermonto-Avalovo armija, suformuota iš rusų ir vokiečių. 1920 m. rugpjūčio 11 d. Rygoje pasirašyta taikos sutartis, pagal kurią Latvija nebebuvo saistoma jokiais ryšiais su Rusija.

„Latvija realiai tapo valstybe. [...] Labai daug energijos, kuriant ir saugant jauną Latvijos valstybę, skyrė K. Ulmanis“ (p. 93).

1920 m. rudenį Latviją *de jure* buvo pripažinusios Rusija, Estija ir Lietuva, o 1921 m. sausį – jau ir Didžioji Britanija, Prancūzija, Belgija, Japonija, Italija. Iš didžiųjų valstybių ilgai, iki 1922 m., delsė JAV. 1921 m. Latvija priimta į Tautų Sąjungą.

„Svarbiausia [užsienio reikalų ministro] Z. A. Mejerovico užsienio politikos idėja buvo plačios Lenkijos, Lietuvos, Latvijos, Estijos ir Suomijos sąjungos sudarymas“ (p. 121). Vienybei koją vis kišo Lietuva – mat dėl Lenkijos okupuoto Vilniaus krašto bendruose pasitarimuose jos atstovai nelinksėjo galvelėmis. Sutrikdė toks knygos autorių teiginys: „Vokietijos ir SSRS interesus ėmė remti ir Lietuva.“ Ar tikrai? Gal Lietuva ne rėmė, bet rėmėsi? Tą liudija ir cituoto sakinio tęsinys: „laikydama abi šias valstybes savo sąjungininkėmis kovoje su Lenkija“ (p. 123). Vertimo leidėjai nepasinaudojo proga pakomentuoti šiuos įvykius per Kauno prizmę. Baltijos valstybių sąjungą mėginta sudaryti be Lietuvos, tačiau Suomijos parlamentas sutarties neratifikavo.

Latvijos valstybės specifika (ir problema) – regionų, šimtmečiusėjusių skirtingais keliais, gana žymūs skirtumai. 25 proc. gyventojų sudarė tautinės mažumos. Pilietybė suteikta visiems, kurie čia gyveno prieš Pirmąjį pasaulinį karą. Gausiausia buvo rusų tautinė mažuma – 10 proc. (trys ketvirtadaliai jų gyveno Latgaloje). „1930 m. latviškai suprato tik 19 proc. Latvijos rusų – mažiausiai iš visų Latvijos tautinių mažumų“ (p. 133). Latvijos valstybingumo pradžioje ne ką mažiau būta žydų – 9 proc. (Rygoje – 12 proc.). Dauguma jų greta vokiečių mokėjo ir latvių kalbą – ši mažuma sėkmingai integravosi. Išsilavinimą galėjo įgyti jidiš kalba; nei antisemitinių įstatymų, nei pogromų nebūta. Autoriai, remdamiesi žydų istorijos tyrinėtoju Aivaru Stranga, pabrėžia, kad antisemitizmas Latvijoje „neabejotinai buvo silpnesnis nei Lietuvoje, ką jau kalbėti apie Lenkiją“ (p. 134). Čia vėl būtų pravertęs komentaras – nejaugi Lietuvoje būta antisemitinių įstatymų, net pogromų?

Vokiečių procentas nei jų „galybės“ laikais, nei vėliau nebuvo itin didelis – 1925 m. jie sudarė 3,8 proc.

gyventojų. Dauguma buvo įsitraukę į įvairias (matyt, tautines) draugijas, įkūrė privačią aukštąją mokyklą – Herderio institutą.

Konstitucija, priimta 1922 m., numatė ribotus prezidento įgaliojimus, o Rinkimų įstatymas – 2,5 proc. barjerą parlamentiniam atstovavimui. Pasak autorių, tai pernelyg demokratiškos nuostatos. Tarp Saeimos deputatų buvo įvairių politinių partijų atstovų, kelio-lika deputatų, atstovaujančių tautinėms mažumoms, 10–12 regioninėms (Latgalos) partijoms. Didžiausia Saeimoje – Latvijos socialdemokratų darbo partija, „*persiėmusi marksistinėmis dogmomis ir bijodama kairiųjų masių nusigręžimo, puoselėjo absoliučiai nekons-truktyvią politiką – ji nuolat kritikavo buržuaziją, lau-kė socializmo ir vis atsisakydavo formuoti vyriausybę*“ (p. 127). Šiokia tokia atsvara jai buvo Valstiečių sąjun-ga. Valstybės prezidentą Čakstę (1922–1927), užsienio reikalų ministrą Zigfridą Aną Majerovicą, autoriai mini geru žodžiu.

Tarpukariu kultūra pasiekė nemažų laimėjimų. Štai literatūroje greta pripažintų meistrų (Rainis ir kt.) iš-kilo nauji vardai: „*Jei latvių kalba priklausytų prie di-džiųjų kalbų – apie to meto Rygos apdainuotojų plejadą šiandien būtų kalbama kaip apie iškilų Europos litera-tūros reiškinių*“ (p. 138). To meto viršūnė – Aleksandro Čako urbanistinė poezija.

Tarpukariu veikė Nacionalinis (dramos) teatras, Nacionalinė opera, Rygos dailės teatras, senas tradici-jas tęsiantis Vokiečių dramos teatras, Rusų dramos te-atras, Žydų teatras, o žymūs gastrolieriai „*pavertė Rygą tarptautiniu mastu pripažintu muzikinio gyvenimo centru*“ (p. 140). Dramos teatrai kūrėsi ir regionų cen-truose. Šį laikotarpį ženklina ir monumentalūs Karlio Zalės skulptūriniai ansambliai – jau „*Ulmanio laikais*“ Rygos (ir visos Latvijos) simboliu tapęs Laisvės pamin-klas (1935), Brolių kapų ansamblis (1936).

Latvija kiek „pavėlavo“, bet vis tiek neišvengė auto-ritarinio režimo – po 1934 m. gegužės 15 d. perversmo visos valdymo galios suteiktos Valstiečių sąjungos lyde-riui premjerui Ulmaniui (prezidentas – Albertas Kvie-sis). Ulmanis galėjo remtis „*galinga, sukarinta aizsargų*

(šaulių) organizacija, kurią faktiškai kontroliavo Valstie-čių sąjunga“ (p. 145), vadovavusi karo ir vidaus reikalų ministerijoms (jų pavadinimai kažkodėl rašomi mažą-ja raide). Gegužės 15-osios vakare Vidžemės kareiviai, aizsargai ir policijos daliniai užėmė valstybines institu-cijas, atjungė telefono ryšius. „*Visuomenė dėl perversmo neprotestavo, jo metu nebuvo nei kraujo praliejimo, nei aukų*“ (p. 147). Prezidentas irgi susitaikė su įvykiais. Atsakingu už perversmą ir tolesnį autoritarinį režimą autoriai įvardija Ulmanį, kartu pripažindami, kad tai buvo „*modernizacijos diktatūra*“.

Prasidėjo didžiulis pramonės pakilimas – išspręsta nedarbo problema, gaminta daug modernių prekių (pavyzdžiui, ženklą VEF – *Valstybinis elektrotechnikos fabrikas* – žinome ir mes). Žemės ūkiui trūko darbo jėgos – jos telktasi iš Lenkijos ir Lietuvos. Bet, įvedus karinę padėtį, nutrauktas Saeimos darbas, uždraustos politinės partijos (o jų būta jau 106), net Ulmanio va-dovautoji Valstiečių sąjunga, suvaržyta visuomeninių organizacijų veikla. Įstatymų leidimo funkcijas perė-mė Ministrų kabinetas. Prezidentas Kviesis tarsi liko savo poste, bet jo pareigas faktiškai uzurpavo Ulma-nis, pasivadindamas „*Valstybės ir ministrų presiden-tu*“. Beje, „*Antisemitizmo K. Ulmanis nepakentė, todėl nacistų persekiojami Europos žydai galėjo prieglobsčio ieškoti Latvijoje*“ (p. 154). Egzaltuota nacionalpatrio-tinė retorika netrukdė ūkio ir kitų problemų spręsti ra-cionaliai, svarbiais valstybės prioritetais liko švietimas ir kultūra – pastatyta šimtai mokyklų, o leidžiamų knygų gausa (proporcingai gyventojų skaičiui) Europoje nusi-leista tik Danijai (nors nemažai laikraščių uždaryta).

Tarpukariu pradinis šešių klasių išsilavinimas buvo nemokamas ir privalomas, veikė Latvijos universite-tas, dvi aukštosios mokyklos – Konservatorija ir Meno akademija. Pasak autorių, galima tik stebėtis sėkmingu aizsargų dalyvavimu kultūroje – „*tobulu saviveiklinio meno organizavimu, sugebėjimu mobilizuoti liaudies dvasines jėgas, išlaikyti tautinio meno tradicijas ir są-moningai jas vystyti*“ (p. 169). Jie tapo ir pagrindiniais Dainų švenčių rengėjais.

„*Ulmanio laikais*“ iš rašytojų laukta „*pozityvizmo*“, bet prievartos nesigriebta. Šiuo laikotarpiu kairiųjų

pažiūrų rašytojas Andrejus Upytis parašė istorinį romaną „Epochų kaitoje“, reikšmingą šio žanro kūrinį visai latvių literatūrai. Radosi ir talentingai sukurtų „patriotinių“ kūrinių, pavyzdžiui, Aleksandro Čako poema apie Latvijos šaulius „Amžinybės palytėtieji“. Deja, teatrai, pasak autorių, statė pseudoistorines ir propagandines pjeses.

Galiausiai pasiekta bent šiokio tokio kaimynių bendradarbiavimo – 1934 m. rugsėjo 12 d. Ženevoje pasirašyta Lietuvos, Latvijos ir Estijos sutartis, vadinamoji Baltijos Antantė (išnašoje nurodyta, kad tai buvusi diplomatinė, o ne karinė sąjunga). Latvija stengėsi išlaikyti neutralią poziciją tiek nacistinės Vokietijos, tiek stalininės Sovietų Sąjungos atžvilgiu. Tarptautinio pripažinimo ženklu tapo ir Latvijos išrinkimas 1936 m. spalį Tautų Sąjungos tarybos neuolatinė nare. Tiesa, pažymima, kad pati institucija anuomet išgyveno krizę, buvo praradusi autoritetą.

„Posakis Ulmanio laikai tautos istorinėje sąmonėje reiškia daug daugiau [už autoritarizmą?]: latvių kalbą ir kultūrą, sąžiningą, kvalifikuotą darbą ir padorų gyvenimo lygį, savo valstybę ir vyriausybę“ (p. 165).

Ėmus didėti karo pavojui, 1939 m. birželio 7 d. Latvija su Vokietija pasirašė nepuolimo sutartį. Tačiau „Latvijos likimas buvo nulemtas Sovietų Sąjungos bei nacistinės Vokietijos derybose, kurios baigėsi 1939 m. rugpjūčio 23 d. abiejų šalių nepuolimo sutarties (Molotovo-Ribbentropo pakto) ir slaptojo protokolo pasirašymu“ (p. 177). Pagal jį Latvija kartu su Suomija ir Estija pateko į SSRS interesų sferą. Spalio 5 d. užsienio reikalų ministras Vilhelmas Munteris Maskvoje su Viačeslavu Molotovu pasirašė SSRS ir Latvijos „savitarpio pagalbos paktą“. Jame pasakyta: šalių suvereniteto teisės neturi būti pažeistos...

„Kai 1939 m. rudenį visos trys Baltijos šalys faktiškai tapo kontroliuojamos SSRS, Vokietija suskubo gelbėti Baltijos vokiečius, kurių daug gyveno Latvijoje ir Estijoje. [...] Iš viso 1939–1941 m. per kelis Baltijos vokiečių iškeldinimo [pageidaujamo, ne prievartinio] etapus iš Latvijos išvyko beveik visi Baltijos vokiečiai – daugiau kaip 60 000 žmonių“ (p. 180). Gana greit radosi pirmieji

kreivųjų veidrodžių karalystės ženklai: 1939 m. gruodį Stalino 60-mečio proga Latvijos laikraščiai buvo pilni sveikinimų „didžiajam vadui“...

Vyriausybė 1939 m. rugsėjo 27 d. suformavo Nacionalinę gynybos tarybą – ketinta ginti tėvynę. Bet situacija pasidarė beviltiška, kai 1940 m. birželio 15 d. „SSRS ginkluotosios pajėgos užgrobė Lietuvą ir faktiškai suformavo antrą frontą prieš Latviją“ (p. 183). Birželio 16 d. Latvijos vyriausybė sutiko su ultimatyviais sovietų reikalavimais, kad būtų sudarytas naujas Ministrų kabinetas, įvesti papildomi sovietų kariniai daliniai, ir atsistatydino. Autoriai pažymi, kad Ministrų kabinetas turėjo bent jau įteikti SSRS protesto notą. Valstybės prezidento Ulmanio atsistatydinimo nereikalauta – šis per radiją „visai Latvijai pareiškė, jog, nepaisant situacijos dramatiškumo, jis lieka savo poste ir kviečia gyventojus išlaikyti ramybę“ (p. 185). Birželio 17 d. faktiškai pradėta Latvijos okupacija. Naujas Ministrų kabinetas formuotas, prižiūrint iš Maskvos atvykusiam SSRS liaudies komisarų tarybos pirmininko pavaduotojui Andrejui Višinskiui. Po poros dienų Ulmanis vyriausybę „pavirtino“, jos vadovu tapo Augustas Kirchenšteinas, vidaus reikalų ministru – populiarus rašytojas Vilis Lacis... Iš kalėjimų paleisti politiniai kaliniai, aktyviai ėmė reikštis kol kas negausi Latvijos komunistų partija. Liepos 14–15 d. vyko Saeimos rinkimai, kontroliuojami Raudonosios armijos pajėgų. 21 d. naujai „išrinktoje“ Saeimoje pasiūlymą Latvijoje paskelbti sovietų valdžią ir priimti sprendimą stoti į SSRS pateikė Lacis (kažkas pažįstama?), šis įstatymas priimtas.

1940 m. liepos 30 d. dvidešimt Saeimos deputatų Maskvon nuvežė prašymą „priimti“ Latviją į Sovietų Sąjungą, rugpjūčio 5 d. ji buvo „priimta“... Kitądien Latvijos spaudoje pasirodė „svarbiausių naujojo režimo patikėtinių“ Lacio ir Janio Kalnberzinio padėkos laiškas Stalinui.

Sovietizacija įsibėgėjo – miestuose ir kaimuose kurtos kompartijos struktūros, nuo pat pirmų dienų prasidejo represijos. Aizsargų organizacija nuginkluota ir panaikinta.

1940 m. liepą į Rusijos Federaciją ištremti žymūs Latvijos veikėjai, tarp jų ir Ulmanis, kuris, kaip nurodoma išnašoje, atsistatydinęs ketino emigruoti į Šveicariją. Stavropolyje, į kurį deportuotas, 1941 m. rugpjūčio 5 d. buvo areštuotas. Vežamas į kalėjimą Krasnovodske, susirgo dizenterija, 1942 m. rugsėjo 20 d. mirė.

Esminius to laikotarpio momentus skaitome kaip savo: „1941 m. naktį iš birželio 14-osios į 15-ąją Latvijoje įvyko masinės gyventojų deportacijos, iš šalies ištremta 15 424 žmonės“ (p. 194). Pirmaisiais sovietinės okupacijos metais įkalintų, nužudytų ir ištremtų asmenų skaičius perkopė 20 000.

Suprantama, „daugelis tikėjosi, kad įžengus vokiečiams, greitai bus atkurta Latvijos valstybė. Keli Latvijos laikų ministrai, karininkai, visuomenininkai ir politikai [1941 m.] liepos 1 d. Rygoje įkūrė Latvijos organizacijų centrą (LOC), kuris aktyviai veikė šia kryptimi“ (p. 198). Deja, aktyviausi Latvijos nepriklausomybės rėmėjai netrukus patyrė naujų okupantų represijas.

Hitlerio potvarkiu Latvija priskirta Ostlando reichskomisarui. Vokietijos saugumo tarnybai – SD – priklausė ir latvių junginiai, kurie buvo „įtraukti į žydų ir komunistų naikinimą“ (p. 201). Latvijoje karo metais greta kalėjimų ir getų veikė keletas koncentracijos stovyklų, tarp kurių – stovykla iš Europos atvežtiems žydams. Getus, oficialiai prižiūrėjus Vokiečių tvarkos policijos, pasak autorių, praktiškai prižiūrėjo latvių SD ir policininkai. Iki karo pabaigos sunaikinta 70 000 Latvijos žydų. Į Krašto savivaldą įtraukti nacistiniam režimui lojalūs (ar tiesiog prisitaikę?) latvių politikai ne vien klusniai vykdė okupantų įsakymus, pavyzdžiui, jie protestavo, kad latviai vežami į Vokietiją priverstiniais darbams, mobilizuojami į Vokietijos ginkluotąsias pajėgas ir kt.

Netikėta: „Latvijos policijos batalionai buvo išbarminti beveik po visą vokiečių okupuotą Rytų Europą. Jie vykdė kovines užduotis Lenkijoje, Baltarusijoje, Ukrainoje ir net Rusijoje“ (p. 209). „H. Himleris sujungė Leningrado fronte kovojančius keturis latvių tvarkos policijos batalionus, pavadinęs junginį Latvių SS savanorių legionu“ (p. 209).

1941 m. susikūrė Latvių nacionalistų sąjunga (matyt, pagrindinė, rezistencinė?). Pasipriešinimui koordinuoti 1943 m. įsisteigė Latvijos centrinė taryba (LCT), kurios pirmininku išrinktas Čakstė. Vokiečiai LCT vadovybę suėmė, griebsi represijų, ginkluotiems pasipriešinimo dalyviams įvykdė mirties bausmes. Buvo ir kitas pasipriešinimo vokiečių okupacijai frontas – komunistinis pagrindis ir sovietiniai partizanai. O Raudonosios armijos struktūroje buvusios dvi Latvių šaulių divizijos 1944 m. sujungtos į Latvių šaulių korpusą, nors latviai jame nesudarė daugumos.

1944–1945 m. sandūroje Latvija jau buvo dviejų armijų – vokiečių ir sovietų – susirėmimo laukas. Raudonoji armija savo „išvaduojoje“ Latvijos teritorijoje vykdė vietinių mobilizaciją. Antrasis pasaulinis karas Latvijos teritorijoje baigėsi 1945 m. gegužės 8 d., vokiečių grupuotei kapituliuavus Kurše.

Nacių okupacijos metais kultūrinis gyvenimas nesustojo. „Iš viso išėjo 20 originalių romanų ir apie 30 poezijos rinkinių“ (p. 218); tarp populiarių autorių – ir mums pažįstama Zenta Maurinia. Dailės teatras pastatė ne vieną savo autoriaus (pavyzdžiui, Blaumanio) pjesę. Statytos Wagnerio (ir kitų) operos.

1945 m. gegužę prasidėjo sovietinė Latvijos reokupacija ir reinkorporacija. Ji neteko dalies savo teritorijos – Abrenės miestas ir šeši valsčiai atiduoti Rusijai. Buvo palankiai sutinkančių sovietinį režimą, buvo ir aktyviai jam besipriešinančių. „Iš viso Latvijos pokario partizanų gretose būta apie 20 000 žmonių“ (p. 226). Žinome, kad sklandė gandai ir apie kilsiantį JAV bei D. Britanijos karą su SSRS...

Prieš gyventojus vykdytos represijos, deportacijos į SSRS gilumą. Masiniai trėmimai organizuoti 1949 m. pavasarį. Latvijos kompartijos pirmasis sekretorius Janis Kalnberzinis 1953 m. birželį „pasigyrė“ tokiais skaičiais – represuota 119 000 žmonių; iš jų 72 850 suimta, 43 702 ištremti, 2 321 nužudytas. Iš viso sovietų politinių represijų aukomis, pasak autorių, tapo 240 000 Latvijos gyventojų. Būta absurdiškų, sovietinių valdininkų bukumą liudijančių atvejų, pavyzdžiui, suėmė ir ištremė intelektualus už tai, kad jie domėjosi prancūzų menu ir literatūra (vadinamoji „Prancūzų grupė“).

Svarbiausi sprendimai būdavo priimami arba Maskvoje, arba Latvijos KP Centro komitete, aukščiausia valdžia Latvijoje buvo KP pirmasis sekretorius. Visose sferose diegta rusų kalba, antireliginis vėjus irgi buvo aktyvus.

Darbo jėga vežta iš Rusijos, Baltarusijos, kitų SSRS respublikų: „*Devintojo dešimtmečio pradžioje latviai jau sudarė tik 52 proc. respublikos gyventojų*“ (p. 233). Tiesa, dūsaujantys, kad „*prie ruso buvo geriau*“, gali pasitelkti ir tokį argumentą: moterys į pensiją išeidavo 55, vyrai – 60 metų...

Būta disidentų, valdžia juos persekiojo, grūdė į kalėjimą, labiau pasisėkė tiems, kurie buvo „išvaryti“ į Vakarų, pavyzdžiui, keletas grupės *Helsinki-86* narių.

Palaiminti grožinę kūrybą turėjo *Glavlit* – Centrinė literatūros valdyba. Iškilus Upyčiui, Laciui ir kitiems socialistinio realizmo adoratoriams, nuo šio „kūrybinio metodo“ nusigręžę rašytojai išstumti į nuošalę. Bet būta ir rimtesnių pasekmių: „*septintojo dešimtmečio pradžioje buvo ilgam įkalintas poetas Knutas Skujeniekas*“ (p. 238–239); represuota Vizma Belševica, kai kurie kiti kūrėjai. Tautos meilę pelnė režimui nekeliaklupsčiaujantys poetai – Ojaras Vaciėtis, Imantas Zieduonis. Buvo ir menininkų, gebėjusių laviruoti: „*Tikru tautos stabu tapo kompozitorius Raimondas Paulas*“ (p. 247), tapęs populiarius visoje Sovietų Sąjungoje. Tokio pripažinimo pasiekė ir baleto meistrai Maris Liepa, Michailas Baryšnikovas. Pakilimą, pasak autorių, sovietmečiu išgyveno ir teatras, o ypač kinas – „*Rygos kino studija buvo viena garsiausių Sovietų Sąjungoje*“ (p. 249).

Ne visad įmanoma kultūroje nubrėžti ribą tarp kolaboravimo, prisitaikymo ir rezistencijos. Štai visuotinės oficialios Dainų šventės kartu buvo ir tautinė manifestacija.

Tautinis pabudimas prasidėjo 1987 m., kai *Helsinki grupė* surengė 1941 m. Birželio 14-osios trėmimų paminėjimą Rygoje: „*prasidėjo vadinamieji „kalendoriniai neramumai“, t. y. masiniai renginiai, skirti svarbioms atminimo dienoms, per kuriuos buvo reiškiamas nepasitenkinimas sovietiniu režimu*“ (p. 252). Politinis „elitas“ (taip nomenklatūrą įvardija autoriai) skilo į dvi stovyklas: reakcionierius, raginančius „*priveržti*

veržles“, ir nuosaikiuosius, kurie visuomenės protestus siekė derinti su Gorbačiovo pertvarka. Matyt, pastariesiems nusvėrus, vyriausybė leido Latvijos SSR Rašytojų sąjungai 1988-aisiais surengti mitingą Brolių kapinėse ir paminėti 1949 m. kovo 25 d. deportacijos aukas. Tūkstančiai žmonių susirinko ne tik Brolių kapinėse, bet ir prie Laisvės paminklo. Gamtos apsaugos klubas, tapęs vienu galingiausių to meto sąjūdžių, irgi rengė protestus.

1988-ųjų vasarą susibūrė Latvijos tautos frontas (LTF), mūsų Sąjūdžio analogas, tarp aktyvių jo veikėjų buvo ir lietuvis Romualdas Ražukas. Radosi pirmosios palaikymo grupės, liepą įsikūrė radikalčiausias LTF sparnas – Latvijos nacionalinės nepriklausomybės sąjūdis.

Trijų Baltijos šalių Atgimimo sąjūdžiai ėmė derinti savo veiklą. 1989 m. gegužę „*Taline buvo sušaukta Baltijos asamblėja, kuri priėmė deklaraciją dėl Baltijos tautų teisių ir šių šalių ekonominės nepriklausomybės*“ (p. 260). O 1989 m. rugpjūčio 23 d. surengta įspūdingoji Baltijos kelio akcija (daugelis iš mūsų prisimename tą jaudulį, kai susikibome rankomis, nutiesdami gyvą grandinę tarp trijų šalių).

1989 m. spalio 7 d. vykęs „*LTF antrasis suvažiavimas paskelbė pereinamąjį laikotarpį, kurio metu būtų pamažu siekiama demontuoti sovietinį režimą ir sukurti nepriklausomą, demokratinę valstybę*“ (p. 262). Per 1990 m. kovo 18 d. vykusius rinkimus į Latvijos (dar TSR) Aukščiausiosios Tarybos rinkimus LTF kandidatai laimėjo 131 mandatą iš 201.

Bet sukilo ir Latvijos nepriklausomybės priešai: „*su Maskvos žinia ir parama 1989 m. sausį Rygoje įvyko Latvijos darbo liaudies internacionalinio fronto (Interfrontas) steigiamasis suvažiavimas*“ (p. 259). Jį rėmė partinė ir sovietinė nomenklatūra, Pabaltijo karinės apygardos vadovybė, sąjunginio pavaldumo įmonės.

Reformoms pasiryžęs LKP sparnas 1990 m. balandį įkūrė nepriklausomą komunistų partiją (įtakos turėjo ir Lietuvos kompartijos sprendimas atsiskirti nuo Sovietų Sąjungos KP).

Latvijos Auščiausioji Taryba, jau žinodama Lietuvos AT Kovo 11-osios ir Estijos AT Kovo 30-osios sprendimus, gegužės 4 d. priėmė Nepriklausomybės

deklaraciją: 138 „už“, vienas susilaikė, 57 deputatai, susiję su *Interfrontu*, balsavime nedalyvavo. Paskelbtas pereinamasis laikotarpis. AT pirmininku išrinktas Anatolijus Gorbunovas (buvęs KP veikėjas, bet stojęs nepriklausomybės pusėn). Pasipriešinimo sulaukta iškart. Gegužės 20 d. įkurtas vadinamasis Latvijos visuomenės gynimo komitetas, kuriam ėmėsi vadovauti Latvijos KP CK pirmasis sekretorius Alfredas Rubikas. Autoriai kalba apie dvivaldystės laikotarpį (rusakalbių blokas ir Latvijoje dislokuotos karinės pajėgos neketino nusileisti).

Po tragiškosios 1991-ųjų Sausio 13-osios Lietuvoje, mobilizuotasi ginti svarbiausius valstybinius ir visuomeninius objektus, į Rygą važiuavo gynėjai ir iš kaimų, statytos barikados. Nesnaudė ir Latvijos visuomenės gynimo komitetas – sausio 15 d. paskelbė, kad perima valdžią į savo rankas, įvyko masinis *Interfronto* mitingas. Omonininkų siautėjimas (užpuldinėjami barikadų gynėjai, šturmuojami valstybiniai pastatai ir kt.) paženklintas ir nepriklausomybės gynėjų krauju – žuvo šeši žmonės.

Po 1991 m. rugpjūčio 19 d. Maskvoje įvykdyto pučo antivalstybininkai suaktyvėjo ir Latvijoje. „SSRS kariuomenės daliniai drauge su omonininkais užėmė valstybinio radijo pastatą, televiziją, tarptautinio telefono stotį ir kitus objektus“ (p. 272). Laimei, jau po trijų dienų pučistai Maskvoje pralaimėjo (prieš juos stojus Rusijos prezidentui Borisui Jelcinui). Latvijos AT paskelbė, kad pereinamasis laikotarpis, įtvirtinant nepriklausomybę, baigėsi. 1991 m. rugpjūčio 24 d. Jelcinas Rusijos Federacijos vardu pripažino Latvijos nepriklausomybę, netrukus pripažinimo sulaukta iš daugelio Europos šalių, rugsėjo 2 d. – iš JAV. Rugsėjo 17 d. Latvija priimta į Jungtines Tautas.

Nors svarstyti įvairūs ekonominiai variantai, pirmenybė suteikta „neoliberalizmo modeliui“, privatizuojant valstybines įmones ir pan. Latviai 1992–1993 m. ėjo gana radikaliu vadinamosios „šoko terapijos“ keliu, diegdami rinkos ekonomiką, panaikindami kainų kontrolę. Mūsų turbūt nenustebins ir tokie žemės ūkio pertvarkos padariniai: „Privatizacija neišvengė spragų,

dėl kurių, naudodamiesi tarnybine padėtimi, didžiausiais savininkais tapo buvusių kolūkių pirmininkai, tarybinių ūkių direktoriai, kiti kolektyvinių ūkių valdininkai“ (p. 277).

Žinoma, Latvijai rūpėjo atgauti jos atstovybių pastatus užsienio valstybėse, aukso depozitą. Buvo svarbu sutartimi įvirtinti savo valstybės sienas – su Rusija tai pavyko padaryti tik 2007 m., kai Ryga galutinai atsiskė pretenzijų į Abrenę, tapusią Prytalovu, ir gretimas apylinkes. Latvijoje aštriai iškilo pilietybės klausimas. Pripažinus piliečiais asmenis, Latvijoje gyvenusius iki 1940 m. birželio 17 d., ir jų palikuonis, suformuluotos natūralizacijos sąlygos, vėliau jos tobulintos, vis dėlto daugelis rusakalbių liko nepiliečiais – suprantama, Rusija reiškė nepasitenkinimą. 1998 m. Saeima pripažino, kad pilietybė automatiškai suteikiama nepiliečių vaikams, gimusiems Latvijoje po nepriklausomybės atkūrimo – tokios pozicijos laikėsi tuometis prezidentas Guntis Ulmanis (kad jis – tarpukario prezidento sūnėnas, teko išsiaiškinti man pačiai). Bet nepiliečių Latvijoje liko daug.

Regis, mūsų kaimynei aštriau negu Lietuvai iškilo sovietinės kariuomenės išvedimo problema (čia tų dalynių būta gausiau): „Kad Rusijos pozicija taptų lankstesnė, Vakarų šalys įsteigė specialų fondą, kuris finansavo pastatų ir kitų objektų statybą iš Latvijos išvedamai kariuomenei“ (p. 285). Galiausiai Rusija pasirašė sutartį su Latvija, įsipareigodama išvesti kariuomenę iki 1994 m. rugpjūčio 31 d. Sutartyje atsirado ir toks punktas: „maždaug 21 000 Rusijos kariškių liks nuolatinei gyventi Latvijoje. Jiems Latvijos valstybė apsiėmė užtikrinti nuosavybės teises bei visišką socialinę rūpybą“ (p. 285).

Reformuota komunistų partija įtakos neteko, tačiau rusakalbių interesus aktyviai gynė Socialistų partija, susivienijimas „Už žmogaus teises vieningoje Latvijoje“ ir pan. Autoriai pažymi populistinių jėgų iškilmą XX a. pabaigoje, pavyzdžiui, atsirado „Vienybės“ partija ir kt. Neoliberalizmo politikos krizė privertė ir „įtakingą politinę partiją Latvijas celš [kažkodėl vieni pavadinimai verčiami, o kiti ne – A. P.] keisti ankstesnę ekonominės veiklos strategiją“ (p. 287), dabar pabrėžta socialiai orientuotos rinkos svarba.

Latvijoje už sovietmečio nusikaltimus ne vienas asmuo buvo patrauktas baudžiamojon atsakomybėn: „*Už valstybės išdavystę, atgaunant nepriklausomybę, buvo nuteistas buvęs Latvijos kompartijos vadovas A. Rubikas*“ (p. 288). Teista ir už trėmimų organizavimą, net sovietinis Antrojo pasaulinio karo partizanas pripažintas kaltu už karo nusikaltimus (žiaurumą su civiliais gyventojais). Kaip ir Lietuvoje, iškilo problema dėl KGB dokumentų patikimumo, galimybės jais remtis.

10-ajame dešimtmetyje mažumų klausimas regėtas daugiausia kaip latvių ir rusų santykiai, būta konfliktiškos įtampos. Prezidento Guncio Ulmanio kadencijos (1993–1999) laikais įsteigtos Nacionalinių mažumų konsultacinės tarybos veikla nutraukta prezidentaujant Vairai Vykei-Freibergai (1999–2007), o 2009 m. prezidento Valdžio Zatlerio (2007–2011) vėl atkurta taryba, regis, jau siekia dialogo su įvairiomis tautinėmis mažumomis, ne tik su rusais.

Latvijos užsienio politikoje svarbi vieta tenka regioniniam bendradarbiavimui – su Lietuva, Estija ir Skandinavijos šalimis. Pastangos normalizuoti santykius su Rusija atsimuša į tai, kad šios šalies politikai nepripažįsta Baltijos šalių okupacijos 1940 m. fakto.

Latvija nuėjo nemenką kelią, kol tapo visaateise svarbiausių tarptautinių organizacijų nare: 2003 m. balandžio 16 d. pasirašyta stojimo į Europos Sąjungą sutartis (patvirtinta tautos referendume tų metų rugšėjo 20 d., nors 32,26 proc. pasisakė „prieš“), o 2004 m. balandžio 2 d. prie NATO būstinės Briuselyje suplevė savo ir Latvijos vėliava.

Nepriklausomos Latvijos kultūra džiaugiasi atsiakračiusi cenzūros, tačiau laisvosios rinkos sąlygomis turi finansinių sunkumų. Tam tikrą nuosmukį patyrė kinas. Tačiau Latvijos vardą ir tarptautiniu mastu garsina ne vienas kūrėjas, meno kolektyvas – pavyzdžiui, Naujasis Rygos teatras ir vyriausiasis jo režisierius Alvis Hermanis. Nenublankę ir sovietmečio literatūrą turtingi vardai – Zieduonis, Skujeniekas, Maris Čaklajus, Janis Ruokpelnis ir kt. Iškilo ir jaunesnės kartos rašytojai – Ana Rancanė, Pēteris Brūveris, Gundega Repšė, Nora Ikstena ir kt.

Dainų šventės neprarado savo reikšmės. O Latvijos dainininkai laukiami pasaulio scenose – atmintyje pirmiausia švysteli mecosoprano Elinos Garančos žvaigždė... Tarptautinis bendradarbiavimas tapo įprastas ir vaizduojamojo meno sferoje; nuolat dalyvaujama Venecijos bienalėse ir pan. Sužinome ne vieną gal mums dar ir negirdėtą Latvijos kultūros garsenybę. Bet leidinio autoriai tikrai neišnaudoja visų progų pasigirti savo grandais – bent jau muzikos pasaulyje latviai yra įrašę ne vieną vardą. Net pasitikrinau „Asmenų rodyklėje“ – bet ne, neirašytas dirigentas Andris Nelsonas, kuris ir iki 2015-ųjų (knygos papildyto leidimo) jau buvo žinomas pasaulio scenose...

Nepriklausomos Latvijos kultūros įvykius autoriai reziuumuoja pakilia gaida: 2014 m. Ryga buvo Europos kultūros sostinė (tais metais atidarytas, pavyzdžiui, naujasis Nacionalinės bibliotekos pastatas). Kultūrinis gyvenimas skleidžiasi ne tik sostinėje: „*Ryškiu meno centru pastaraisiais metais tapo Daugpilio Marko Rotko meno centras*“ (p. 333). Mums tik važiuot, tik dairytis į kaimynų grožybes – juk ir jugendo stiliaus perlai niekur nedingę.

Šių laikų Latvijos etapas apima 2008–2014 metus (taigi iki knygos parengimo). Į šiandieną autoriai žvelgia, galima sakyti, žurnalistų žvilgsniu, tarkim, aptariamais konkrečių bankų, įmonių (ar jų žlugimo) peripetijomis. Įvardijamos ir esminės problemos. Vyriausybei oponuojančios partijos turėjo priežasčių sukviesti nepatenkintuosius – štai 2009 m. sausio 13 d. į protesto mitingą Rygos *Duomo* aikštėje susirinko daugiau kaip 10 000 žmonių. Mums pažįstamas nerimas dėl emigracijos, kilusios atsivėrus europinei darbo rinkai. 2009–2012 m. „išvykstančiųjų skaičius pasiekė tokį mastą, jog tai jau ėmė kelti grėsmę natūraliam gyventojų kartų atsinaujinimui, ekonominiam vystymuisi ir socialinio draudimo sistemos tvarumui“ (p. 307). Dramatiškai krito bendras gyventojų skaičius: nuo 2 milijonų 377 tūkstančių 2000-aisiais iki 1 milijono 900 tūkstančių 2014-aisiais. Beje, Latvijos įstojimas į euro zoną 2014 m. sietas su viltimi, kad stabilizuosis šalies ūkis.

Politinė situacija irgi pažįstama: „*Kiekvienuose Saeimos rinkimuose tradiciškai startuoja vis naujos politinės partijos, o kitų veikla nutrūksta*“ (p. 310). 2010–2011 ant Saeimos krito oligarchų įtakos šešėlis. Latvijos politinio gyvenimo problema – partijų kūrimasis etniniu pagrindu, tiek latvių, tiek rusų. Štai nors ir latviškai skambanti politinė jėga *Saskaņas centrs*, nepripažįstanti 1940 m. okupacijos, rėmusi rusų kaip antrosios valstybinės kalbos idėją, 2011 m. gavo net 31 Saeimos mandatą. 2012 m. vasario 18 d. referendume 75 proc. dalyvavusiųjų pasisakė prieš rusų kalbą kaip antrą valstybinę, tačiau net 25 proc. buvo „už“. Autoriai palankiai vertina 2009–2014 m. Valdžio Dombrovskio vadovaujamos Vyriausybės darbą – įveikta ekonominė krizė. Deja, premjero veiklai šešėli metė, regis, tiesiogiai su juo nesusijusi tragedija (atgarius girdėjome): 2013 m. lapkritį Rygoje įgriuvo *Maximos* stogas, žuvo 54 žmonės. Dombrovskis prisiėmė atsakomybę ir atsistatydino.

2014 m. įvyko rinkimai ir į Europos parlamentą, ir į Saeimą. Abiem atvejais galima pažymėti gana platų atstovaujamų partijų spektrą. Latvijos europarlamentarai rūpinosi (žinome – kartu su Lietuvos atstovais), kad „2009 m. balandžio 2 d. būtų priimta rezoliucija „Europos sąžinė ir totalitarizmas“, smerkianti XX a. totalitarinius režimus ir skatinanti šios problemos tyrimus“ (p. 320). Latvijos, Lietuvos ir Estijos pastangomis atsirado bendra ES nuostata Rusijos atžvilgiu. Bet būta ir kaimynių „taktikos“ išsiskyrimų – kažin ar komplimentas Latvijai, kad 2005 m. jos prezidentė Vykė-Freiberga vienintelė iš Baltijos šalių vadovų nuvyko į Maskvą minėti Pergalės dienos, kuri ten švenčiama gegužės 9-ąją. Žinoma, Latvijai santykiai su Rusija nori nenori yra svarbūs. 2010 m. gruodį įvyko pirmas oficialus šios šalies vadovo – prezidento Valdžio Zatlėrio vizitas į Rusiją, susitikimas Maskvoje su tuomečiu prezidentu Dmitrijumi Medvedevu (1994 m. prezidentas Guntis Ulmanis buvo nuvykęs pasirašyti sutarties dėl sovietinės kariuomenės išvedimo). Tačiau santykių „atšilimas“ neilgai truko, Rygai teko sunerimti dėl suaktyvėjusio Rusijos kišimosi – remiami tautiečiai, neįlojalūs Latvijos valstybei, ir jų organizacijos, stiprėja „minkštosios galios“ poveikis. Santykiai tarp šalių dar

labiau atšalo po 2014 m. krizės (taip formuluoja autoriai) Ukrainoje.

Knygoje pažymima, kad ekonominėje srityje Baltijos šalys neretai elgiasi kaip konkurentės, o ne partnerės (Astravo klausimas tada dar nebuvo iškilęs).

Leidiny s baigiamas glausta sąvokų ir faktų atmintinė. Galime įsidėmėti Rygos įkūrimą: „**1201 m.** – *vyskupas Albertas* (lot. *Adalbertus Canonicus Rigensis*, apie 1165–1229) *Dauguvos žiotyse įkuria naują miestą, kuris tapo vyskupo rezidencija, kryžiuočių religinės ir karinės veiklos centru. Šiuos metus priimta laikyti Rygos miesto įkūrimo metais.*“

Pabaigos žodis, tiesą sakant, sutrikdė, mat pirmasis jo sakiny s toks: „2018 m. buvo švenčiamas Latvijos Respublikos valstybingumo šimtmetis“ (p. 334). Hm – čia autorių specialus žodis lietuviškajam leidimui? Ar vertėjų trigrašis? Bet anonimiškas vertėjų „patalkinimas“ autoriams priskirtinas visai ne kuklumui.

Leidinyje nemažai išnašų. Tarsi turėtumėm priimti, kad tekstą tikslina patys autoriai, nes nėra jokios nuorodos, tarkime, „čia ir toliau išnašos vertėjų“ ir pan. Bet jau pradžių pradžioj sutrinki, imi sukti galvą, ar pavyzdžiui, Butulis ir Zunda išnašoje primena: „Čia turimos galvoje kuršių, žiemgalių ir sėlių šiaurinės žemės, nes pietinė jų dalis buvo tiek dabartinės, tiek senosios Lietuvos teritorijoje“ (p. 16).

Ir gausios iliustracijos, tikrai praturtinančios leidinį, tarpais sutrikdo: ar tikrai autoriai naudojos Alvydo Butkaus nuotraukomis, kurių čia gausu, ir Latvijos etnografinių regionų bei panašiomis schemomis iš Butkaus knygu? Manau, būtų pravertęs trumpas įvadinis vertimo leidėjų žodelis, nurodant, kaip jie savo iniciatyva papildė originalą. Gal būtų tikė įvardyti ir tikrinių vardų rašymo principą – ar patys autoriai nesaviškius transkribavo, skliausteliuose nurodydami originalią formą, ar čia vertėjų sumanymas? Pavyzdžiui: „*Richardas Vagneris* (Richard Wagner, 1813–1883)“ ir pan. Vertime tas pats principas taikomas ir latviškomis pavardėms.

Šiaip ar taip, atliktas didelis, reikšmingas darbas – tikrai verta žinoti Latvijos istorines peripetijas ir šiandieninio gyvenimo niuansus... ■

Lietuvos šalies žmonių padavimai CLXXXIX

CIRCULUS VITIOSUS

Tokio cirko dar nebuvo matęs net mano būrimo salonas *Dura necéssitas!* „Vietoj šimtadienio šampano – vakcinės purslai!“ – džiūgavo kaukėtas *Lietuvos ryto* skaitytojas. Atkutęs Skvernelis pareiškė: „Žadėto proveržio nėra.“ Šachas ir matas iš po SKVERNO? Teisingai sakoma: jei pozicijai sekasi gerai, nudirti kailį jai bando opozicija. Jei pozicijai blogai, ji pati glaustosi prie opozicijos. Bet kol kas vyksta medicininiai karai. Net eurokomisaras Virginijus S. pasipiktino: „Atrodo šiek tiek keistai, kai ministras ryte sako, kad pats skiepytusi *AstraZeneca*, po pietų vakcinavimą sustabdo, nors įrodinėja, kad preparatas visiškai saugus.“ Tuo klausimu Dulkys neprieštaravo, pripažinęs, kad jo nuodėmė akivaizdi, o nuomonė aiški ir nesikeičia, bet jis su ja nesutinka.

Tą išgirdęs aršus cholerikas puolė ministrui į atlapus, kodėl gi jis pats vis dėlto nesiskiepija, į priešakines linijas pasiuntęs patį Nausėdą su Čmilyte ir Šimonyte, gal nori, kad šalis liktų be aukščiausiosios valdžios?! Gal slapčiomis laukia vienkartinės *Johnson & Johnson* vakcinos? Bet, žinoma, sulaukė ne Dėdės Semo pagalbos, kaip visada ranką ištiesė motina Ru-

sija. Tarsi *deus ex machina*, nuleistas specialiu mechaniniu prietaisu, pasirodė visur esantis ir viską galintis Putinas, skelbdamas gerąją naujieną, kad vienus skiepytąs *Sputniku*, o kitus *Novičioku!* Tokiu pasiūlymu gyvai susidomėjęs svajonių humoristas Juozas E. ėmė ne tarp kitko teirautis: „Ar paskiepytas rusiška *vakcyna* iškart prisijungsiu prie Rusijos?“

„Oi ne, reikės dviejų dozių“, – išaiškino skiepytojas samodūras.

Matyt, suabejojęs, ar ir antra dozė bus *Sputnikas*, humoristas prarado humoro jausmą. Prisėdęs kampe, ėmė garsiai samprotauti: „Ir net po antros dozės dar praeis kažkiek dienų, kol susiformuos antikūnai, šiuo atveju – antilietuviai. Per tiek laiko NATO daliniai spės pasiekti Lietuvą.“

Pagarbiu atstumu susispietę aplink mąstytoją, tokius išmintingus žodžius deramai pasvėrę klientai nusprendė palaikyti kompaniją Prezidentui, Seimo pirmininkei ir premjerei – atsiraitoję rankoves, nudėmę skiepytis *AstraZeneca*. Visai be reikalo iš inercijos sakoma, kad kaimyninės didvalstybės propaganda daro vien neigiamą poveikį...

Jaunuomenė, neleistinai glaudžiai susitelkusi atskiram kampe, dalijosi liūdnomis naujienomis, kad jų karštai garbinama pornožvaigždė Belle Delphine (21 m.) laikinai pašalinta iš tinklo *Instagram*, suspenduota *YouTube*, nors *Twitter* tinkle jos publikuojami vaizdai sulaukia daugiau kaip 10 milijonų peržiūrų! Ir už ką skirta šitokia griežta bausmė? Atseit Belle, mėgaudamasi sekso žaidimais, perlenkė lazda – užsiklijavusi burną lipnia juosta, inscenizavo savo pačios pagrobimą kroviniu mikroautobusu. Todėl buvo apkaltinta prievartavimo skatinimu, nors teisinosi nematanti nieko bloga, jeigu du žmonės sutartinai imasi netradicinių sekso žaidimų. Sysas, išklausęs tokius įtikinamus jos paaiškinimus, nedelsdamas Seime įregistravo pasiūlymą panaikinti bet kokias, net administracines bausmes plaštakėms ir drugeliams, užtat jų gaudytojams reikėtų taikyti sugriežtintą baudžiamąją atsakomybę. Jautėsi įkvėptas išradingosios Belle, tačiau toji pareiškė nenorinti būti kieno nors įkvėpėja, jai kur kas labiau rūpi iš sekso maniakų, kurie žavisi jos pornožaidimais išmelžti kuo daugiau pinigų, kad vėliau galėtų tapti neprilygstama kompiuterinių žaidimų mergina.

Kol buvo sprendžiamas toks keblus tarpusavio santykių klausimas, į mano būrimo saloną Dura nėcėssitas įsiveržė kapitonė Marlo iš to paties pavadinimo detektyvinio serialo, rodomo per TV1. Pasirodo, aktorė yra dar didesnė kūtvėla bei prietranka, negu ta, kurią vaidina. Corinne Masiero (55 m.), pakviesta įteikti *Cezarį* (prancūzišką *Oskaro* atitikmenį) už kostiumus, į Paryžiaus *L'Olimpia* sceną žengė ne su apsaugine kauke, bet su asilo galva, apsisiautusi to skeltanagio kailiu. Pripuolusi prie tribūnos su mikrofonais, kostiumą iškart nusimetė ir ant nuogo jos kūno žiūrovai išvydo užrašus: „Nėra kultūros, nėra ateities“, „Gražink mums meną, Jeanai!“ Tas grasinamasis kreipinys buvo skirtas pačiam Prancūzijos premjerui. Išeidama iš scenos, nuogalė burbtelejo: „Nemanau, kad kitąmet čia būsiu pakviesta.“ Sysas jos abejonėms pritarė.

„Dar daug vilkų išlįs iš avinų kailių!“ – ėmė gąsdinti kažkoks Tomkaus respublikonas, net pama-

niau, gal pats Veryga, kuriam neseniai buvo ištraukti visi protiniai dantys, todėl *Facebook* pats pasigyrė tapęs visišku bepročiu, tarsi kas nors to dar nežinotų. Dėl tokios savikritikos Aurelianas iškart pelnė savaitraščio *Respublika* skirsnio „Savaitės sūpuoklės“ riebų pliusą, o kiti, vis dar turintys protinius dantis, gavo minusus. Ažuolas, užfiksuotas, prigulęs po palme, tapo simboliu, plusiniu paties AMB įvaizdžiu, – sako, Seimo narys valingai siekęs koku nors būdu išgarsėti, ir jam tas gana netikėtai pavyko, kai darbo metu išdūmė ilsėtis į Egiptą. Kaip ir tokiam Surpliui, kuris net namuose pasiekė įtartinos šlovės viršūnę, kai pasiūlė algas Seimo nariams išmokėti vištomis ir gaidžiais. Juk dar Smetonos laikais valdininkams norom nenorom tekdavo pirkti žąsis...

Politikams iš visų jėgų stengiantis pakelti tautiečiams ne tik nuotaiką, savo ruožtu astrologai toliau varo juos į depresiją, klaidindami naivuolius abstrakčiomis pranašystėmis. Kad Avinams reguliariai nurodoma saugotis sukčių, jau tapo aksioma, bet štai Šauliams liepiama vengti abejotinos veiklos, netikrų draugų, klasingų patarėjų – argi mūsų Prezidentas Šaulyš?! Mergelėms primenama, kad įtarimais bei priekaištais atstums partneres, tarsi Ingrida to dar nebūtų padariusi...

Kovas – permainingas mėnuo. Antai pasklido klaidinanti informacija, neva galima medžioti išgėrus ar pavartojus narkotikų. Medžiotojus, kaip manoma, suklaidino jų medžiojamieji, juk internetas dabar prieinamas visiems. Keistenybių esama ir daugiau – štai Baltarusija susirūpino, kad Europoje skriaudžiami demonstrantai, Lukašenka net pasiūlė perimti jo metodą: „Mes sulaikome tik marginalus ir neblaivius asmenis, o traumas šie patiria, kai bando priešintis pareigūnams.“

Teisus Selemonas Paltanavičius: „Gamtoje viskas paprasčiau, nes ir čia, nepaisant vėsiaus kovo, gyvenama džiaugsmiais ir meile“... ■

Tiesiai iš kovo sūpuoklių
Krescencija ŠURKUTĖ

KULTŪROS BARAI

2021. 3 (674)

DOMAINS OF CULTURE

THE MONTHLY JOURNAL OF CULTURE AND ART

editor-in-chief Laima KANOPKIENĖ

editorial address:

Latako st. 3. 01125 Vilnius, Lithuania

E-mail: info@kulturosbarai.lt

SUMMARIES

Tomas KAVALIUSKAS. *Eternal Temporaryness of Kremlin's Monarch*. It is obvious that Putin enjoyed his image of a comic-book hero superman who makes all the word shudder. But the one and only world "Yes" uttered by Joe Biden was capable to shook Kremlin's arrogance. The incarnation of evil now has a name "Murderer". We have to wait and see what will happen in Russia as this country is unpredictable. Polemical notes (page 2).

Algis MICKŪNAS. *The Ethos of Democracy*. In the industrial era, law-making is often associated with power structures and in this sense, governing of modern democracies is exceptionally linked to the legal basis. This creates specific strife between the social statuses, political rights, freedoms, and responsibilities of citizens. Thus, there is a strong tendency to incorporate social powers into the public sphere, along with irrationalities such as interests or "necessities." Nevertheless, we must not forget that every citizen who raises questions about public affairs is already in politics. Even talking on the street about science reform, pollution, and health care means participating in politics without fear of anyone hearing or diminishing such a talk (page 8).

Ivan ILLICH. *The War against Subsistence*. The author of the essay is considered the most radical thinker of the last century. Philosopher, historian and a Roman Catholic priest Ivan Illich (1926–2002) questioned the values and institutions of modernity looking back into the history. In this essay he approaches the disappearing sphere of vernacular, including language that gradually became taught mother tongue. Translated from English by Almantas Samalavičius (page 14).

Simonas KAIRYS. *Running in the Labyrinth of Smoke*. Lithuania's culture minister replies to polemics that involves Stasys Eidrigevičius Art Center in Panevėžys (page 25).

Vytautas LANDSBERGIS. *Poems* (page 26).

Arvydas ŠALTENIS. *The Last Letter to Algimantas Švėgžda*. From a forthcoming book *Against the Wind* that included painter's letters, diaries, poems, drawings and photos (page 30).

Jarosław SAWIC. *Musical Palimpsests. A Remark about Lithuanian Jazz*. The theme of the essay is the development of jazz in Lithuania, from its beginnings in the interwar period to modern times. Nearly a century-

long history of Lithuanian jazz creates a mosaic of various cultural layers, which is most vividly represented by the Ganelin Trio – the most acclaimed jazz band from Lithuania. Lithuanian jazz, despite its peripheral character in relation to the jazz centers, has a surprisingly individual feature – it is rich stylistically and pioneering when it comes to avant-garde trends (compared to the rest of the USSR), European, and definitely "Eastern," which can be associated with the baroque architecture of Vilnius (page 39).

Jolita MIEŽELAITIENĖ. *Walking on Rose Carpet as if on Broken Glass*. The works of Teklė Ūla Pužauskaitė is confession and talking about oneself, about the world of young woman full of contradictions and fears (page 46).

Aloyzas STASIULEVIČIUS. *The Boldness of Aleksandras Vozbinas*. The life and paintings of Aleksandras Vozbinas (1958–2021) was equally expressive. He contributed with his art to Lithuanian culture and his works can be found in state museums and private collections (page 48).

Stasys EIDRIGEVICHUS. *Triptych of Confusing Stories*. Artist's essay on his creative life and interesting stories about his art works (page 50).

Saulenė PUČILIAUSKAITĖ. *A Portrait of Contemporary Saint. Reminiscences based on TV series The Young Pope*. This is not a review of series directed by Paolo Sorrentino. The author approaches the series like a mirror that reflect our present time (page 55).

Liliana NARKOWICZ. *In Quest of Authenticity of Colors in Tiškevičiai Palace in Trakų Vokė*. How "revitalization" of Tiškevičiai park in Trakų Vokė was managed was the theme of author's essay published in Kultūros barai 2020, No 5. Last year the palace was repainted using the color of rust and obsolete mustard. Its changing like a chameleon and depends on light, sun and rain. One gets an impression as if the palace was wet and its lacks representative character. The author tries to find out whether this color is authentic as some claim (page 64).

Darius LEVICKI. *Once again about the lost art work*. The Church of Jesus Sacred Heart (architect Antanas Vivulskis) that was finally not completed has been an object of numerous research by Lithuanian and Polish authors and yet there are more and more facts that have been recently discovered. The author reminds the history of the church and discusses its development, interior decoration and possibilities of reconstruction (page 70).

Linguist Juozas PABRĖŽA is interviewed by Mindaugas PELECKIS. Samogitian language appeared not later than the seventh century and was one of the tribal languages of Eastern Balts. Professor Pabrėža presented his research on Samogitian language in his monograph published in 2017. Samogitian language made debut on Youtube's I love languages.... being presented by historian Povilas Girdenis, the son of renowned linguist Aleksas Girdenis who spent decades on researching it (page 77).

Astrida PETRAITYTĖ. *Latvia – Sister of Lithuania*. Review of "Latvian History" by Ilgvars Butulis, Antonijs Zunda that was recently translated into Lithuanian (page 80).

Krescencija ŠURKUTĖ. *Circulus vitiosus*. Ironical essay on Lithuania's cultural and political life (page 93).

**Some Kultūros barai articles
and translations in eurozine
(www.eurozine.com):**

Skaidra TRILUPAITYTĖ

Can we track what makes humans happy? (En) (Lt)

Lithuanian scientists are working on a formula for happiness. Their biometric measurements of feelings and emotional states propose to improve lives. But smart governance linking efficiency with happiness might have repercussions, says Skaidra Trilupaitytė. In a pandemic-tainted world, tracking and advanced lie detector tests could have questionable political uses.

Karl SCHLÖGEL

This mess of troubled times (En) (Lt)

The processes set in motion by the disintegration of the socialist economy in eastern Europe eluded all analytical frameworks. It was a time of 'wild thinking', in which received ideas were reconsidered and values re-assessed. We are still living through this troubled era, writes the historian of the Soviet Union Karl Schlögel.

Joshua FARLEY, Almantas SAMALAVIČIUS

Where now for economics? A conversation with ecological economist Professor Joshua Farley (En) (Lt)

Maths-based economics seems to be stuck in something of a rut. Almantas Samalavičius, editor of Eurozine partner journal 'Kultūros barai', spoke to Professor Joshua Farley, an ecological economist at the University of Vermont (UVM), about the failure of mainstream economic thinking to explain economic reality, and why the dominant discourse nevertheless remains so powerful in academia.

Diana GEORGESCU

The Romanians are coming'. Emerging divisions and enduring misperceptions in contemporary Europe (En) (Lt)

Following changes to UK immigration law in 2014, the documentary 'The Romanians are Coming' promised the truth behind the headlines. Diana Georgescu finds a more troubling picture of Romanians, tied up with longstanding prejudices applied to eastern Europeans generally and Romani people in particular.

Aleida ASSMANN

Go East! (En) (Lt)

Stephen Holmes and Ivan Krastev argue that illiberal politics in central and eastern Europe should be understood primarily as a reaction to the 'imperative to imitate' the West after 1989. But to downplay the ideological substance of the new authoritarianism is reckless in the current situation, responds Aleida Assmann. Recalling the contribution of eastern European dissidents to Europe's culture of human rights offers a corrective to the damaging myth of the 'victorious West'.

Håkan FORSELL

Cracks in the future. On 1989 and historical time (En) (Lt)

The anachronistic appearance of the post-communist world fascinated westerners visiting eastern Europe after '89. As Håkan Forsell puts it, the East offered the image of a 'future that would never happen'. Four decades of totalitarianism were rapidly forgotten by the seekers of 'true Europe'.

Samuel ABRAHÁM

Intellectual paths in central Europe. An idealistic Havel, a cynical Orbán, and a compassionate Walter (En) (Lt) (Cy)

How can intellectuals of central Europe maintain their moral principles and independence, yet support democracy, in an age when the region is again traversing a rocky road paved with nationalism and populism?

Richard SAKWA

Back to Cold War and beyond (En) (Lt)

Instead of overcoming the division of East and West after 1989, the West embarked on a programme of expansion and Russia began to create an alternative world order. Yet as economic power shifts from the Atlantic to the Pacific basin, this is just one aspect of the current clash of world orders.

SRTR fondas 2021 m. *Kultūros barų* projektui „Kultūros akistata su *force majeure*“ skyrė 31000 eurų, o projektui „Telkiamasis kultūros vaidmuo“ – 34500 eurų

SRTR fondas remia rubrikas: Problemos ir idėjos, Rūpesčiai ir lūkesčiai, Kūryba ir kūrėjai, Paveldas ir paminklai, Apie knygas

www.eurozine.com

Svarbiausi straipsniai apie Europos kultūrą ir politiką

Eurozine yra internetinis žurnalas, skelbiantis esė, straipsnius ir interviu svarbiausiomis mūsų laikų temomis.

Europos kultūros žurnalai pasiekiami pirštų galiukais

Eurozine yra svarbiausių Europos kultūros žurnalų tinklas. Jis jungia ir remia daugiau nei 100 žurnalų – savo partnerių bei asocijuotų leidinių ir institucijų iš visos Europos.

Nauja transnacionalinė viešojo erdvė

Skelbdamas geriausias žurnalų – partnerių straipsnius įvairiomis kalbomis, Eurozine atveria naują viešąją erdvę transnacionaliam bendravimui ir diskusijoms.

EUROZINE

Geriausi straipsniai iš visos Europos

Spaudė akcinė bendrovė *Spauda*, www.spauda.com
Laisvės pr. 60, 05120 Vilnius
Tiražas 2060 egz.

Kaina – 1,45 Eur

*Teklė Ūla PUŽAUSKAITE. Keramikos kolekcija. 2018–2020
Keramika, molis, angobas, glazūra; h 10–20*

*Teklė Ūla PUŽAUSKAITE. Autoportretas. 2020
Drobė, akrilas; 120 x 80*

Teklė Ūla PUŽAUSKAITE. Kilimas. 2020. Lino audinys, vilna, mohera; 84 x 86. Mažas1 – 30 x 25. Mažas2 – 31 x 27

Kaina – 1,45 Eur
KULTŪROS BARAI 2021. Nr. 3 (674), (1–96)
Indeksas 5031

ISSN 0134-3106

